

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ.КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

**СТАДИУМИТЕ НА РАЗВОЈ НА ЛИЧНОСТА ВО ФИЛОСОФИЈАТА НА
СОРЕН КИРКЕГОР**

-Магистерски труд-

**Кандидат :
Ана Пановска**

**Ментор :
Проф. Д-р Љубомир Цуцуловски**

**Скопје,
Ноември, 2014**

СОДРЖИНА

Вовед.....	3
I Биографски податоци за животот и делото на Киркегор.....	9
II Вовед во поимот егзистенција.....	15
III Естетски стадиум	21
А. Философијата на Киркегор – израз на субјективната слобода и љубов.....	31
IV Етички стадиум.....	35
V Религиозен стадиум	47
А. Религиозниот човек	49
Б. Философската вера како нужен услов за верата на Бог.....	53
В. Религиозните одредби на Аврамовата жртва	54
Г. Потрагата по субјективната вистина во рамките на христијанството	60
Д. Поимот <i>страв</i> , толкуван во духот на егзистенцијализмот.....	66
Ѓ. Киркегор, поимот <i>страв</i> и модерната книжевност	71
Е. <i>Очајот</i> како клучен поим во расветлувањето на односот помеѓу индивидуата и Бог	74
Ж. Дистинкција помеѓу сеопштата љубов и љубовта спрема Бог	79
З. Јов и толкувањето на религиозната категорија повторување	83

VI Стремежот кон вистината како нужен услов во богопознанието	85
VII Христијанството – доктрина или религиозен начин на живот?	90
VIII Киркегор, Ниче и Достоевски	98
IX Влијанието на Киркегор врз дијалектичката теологија на Карл Барт	102
X Берѓаевото поимање на религијата и откровението	106
Заклучок	111
Библиографија	117

Вовед

Терминот егзистенција е клучен не само во разбирањето и толкувањето на егзистенцијалистичката философија, туку и на животот воопшто. Егзистенцијата е нешто кое се протега низ вечноста (*aeternis*), нешто кое се нарекува духовна храна, нешто кое е одговор на прашањето *кои сме ние* и нешто кое е смислата на самото постоење. Во философијата на егзистенцијата, акцентот е ставен врз субјектот и таа смета дека никакви објективни термини не се доволни во потфатот да се елаборира самиот живот. Самиот живот останува матна загатка, но сепак благороден е и самиот обид за расветлување на „темнината“. Егзистенцијалисти не се само философите, туку тоа се и поетите, уметниците и сите луѓе кои ја имаат почувствувано животната беда и меланхолија.

Еднаш еден музичар и слободен уметник извика: *Light up your darkness*.¹ Оваа фраза продолжува да се употребува кај луѓето како мото сè до денешното егзистирање. Трагичното чувствување на животот за кое говори баскискиот Сократ *Дон Мигел де Унамун* во претходниот век е истото она денешно, актуелно теоретизирање и чувствување на стварноста која посакува да излезе од своите граници, затоа егзистенцијалистите говорат за можностите за тоа како да се надмине *стравот, јансата, треперењето, очајот, болеста и парадоксот* кои се насекаде.

Размислувањето околу изборот на темата на мојот магистерски труд беше да изберам философ кој во својата философија ги реализира главните философски прашања, кој се залага за одгатнувањето на смислата на човековиот живот и кој, исто така, е неспоредливо оригинален. Токму поради оваа причина се одлучив за *данскиот Сократ* – Сорен Киркегор. Главниот проблем во философијата на Сорен Киркегор е, *смислата на*

¹ *Осветли ја темнината*, е легендарна фраза од култната реге-икона од Јамајка- Боб Марли, искажана непосредно пред неговата смрт.

човековиот живот. Овој проблем не само што останува актуелен и до ден денешен, туку во исто време е стремеж и поттик за реализација на мислата воопшто.

Најпрвин ќе се обидам да дадам една скромна, етимолошка дефиниција на терминот *existere*. Глаголот *existere* најпрвин означувал да се излезе. Второто значење е да се покаже или прикаже нешто. Исто така, интересно е да се наведе дека уште Аристотел го истакнувал приматот на егзистенцијата над есенцијата. Затоа, како сите философи кои трагаат *in extenso* по есенцијата преку егзистенцијата како единствена реалност, и Киркегор длабоко се запрашувал за сопствената егзистенција, трудејќи се да не се распарчи од очајот кој сè подлабоко и подлабоко го опфаќал неговото суштество. Потребата да се биде естет е нешто толку вообичаено, тоа е исто толку идентично како и потребата да се биде телесно суштество. Тоа е само премин кон една повисока егзистенција, можеби на степен на метафизика, или на степен на актуалност. Таинствениот поет, разноликиот философ, кој одлучува да се скрие зад своите благородни псевдоними, кои всушност не се ништо друго, туку потрага по сигурност. Да се биде сигурен во сопствената егзистенција е главната потреба на овој философ, која е докажана со конкретно експлицирање на егзистенцијата. Киркегор ни покажува колку е блажено едновременно да се биде и тажен и среќен поради состојбата на очајот, кој како да не е ништо друго освен уште еден слој на битието.

Потребата да се искаже вистината е силен нагон. Тогаш, кога егзистенцијата нè ослободува од мачното секојдневие, преку апсурдот до степен на радикална скепса и повторно преку парадоксот се враќаме во вистинската егзистенција. Се поставуваат прашањата: *дали безначајноста на животот се должи на дефицитот на нови прашања, можностите за нови прашања? Дали безначајноста е само недостиг на одговор?* Повикот на Сократ, *спознај се себеси* е главната причина зошто вреди да се живее. Тоа е така, бидејќи трагањето по вистината е побитно од самите одговори. И секако, треба да се има на ум дека животот е болест која завршува со смрт.

Во магистерскиот труд ќе бидат обработени трите стадиуми низ кои, според Киркегор, минува индивидуата, како и објаснувањата на главните поими во философијата на Киркегор, *страв, треперење, очај, јанса, вистина, парадокс* и слично. Потребата да ја проучувам метафизиката, како главна потреба на секој истражувач на философијата, ме

инспирира да ја донесам мојата одлука, најподробно да го елаборирам третиот, религиозниот стадиум.

Можеби ништо не е со сигурност спознатливо и неизвесноста ја метастазира реалноста, но сепак без сомнежот и верата човекот како егзистенција е само сенка, и залуден е напорот да се достигне вистината. Киркегоровиот живот според неговите идеали е модел за остварување на сферите на егзистенција во развојот на индивидуата, затоа, тој ги има подеднакво во себе и Дон Жуан и Сократ и Христос. На компаративен начин, Киркегор како што ја чувствува судбината, така на некој начин си ја прорекува и смртта, но не како крај, туку како почеток на раѓањето на вистинскиот христијанин. Киркегор го одбира Бог како одговор на сопственото прашање. Киркегор вели, *Бог е единственото суштество на кое есенцијата му се поклопува со егзистенцијата*.² Можеби за Киркегор само Бог е вистинскиот одговор, можеби е битно само да се прашува, а не да се научи знаењето. Моментот на просветлувањето во животот на индивидуата е момент на тотална трансформација - од тотално незнаење до целосна вистина. И целата таа вистина се провлекува токму низ сите три стадиуми во кои егзистира индивидуата, а кулминацијата се достигнува во религиозниот стадиум. За да се достигне смислата на животот, барем на ментално ниво, според Киркегор, треба да се елаборираат и добро да се експлицираат егзистенцијалните термини кои се провлекуваат низ сите негови дела.

Потребата да се говори против системот, е всушност, самата потреба да се егзистира, а токму Киркегор се обидува експлицитно да го објасни поимот *егзистенција*. Историјата никогаш не завршува, и токму затоа, на Киркегор систем не му е потребен. Системот нема влијание во нашите животи, системот само е енормна организација, а како што изгледа, животот е невозможно да се организира, бидејќи самиот тој е непредвидлив. Изложувањето на сопственото мнение, Киркегор го решава со следнава конклузија, дадена во делото *Или-Или: што и да избереме во животот, од каењето не можеме да се ослободиме*. Тешко е да се биде заробен, но исто така уште потешко е да се биде слободен при изборот на вистинската одлука. Како што вели и самиот Сартр: *човекот е суштество кое е осудено на слобода*. Мислењето е трансцендентен премин кој ни овозможува да се

²Sören Kierkegaard, *Bolest na smrt*, predgovor - Mirko Zurovac: *Dijalektika egzistencije u filosofiji Serena Kjerkegor*, Beograd, Mladost, 1980, str. XIII.

направи вистинската одлука. Одлуката се однесува на тоа како да го најдеме начинот кој ќе ни овозможи да бидеме слободни.

Предмет на истражувањето е да се елаборираат главните термини во философијата на Киркегор, како што се *стравот, треперењето, јансмот, очајот, страдањето, апсурдот, парадоксот* и други, со цел да ги приближиме егзистенцијалистичките термини поблизу до читателите. Понатаму, го иницираме почетокот на солудијата на некои егзистенцијални проблеми, кои продолжуваат да бидат елаборирани во сферата на она суштинското. Бидејќи пак, она што следи веднаш по егзистенцијата е есенцијата, таа е клучен феномен за разбирање на која и да е философија. Предмет на ова истражување се стадиумите (сферите) на егзистенција во философијата на Сорен Киркегор. Тој ги разликувал следните три стадиуми (сфери) на егзистенција:

а) *естетската сфера*, која неретко се поврзува со центрирање на индивидуата во она што се нарекува непосредност, продолжува да се толкува како сфера на едно а priori гледиште, ослободено од секаков спекулативен напор. Естетот со својата нетрпелива природа, кој како што вели Киркегор, е неспособен да се задржи само на еднородност, неспособен да ја задоволи својата скитничка природа, си дозволува да ужива во страста, која ја смета за единствен благослов. Поради тоа, идеалот на овој стадиум е заводникот Дон Жуан, кој секако е само една од маските зад кои вешто се крие личноста на Сорен Киркегор. Хедонистичкиот начин на живот е карактеристичен токму за овој стадиум. Дон Жуан е заводник само во теоретска смисла, бидејќи Киркегор никогаш во потполност не сметал дека употребата на своите заводнички способности може да доведе до автентична егзистенција.

б) *етичката сфера*, која ни се чини дека сè повеќе е во спрега да го дофати разумот, и да го навлече врз себе како своја уникатна заштита, бидејќи токму етичарот е оној кој бара објаснувања и оној кој ги актуелизира. Во вечна потрага по вистината, етичарот го заборава како сон сето она што се случило во претходниот стадиум (доколку навистина го одживеал) и се внесува во сферата на сувото ratio, кое од тој момент го прогласува за единствен реалитет. И одовде, несомнено следува да се запрашаме од каде е сигурноста и храброста на етичарот во потфатот кон објаснувањето на вистината? Но, етичарот ги заборава мачните моменти во сопствените гносеолошки подвизи. Обземен од љубовта кон рационалното, за него духовните стремежи се секундарни. Тоа е така,

бидејќи во него доминираат профаните мисли и чувства. Кај етичарот постои сосема минијатурен простор за изразување на духовноста. Бидејќи, самиот етичар е обземен со стремежот да ги реализира практичните нешта. Едно е сосема извесно: етичарот во голема мера се сомнева во конечната вистина, а едновременно мисли дека ја спознал. Но, токму сомнежот е почеток на секоја мудрост. Со право, Киркегор го одбира еден од најголемите мудреци – *Сократ*, како идеал на овој стадиум, кој со своите иронични и маевтички методи се трудел да ја извлече вистината од себе и од другите, а сепак таа да не биде изнасилена. Етичарот греша во оној момент кога мисли дека може да постои една објективна вистина, една и единствена, за сите и за секогаш. Токму поради оваа неконзистентност, Киркегор се одлучува за субјективната вистина која според него е единствено можна и која е неспоива со секаков систем на познанието. Човекот како индивидуа единствено може да се изрази само преку субјективното.

в) *религиозната сфера*, или можеби најсуштинската, дефинирана е како откровение во Киркегоровиот живот. Идеал на овој стадиум е Христос. Тоа е стадиум каде што субјективното се изразува преку патот на понизноста, стравот и очајот, но оној беспричинскиот очај кој го разорува умот на секој христијанин, а според целта на религиозното верување: „за да преминеме во верата, најпрвин треба да го изгубиме разумот“. Аврам токму тоа го направил со својата жртва. Имено, Аврам излегува од етичкиот контекст, бидејќи од религиозен аспект Аврамовото дело е жртва, а од етички аспект е убиство. Оттука, јасно може да се увидат дистинкциите помеѓу етичкото и религиозното. Во потрагата по Бог како главен философски проблем, во оваа сфера наидуваме на многубројни тешкотии од страна на разумот, но повторно се враќаме во вообичаената ментално-контемплативна состојба, која го употребува парадоксот како најголем „аргумент“ на верата. Парадоксот е она нешто кое ја стимулира истрајноста на умот на секој верник. Затоа, тој е пријател на секој оној кој го љуби Бог. Во религиозната сфера, верникот го спознава своето вистинската суштина и преку апсурдот на сопствениот очај го спознава своето вистинско јас. Верникот, според Киркегор, е оној кој наоѓа смисла во сите контрадикции, верникот е оној кој се осудува да ја „даде својата глава во име на вистината“.³

³ Оваа тема се користи како главна поента во делото *Две кратки етичко-религиозни расправи* од Сорен Киркегор

Вистината, која се појавува во облик на вера може да се дефинира во следниот облик: *Да постоиш, значи да веруваш*. Основната цел на верата е да нè ослободи од секаков страв, очај и треперење. Ова е можно само ако му се предадеме на Бог со нималку сомнеж. Верата сама по себе е чудо, и сè што ја одржува верата му ја оправдува вистинитоста на парадоксот. Апсурдот е суштинскиот елемент, со чија помош е можна верата. Во таа смисла, верникот е љубител на парадоксот.

I

Биографски податоци за животот и делото на Киркегор

Данскиот Сократ - Сорен Аби Киркегор е роден на 5 мај 1813 година во Копенхаген. Сорен Киркегор бил роден како последно дете во семејството. Според некои извори, меланхоличноста во карактерот на Киркегор била наследена од неговиот татко, Михаил Педерсен. Токму неговиот татко, инсистирал Киркегор да се запише на теолошки студии, но Киркегор докторирал на дело од областа на философијата. Киркегор навистина посветил прилично долго време во толкувањето на Хегеловата философија, која сепак му помогнала во разбирањето на целата философија воопшто. Тоа што Киркегор поседувал разбирање во однос на Хегеловата философија во голема мера му помогнало во пристапот кон својата критика упатена токму на великанот во германската класична философија – Георг Вилхелм Фридрих Хегел. Токму неговата ерудиција, философски дух и поетскиот стил му помогнале на Киркегор да ги објави своите ремек-дела, кои денес претставуваат задолжителна литература на сите љубители на стилско-поетската философија. Киркегоровата философија е спротивставена на Хегеловата, на онаа која се однесува на системската философија. Сепак, Киркегор му се заблагодарува на Хегел за зрелоста со која се здобил додека ги читал неговите дела. Киркегор во делото, *Философија на настанувањето* му оддава почит на Хегел. Во неа тој пишува:

Научив многу од него и ми се чини дека уште многу можам да научам од него...
Неговиот философски јазик, неговата генијалност, и сето добро што може да биде кажано за еден философ, јас сум спремен да го признаам и да го следам како негов ученик.⁴

Оттука, можеме да заклучиме дека Киркегор, сепак главното философско образование го добил од него, но и дека философијата на Киркегор е попрагматична и

⁴S. Kierkegaard, *The philosophy of becoming*, State university of New York Press, Albany, 2005, p. 36-37

симплифицирана, тој експлицитно индицира дека не треба да постои систем за неговата философија да биде целосна и во исто време вистинита. Систем на егзистенцијата не постои, може да постои само систем на есенцијата, а Хегеловата философија се дефинира како таква. Хегеловата философија исто така е изложена со апстрактни поими, кои е неопходно да се експозираат шематски. Киркегоровата дијалектика претставува дијалектички процес во кој индивидуата се бира себеси. Кај Киркегор, акцентот на дијалектиката секогаш е ставен врз субјектот, наспроти Хегеловата објективно-идеалистичка философска мисла. Киркегоровата дијалектика секогаш е некаде помеѓу две можности кои се очекува да станат актуалност. Иако Киркегор неретко се двоуми, во неговата философија сè е *clare et distincte*. Додека ги читаме Киркегоровите дела ни се чини дека се пишуваани токму за нас. Во тој контекст, францускиот егзистенцијалист атеистички ориентиран философ, Жан Пол Сартр изјавува:

Киркегоровите зборови се наши сопствени зборови. Сум сакал да го разберам него, а всушност сум се разбрал себе.⁵

Сартр, исто така истакнува дека Киркегор одблиску нè запознава со поимот страв. Тој страв за кој говори Киркегор е истиот оној страв на Аврам (библиската личност), кој верува дека за Бог треба да се стори буквално сè. Аврамовата жртва воедно е синоним за маките и страдањата низ кои поминува верникот во текот на сопственото богопознание.

Главна фигура во животот на Сорен Киркегор бил татко му, Михаел Педерсен. Благодарение на наследството од татко му, Киркегор имал можност во целост да ѝ се посвети на философијата и теологијата. Како последно дете во семејството, Сорен бил и најталентиран.⁶ Поседувал некој вид т.н еластичност на духот, која била обдарена со творечка природа. Татко му на Киркегор му ја вдахнал онаа восхитеност и претенциозност

⁵ Søren Kierkegaard, *Bolest na smrt*, predgovor – Mirko Zurovac: *Dijalektika egzistencije u filozofiji Serena Kjerkegora*, str. VIII

⁶ Seren Kjerkegor, *Covek I duh*, Partenon, Beograd, 2009, str. 6

кон поставувањето на религиозните прашања. Токму затоа, подоцна ја услишил желбата на татка си да студира теологија на универзитетот во Копенхаген.⁷

Киркегор во себе препознал своевидна желба за експлорација, со тенденција да изнесе некои конклузии околу целта и проблемот на истражувањето – Бог. Поставувањето на прашањата, кои секако се најважни во животот на еден философ, ги наоѓаме како инспирација кај Сократ и неговиот поим за иронија. Сократ е Киркегоровиот идол, токму поради тоа неговите два еминентни методи се иронија и маевтика. Иронијата, како начин на размислување навистина му користи на Сократ во процесот на познанието. Затоа, Киркегор решил да му ја посвети својата докторска дисертација нему, на Сократ. Докторската дисертација носи наслов: *Поимот на иронијата, со посебен осврт на Сократ* (1841). Киркегор своето слободно време го минувал во прошетки низ Копенхаген, посети во театар и разговор со разновидни типови на луѓе. Киркегор најмногу сакал да разговара со „обичните луѓе“ од неговиот град. Особено задоволство му причинувало пријателството со Мартенсен - неговиот професор по философија, бискупот Минстер и други познаници кои биле во исклучително мал број. Ханс Кристијан Андерсен бил, исто така еден од неговите поблиски пријатели.

При анализа на неговата личност, можеме да ги наведеме карактерните особини кои ги наследил од татка си: меланхолија, чувство на вина и тешкотија, пиетистичкиот акцент во поглед на христијанската вера и талентот за философска спекулација и креативна имагинација. И навистина, со право Киркегор ќе биде наречен доследен модерен егзистенцијалист кому не му е потребен некаков систем за да го изложи својот егзистенцијалистички пристап.

Неговите религиозни размисли, всушност ненаметливо го повикуваат читателот да стане свесен за егзистенцијалистичките прашања, како што се, на пример следниве: *“Што е целта на човековиот живот“?*, *“Кое е сепиото што ќе им помогне на луѓето да ја сфатат својата егзистенција“?*⁸ Киркегор не само што е тенденциозен, туку иницира сомнеж и своевидна афирмација во однос на решавањето на егзистенцијалистичките прашања и кон солуцијата на религиозитетот на индивидуата. Тоа

⁷Op. cit., str. 7

⁸ Richard H. Popkin, Ph.D. and Avrum Stroll, Ph. D, *Philosophy*, Buttersworth-Heinemann, Ltd, London, 1993, p. 360

најдобро може да се увиди во неговите религиозни дела *Болезн на смрт*, *Поимот страв* и *Страв и треперење*.

Друга интересна фигура во животот на Киркегор е неговата муза Регина Олсен. Токму од Регина, Киркегор црпел инспирација за да го реализира своето творештво од вториот период на својот живот. Неговата свршеница, на која ѝ го посветил целиот свој живот, а подоцна ѝ го препишал и своето наследство, таа останала загатка и вечна рана во неговиот меланхоличен и не толку долг живот. Според некои податоци за смртта на Киркегор, тој е најден во колабирана состојба на една од улиците во Копенхаген, по што веднаш бил пренесен во болница. Внука му Хенриета Лунд се сеќава дека кога стигнале во болница, Киркегор рекол: „Дојдов за да умрам“. Во болницата останал уште шест недели, сè до неговата смрт на 11 ноември 1855 година. Ги преживеал Исусовите години, што тоа не било случај со неговите браќа, но исто така константно му се појавувала помислата дека смртта му се приближува.

Во неговото дело *Дневници и записи*, можеме да го забележиме неговиот вечен непробол во врска со Регина. Имено, тоа се зборовите кои се однесуваат на неговиот „незавршен однос“, упатени кон Регина:

Не бев јас тој кој официјално се откажа од неа, кој ја напушти, таа се омажи за друг. Целата работа толку болно влијаше на мене, како да беше во коинциденција со моите мисли да се откажам од авторската работа-пишувањето, па откажувањето од последниот синоним бараше извесен напор.⁹

Од овој цитат можеме да ја увидиме посветеноста на Киркегор само на една жена низ целиот негов живот. Поетски и романтичарски настроен, во текот на животот воопшто не помислил на друга инспирација, на друга љубов. Во понатамошната елаборација ќе споменам поподробно за Киркегоровата релација спрема жените и неговата дескрипција и елаборација на естетското кај нив.

Најважниот дел од опусот на Киркегор, хронолошки можеме да го сумираме по следниов редослед:

⁹Серен Кјеркегор, *Дневници и записи*, Нови Сад, Светови, 2003, стр. 241

1.Од белешките за вечниот живот, (*Af en endhu Levendes Papirer*), овој есеј ја содржи критиката на новелите на Ханс Кристијан Андерсен и бил објавен против волјата на Киркегор;

2.Поимот на иронијата (*Om begrebet Ironi*), докторска дисертација 1841 година);

3.Или-Или (*Enten-Eller*), 1843, објавен под псевдонимот Виктор Еремита;

4.Три поучни дискурси (*Tre opbyggelige Taler*), сопствено издание;

5.Страв и треперење (*Frygt og Begaven*, 1843), под псевдоним Јоханес Де Силенцио и Четири поучни дискурси (*Fire opbyggelige Taler*), сопствено издание;

6.Философски фрагменти или фрагменти за философијата (*Philosophiske Smuller*) под псевдоним Јоханес Климакус, сопствено издание;

7.Поимот страв (*Das Begrebet Angest*), 1844, потпишан под псевдонимот Вигилиус Хауфниензис;

8.Стадиумите на животниот пат, (*Stadier paa Livets Vei*) 1844, издавач Хилариус Букбиндер и Две кратки етичко-религиозни расправи (*Tvende ethisk-religieuse Leiligheder*), 1844;

9. Аспектот на моето дело како автор (*Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*).

10. Ненаучен философски постскриптим (*Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*), 1846, издаден од Сорен Киркегор;

11. Дела на љубовта (*Kjerlighedens Gjerninger*);

12. Вежби во хрисијанството (*Indøvelse i Christendom*) и Поучен дискурс (*En opbyggelig Tale*) - 1850, потпишани под псевдонимот Јоханес Анти-Климакус.

13. Судови за самиот себе (*Dømmer sely*) втор дел на Самоиспитувањето, ги објавил брат му на Киркегор, 1876;

14. Повторување (*Gjentagelsen*), 1854;

15. Болест на смрт (*Sygdommen til Døden*); 1854;

16. Дневници и записи (*Søren Kierkegaard Papirer*), 1909-1948, објавени постхумно.

Ова се попознатите, но и позначајните дела на Киркегор. Секако, тој има напишано голем број статии, како и дела со религиозна содржина. Мислењата околу различните толкувања на псевдонимите на Киркегор, се движат околу тоа дека можеби

сакал да го скрие својот идентитет. Целта на философијата на егзистенцијата е субјектот да се спознае себеси. Киркегоровата вистина е идентификувана со неговиот религиозитет. Потрагата по религиозитет, е всушност, потрага по сопствениот идентитет. Несомнено, Киркегор трага по сопствениот идентитет во секое негово дело. Инспирацијата за псевдонимите, Киркегор неретко ја наоѓа во византиските философи. На пример, инспирација за неговиот псевдоним Јоханес Климакус е византискиот философ Јован Лествичник, кој се искачува по скалите (лествиците), со цел да се спознае Бог. Но, сепак, постои разлика помеѓу Киркегоровиот Јоханес Климакус и Св. Јован Лествичник. Во тој контекст, *Јоханес Климакус се искачува по скалилата на разумот, логиката и дискурзивното мислење, додека Св. Јован Лествичник се искачува по скалилата на верата.*¹⁰

¹⁰ Види кај Р. Солунчев, *Сферите на егзистенцијата на Сорен Киркегор*, Философија, 3, бр. 12, 2004, стр. 60

II

Вовед во поимот *егзистенција*

Како што веќе претходно нагласивме, терминот *егзистенција* претставува клучен не само во Киркегоровата философија, туку и во философијата на егзистенцијата воопшто. Егзистенцијата секогаш е субјективна и конкретна, тука апстракцијата не постои. *Егзистенцијата е основна категорија на човекот, таа претставува ниво на свесност кај индивидуата, кое резултира со специфична подготвеност за да може човекот да се справи со т.н егзистенцијални чувства*¹¹.

Киркегор се смета како еден опонентите на спекулативната философија на Хегел, кој застапува теза во која ги идентификува мислењето и битието. Според Киркегор, секој може да поседува знаење, но не секој може да биде мудрец. Ова е теза е потврдена уште од прастаро античко време, кога Хераклит ја истакнува оваа дистинкција. Еве еден цитат, кој го потврдува Хераклитовото тврдење:

Знаењето не нè подучува на паметта, во спротивно интелегентни би биле и Хесиод, Питагора, Ксенофан и Хекатеј.¹²

Човекот отсекогаш се стремел кон совршеноста, но секогаш постоела и свесноста дека никогаш не може да се постигне апсолутна совршеност. Во основа, таа свесност дека

¹¹ S.Kierkegaard, *Bolest na smrt*, str.102

¹² Цитирано според L. De Krešenco, *Istorija Grčke filozofije, Pretsokratovci*, Novi Sad, Svetovi, 1991, str.59

човекот не претставува совршено суштество, произлегува од тоа дека човекот не се создава самиот себеси, туку дека е создаден од друго, посовршено суштество. За ова сведочи и Декарт, велејќи:

Дека не сум творец на своето суштество, доказ за тоа е дека иако поседувам идеја за совршеност, јас самиот, сепак, не сум совршен. Затоа што, јас самиот на себеси да сум си подарил битие, тогаш секако би си ги доделил сите совршености кои можам да си ги замислам. И наместо да го обвинувам Бог за стварите од кои ме лишил, најдобро ќе биде да му бидам благодарен, за сето она што ми го овозможил.¹³

Егзистенцијализмот е примарно философија која говори за конкретната човечка природа, и која е во потрага по својата уметничка форма за да се изрази. Затоа, егзистенцијализмот е поблизок со литературата, отколку со спекулативната философија. Егзистенцијализмот е философија која се интересира за конкретното. Егзистенцијализмот во целост се дистанцира од Декартовата философија, и ги избегнува чистите поими, за кои Кант говори низ неговото капитално ремек-дело *Критика на чистиот ум*.

Постои навистина голема разлика помеѓу традиционалната и егзистенцијалната философија. Според францускиот философ Жан Бофре, традиционалната философија се занимава со битието (Sein, essere, being, être), заменувајќи го понекогаш овој поим со поимот *егзистенција*. Контрарно на традиционалните философи, егзистенцијалистичките философи непрестајно се запрашуваат за индивидуалното, еднократното и неповторливото во животот на човекот. Субјектот во традиционалната философија е секогаш имперсонален, неодреден, со еден збор – тој е апстрактен субјект, а субјектот во егзистенцијалистичката философија, пак, секогаш е конкретен, детерминиран во сферата на историското време, со посебни физиолошки, психолошки и културни диспозиции. Додека традиционалната философија се запрашува за апсолутното и универзалното, егзистенцијалистичката философија се запрашува за единственото, неповторливото и се

¹³ Цитирано според Zan Bofre, *Uvod u filosofije egzistencije*, BIGZ, Beograd, 1977, str.75

обидува да даде одговори на специфичните философски, гносеолошки и антрополошки прашања, т. е оние кои се однесуваат на субјектот.

Декарт поседувал извесна свесност за човековата несовершенство, но и покрај сите несовершености, сепак човекот е среќен и благороден за сите оние ствари со кои Бог ги обдарува индивидуите. Конечноста на човекот не е својствена на неговата суштина.

Понатаму, битно е да се напомене дека: *умот е универзална функција на човештвото според традиционалните философи, додека за егзистенцијалистот, со самото тоа што егзистира, веќе е во вистината.*¹⁴ Философијата на егзистенцијата се занимава со толкувањето на самиот живот, и со тоа како истиов да го протолкуваме не само теоретски, туку и практично, со примена и олеснувачки ефект во секојдневниот живот.

Философијата на егзистенцијата главно се појавува во две струи: теистички егзистенцијализам, чие претставници се: Габриел Марсел, Карл Јасперс и Сорен Киркегор; и, од друга страна, атеистички егзистенцијализам, со претставниците: Жан Пол Сартр, Мартин Хајдегер и Морис Мерло-Понти. Постојат многубројни дискусии околу тоа дали приматот се наоѓа во есенцијата, или пак во егзистенцијата. Според егзистенцијалистите, најпрвин егзистираме, а дури потоа ја определуваме сопствената суштина. За претставниците на егзистенцијализмот, централна точка претставува определувањето на субјектот во однос на неговата смисла и цел кон егзистенцијата. Философите на егзистенцијата се стремат кон решавање на клучните проблеми и т.н јанси во животот воопшто. За разлика од првото толкување, второто – есенцијалистичкото, интендира кон светот на објектите. Затоа, според ова толкување приматот е акцентиран врз светот на објектите, наспроти егзистенцијализмот, кој акцентот го става врз суштеството кое мисли – субјектот. Ако есенцијалистичката философија претставува сигурен предуслов за системската философија, тогаш на егзистенцијалистичката философија систем не ѝ е потребен. Егзистенцијализмот претставува прагматично, психолошко и телеолошко гледиште, кое на едноставен начин е применето во развојот на индивидуата, претставен низ модерната философска мисла. Во философијата на егзистенцијата, онаа теистички ориентираната, постои еден умозречки момент - кога индивидуата се уморува од постојаното талкање низ претходните системи на развојот на т.н умозречка философија и

¹⁴Ор. cit., str. 20

се сосредоточува на личната егзистенција, која е стимул да се реализира кулминацијата, односот човек – Бог.

За тоа дека приматот ѝ припаѓа на егзистенцијата, а не на есенцијата, се потврдува со тоа што човекот најпрвин се појавува во светот (*existere*), а потоа ја осознава својата суштина. Ние - разумните суштества, првин се појавуваме, а потем ја започнуваме потрагата по есенцијалното. Грешката на идеализмот на Платон се состои во тоа што есенцијата ја сметал за примарна. Егзистенцијалистичката философија е насочена кон субјектот, секогаш е денотирана од страна на субјектот, односно субјектот е носечката гносеолошка основа врз која е конструирана самата таа.

Според рускиот философ Лав Шестов, спекулативната философија нè осудува на ропство, таа се пробива кон слободата, благодарение на очигледноста која ја изградил умот. Понатаму, се повикувам на следниов цитат кој ја експлицира спекулативната философија како немоќна да го оправда злото, која не може да го елиминира од себе „сувото“ и строго *ratio*:

Злото не може да се објасни, не може да се 'прифати', исто така, не може да се прифати ни гревот, ниту да се договараме со него, злото единствено може и мора да се уништи.¹⁵

Мислењето на Шестов се чини навистина радикално и навистина звучи охарабрувачко. Сосема контрадикторно мислење поседува Лајбниц, кој смета дека, *целта на постоењето на злото е да се увиди корисноста (utilitas) на доброто*. Злото мора да постои, токму поради количината на зло во овој свет, тој е најдобар од сите можни светови. Лајбниц смета дека токму поради постоењето на извесна количина зло во светот, постои и можноста да се увиди самото добро, кое всушност, според него, преовладува во овој свет. Всушност, од каде ќе знаевме што е доброто, доколку тоа не постоеше неговата спротивност - злото во универзумот? Во овој свет, во кој се чини како сè повеќе да недостасува перфекцијата, постојат времето и просторот кои ја даваат почвата за разумно познание на субјектот. Времето и просторот постојат, за тоа не ни е потребен сомнеж и тие заедно ја овозможуваат актуелноста на „трансценденталната естетика“.

¹⁵ Лав Шестов, *Кјеркегор и егзистенцијална философија*, Београд, ПЛАТОН, 2002, стр. 221

Човекот како егзистирачко суштество ѝ припаѓа на темпоралната димензија. Во денешно време, се повеќе се форсираат и се предмет на философски елаборации теориите за времето, отколку оние за просторот. Дистинкцијата која ја доловува суштината на разбирањето на времето е онаа која ја потенцира разликата меѓу физичкото време и философското, односно егзистенцијалното време. Времето на егзистенцијата не е она што може да се измери со хронометар. Киркегор вели дека, *мигновеното постоење овозможува конструирање на увидот*.¹⁶ Тоа е тогаш, кога е возможно за само еден миг да се восприеми сето она што се нарекува појавност. Всушност терминот *миг*, на германски *Augenblick*, а на дански *øjeblikket*, уште претставува и јасно согледување – увид. А увидот претставува можност да се согледа целата ситуација. Видувањето на стварите, на француски *voir*, овој термин е сроден со латинскиот термин *videre*, но и со санскритскиот збор – *vid*. Сите овие термини претставуваат увид – јасно согледување на стварите. Во мигновеното постоење, времето добива поинаква смисла, тука се помирени минатото и иднината, и постои можност да се отвори една единствена сегашност. Всушност, мигновеноста е само уште една *in concreto* одредба на егзистенцијата. Единствено конкретната философија може да предочи целосен увид и јасна антиципација на умозречкото во философијата.

Киркегор советува дека токму во оваа состојба на сегашност, неопходно е да го направиме нашиот избор, потребно е да се бирате себеси. Овој избор започнува во етичкиот стадиум, но вистински реализиран е само во третиот, религиозниот стадиум, каде што човекот ја чувствува потребата да го дофати она божественото – самиот Бог. Да се бирате себеси, а притоа да ги задржиме сите наши квалитети, тоа е формулата на вистинскиот избор. Киркегор ја антиципира солучијата низ проблемот на вистината, кој е основен проблем во теоријата на познанието, со тоа што го воведува и го постулира Бог како единствен принцип низ кој постои можност да се експлицираат сите метафизички недоумици.

Егзистенцијата претставува најголем благослов, но воедно и најголема болка за човекот. Единствената разлика помеѓу Бог и човекот е тоа што човекот егзистира, а Бог е вечен.¹⁷ Оваа диференцијација е елементарна во одредувањето на местото на човекот и Бог во универзумот.

¹⁶Op cit., str. 122

¹⁷Op cit., str. 123

Според Киркегор, Бог претставува почеток и крајот на светот. Бог е одговорот на сите метафизички прашања и само преку Бог можеме да ја имплементираме етиката на должноста. Можеби Киркегоровата философија е најдобро да се дефинира како религиозна литература, а Киркегор според многумина е антифилософ, поет-егзистенцијалист. Секоја идеологија без своја практична примена претставува магичен круг без почеток и крај, пофилософски експозирано *reductio ad absurdum*. Битно е да се потенцира приматот на егзистенцијата, бидејќи егзистенцијата е онаа што ја актуелизира есенцијата. Несомнено, тоа што навистина им треба на философите е откривање на ејдосите по пат на разбирање, експлицирање и дескрипција на егзистенцијата.

Германскиот философ Мартин Хајдегер во своето дело *Крајот на философијата*, се навраќа на Шелинговите размисли: *егзистенцијата претставува она што треба да се надмине, тоа е контрадикција на себството. Но, исто така, егзистенцијата ја дефинира како доверба во реалноста, верба во вистинското битие, кое всушност е човекот*.¹⁸ Според Хајдегер, суштината на реалноста се состои во вистината, во себеисзвесноста, во рациото, духот итн. Субјективноста се однесува како начин на кој се однесува субјектумот. Токму затоа, идеализмот се чини дека е сосема во право, бидејќи вистината ја рефлектира во стварноста. Стварноста претставува тоталитет, сума на можности кои се стремат кон вистината. Што е всушност битието, ако не е движење, постоење, *actualitas* на сумата на можностите? Битието, изразено со терминологијата на Хајдегер, мора да биде придвижено од *energeia*.

¹⁸ Martin Heidegger, *The end of philosophy*, A condor book, Souvenir Press, LTD, Harper&Row, Inc, 1973, p. 69

III

Естетскиот стадиум

Естетското, како дел од сечиј живот е она есенцијалното, она непосредното во сечија егзистенција. Естет е оној кој има волја и мотив за живот, за страст, тој секогаш е спремен да пристапи кон она што се нарекува страст, тој има нагон кон непознатото, кон минливоста, но не и кон конечноста. Естетот секогаш знае што сака, но не и да го задржи она што го поседува. Естетот брзо живее, но исто така и не е предодреден за континуитети во животот. Животот на естетот минува како молња. Ова несомнено потсетува на големата инспирација во животот на Сорен Киркегор – великиот композитор Волфганг Амадеус Моцарт. Имено, Моцарт бил единствениот композитор кој успеал да го изгради и да го исцели на некој начин меланхоличното срце на Киркегор. По тој повод Киркегор му посветува на бесмртниот Моцарт цело поглавје, наречено *Музичко – еротско*, кое е дел од неговото капитално дело *Или-Или*. Киркегоровиот естет, истовремено е апатична и меланхолична индивидуа која тагата ја чува како свое најголемо богатство.

Тагата во животот на Киркегор е исконска, таа е манира низ неговото суштество, го воздигнува до најсветлата точка во животот, за уметникот таа е инспирацијата. Киркегор го аргументира својот став дека тагата е клучен момент за инспирација во создавањето на уметничкото дело кај секој уметник воопшто. Естетот го живее моментот, речиси е невозможно е да се повторат слични морални ситуации, речиси невозможно е естетот да биде сигурен при актуелизацијата на изборот. Сето она што се повторува, за естетот е здодевно. Со еден збор, *досадата го уништува уметничкиот живот*.¹⁹ На вистински креативните луѓе многу ретко им е досадно.

¹⁹ Karol Teplic, *Kjerkegor*, Grafos, Beograd, 1980, str. 50

Непосредно пред да се сложиме со овој став, неопходно е да се елаборираат неколкуте содржини од прекрасната дискусија која се одвива помеѓу петмината мислител, кои всушност се и псевдонимите зад кои се крие нашиот философ. Се работи за навистина концизно и фрапантно дело кое носи наслов, *In vino veritas*. Оваа беседа започнува со вино и завршува со вино. Ораторите не смеат да започнат со своите беседи пред да ја почувствуваат моќта на виното. Делото на Киркегор *In vino veritas* според својата содржина е исповед. Исповед на оние кои сакаат да љубат. Киркегор во делото *In vino veritas*, вели дека несреќната љубов е голема болка.²⁰ И ниеден друг однос не бара толку идеалност како љубовта. За љубовта, едноставно, излишно е да се размислува. А нашиот мислител, сепак сакал однапред да размислува. Тој вели: *ниеден друг однос не бара толку идеалност како љубовта, сепак никогаш воопшто не се забележува дека ја има.*²¹ Љубовта ја има привилегијата за неа да не се размислува однапред, туку отпосле. Верноста на Киркегор најдобро може да се потврди во неговата изјава дека никогаш нема да погледне друга жена, освен неговата избраничка Регина. Вистинско изненадување е дека Киркегор негувал позитивно мислење и почит за жените. Велам изненадување, бидејќи според неговите биографски податоци дознаваме дека Киркегор ја напуштил својата вереница Регина Олсен, непосредно после нивната веридба. И токму пред крајот на нивната врска, тој не ѝ пружил никакво објаснување, туку едноставно исчезнал од нејзиниот живот. Подоцна, во своето дело *Дневници и записи*, тој изјавува дека Регина била единствената жена во неговиот живот. Регина е негова жртва, Киркегор „ја жртвувал“ неа, за да му се посвети на Бог. Киркегор „ја жртвува“ својата вереница, исто како Аврам што го жртвува својот син Исак во име на Божјата љубов, затоа што на Бога го даваме своето најдобро, а Регина, според Киркегор, била најдоброто во неговиот живот.

Киркегор вели: *најчесто поети стануваат оние кои доживеале некаков вид на несреќна љубов, оние на кои љубовта не им била возвратена.*²² Киркегор е поет *par excellence*, на кого му е возвратена љубовта и кој оправдување за своето однесување наоѓа во неговиот меланхоличен карактер, кој бил иманентен со неговото суштество. Кога Киркегор ја дефинира жената, тој вели дека таа е бесконечност на конечност и дека во основа секоја женска егзистенција е фантастична. Затоа, во тој случај таа е достоинствена за да

²⁰ Seren Kierkegaard, *In vino veritas*, Gradac, Beograd, 1994, str.24

²¹ Op. cit., str. 25

²² Op. cit., str. 46

биде обожувана. Секое размислување за иднината претставува ограничување за естетот. Затоа, естетот сака да егзистира слободно, не размислувајќи за иднината. Претераните страсти кои естетот ги чувствува, водат кон бесмисла на животот, кон очајувањето, а ова пак ова води кон самоубиство.²³ Единствено во Киркегоровата философија, очајувањето има и позитивна смисла.

Во естетскиот стадиум акцентот е ставен врз она минливото, врз играта со страстите, врз животното лудило, кое секако ја достигнува својата кулминација во слободата. Емоционалното секојдневие на естетот е исполнето со брзи одлуки, отсуствува грижата (Sorge) за темпоралното, отсуствува строгиот разум, бидејќи не кореспондира со естетскиот начин на живот. Времето е категорија која е испуштена во овој стадиум. Поради тоа, естетот не е во можност да се спознае себеси. *За да се спознаеш себеси, како што вели германскиот философ Мартин Хајдегер, треба да бидеш присутен, да се сретнеш со себеси. Потребно е да ја маргинализираш иднината, да го обезглавиш времето.*²⁴ За да се сретнеме со себеси, за тоа несомнено е потребна храброст и смирение. Она што е од есенцијално значење е констатацијата дека со помош на естетското човекот станува непосреден. Да се живее естетски значи да си играме со можностите. Тогаш, запаѓаме во т.н игра со можностите, а без одлуките ние не можеме да се извлечеме од животот.²⁵ Се чини дека Киркегор со секој следен збор, со секој следен исказ ги освојува симпатиите, а воедно и вниманието на читателот. Да се живее естетски, значи да ѝ се препуштиме на играта на страстите. Тука, единствен проблем е тоа што страстите не вродуваат со плод. Непосредно после страстите следи емоционален пустош, кој е во служба на повикот кон суспензија на познанието на егзистенцијата.

*Во естетскиот начин на живот, индивидуата сè уште не може да проникне во парадоксот, сè уште не може да го разбере животот како парадокс.*²⁶ Во естетскиот начин на живот, човекот е исполнет со дух, иронија, тажна ведрина, суптилна дијалектика на постоењето. Човекот — естет најмногу е опседнат со мигот што одминува. *За естетското не секогаш се потребни објективни услови.*²⁷ Прашањето кое исто така го

²³ За проблемот за самоубиството пишува Албер Ками во првата глава од своето дело *Митот за Сизиф*.

²⁴ Цитирано според Zan Bofre, *Uvod u filozofije egzistencije*, str. 70

²⁵ Soren Kierkegaard, *Bolest na smrt*, str. XIX.

²⁶ Доаѓа од грчките зборови: para - што значи она што е спротивно и доха- верување. Преводот на зборот парадокс најмногу кореспондира со термините: бесмисла, контрадикторност.

²⁷ Серен Кјеркегор, *Појам стрепње*, Српска књижевна задруга, Београд, 1970, стр. XXIV

карактеризира овој стадиум е следново: дали тагата како придружничка на секој естет е грев? Несомнено е дека уметност е кога ќе успееме од тагата да создадеме ремек-дело.

Најголемо зло кое би можело да го зафати естетот е досадата. За да не му биде на човека досадно, Киркегор препорачува дека треба да работиме, ако сакаме да не станеме порочни. За да се избегне порокот се препорачува работа. Досадата е делумно непосредна генијалност, делумно стекната непосредност. Единствен кој не се досадува е ѓаволот. Сите оние кои пак се досадуваат апелираат на промена. Но, нештата треба да се менуваат според принципите.²⁸ Имено, на човекот многу нешта му се досадни. А на љубовта ниогаш не ѝ е досадно. Љубовта секогаш е во блиска релација со слободата. Вистинската љубов настапува дури тогаш кога во целост е ослободена од сомнежи. Киркегор во своите размислувања за понежниот пол, вели дека оној кому интересот за жената не му претставува задоволство, тој не е вистински естет. Воопшто, естетиката е секогаш во релација со убавото и поубавиот пол. Секоја жена поседува *убавина*. Едноставно секоја жена, според Киркегор, поседува нешто убаво во неа - убав глас, заводливи локни, лесен чекор, нежна форма.

Во основа, секоја женска егзистенција е фантастична. Секоја жена, како и секое суштество, посакува да копнее и да ја оствари својата љубов. Љубовта е наједноставната, но и најкомплицираната философија за која непрестајно се размислува, промислува. Најнежното од сите божествени чувства – љубовта - живее во секој човек, единствената разлика во однос на практичната страна на љубовта е тоа што не сите луѓе еднакво ги искористуваат потенцијалите што љубовта ни ги нуди. Киркегор се чини како да се плашел да ја допре љубовта, да не се скрши, небаре е од стакло, затоа решил да живее од споменот за неговата љубов.

Според некои размислувања, Киркегор не ги реализирал во целост своите планови во однос на љубовта кон својата избраничка, бидејќи љубовта и стравопочитта кон Бог му биле примарни во неговиот животен тек. И поради тоа тој одбрал да се посвети на апстрактиот начин на живот, да размислува и да биде во улога на набљудувач, слично како неговиот современик, еминентниот германски философ – волунтаристот Артур Шопенхауер, кој наместо да живее, решил да размислува за животот.

²⁸ Seren Kierkegor, *Ili-Ili*, Grafos, Beograd, 1989, str. 246

Суштинската одредба на жената е дека таа е создадена од крв и месо, затоа таа е суштество за друг.²⁹ Втората одредба на жената според Киркегор е дека *жената е супстанција, а мажот е рефлексija*.³⁰ Можеби она прашање кое предизвикувало дуалитет околу изборот на Киркегор било следново: ако одберам да го *посветам* животот на жена, дали ќе се каам или не? Воопшто двоумењето во животот претставува суштинска одредба, која неминовно нè соочува со изборот, и тоа изборот како двонасочен, имено како *или-или* ситуација. Токму затоа, неговото главно дело е насловено како *Или-Или*. Помеѓу изборот на едното *или*, или другото *или*, воопшто поминува целата актуалност на естетската егзистенција. Затоа, Киркегор постојано се двоуми. Тој се запрашувал: *да се женам или не; ќе се каам или не; ако ѝ поверувам на девојката ќе се каам или не; ако се убијам ќе се каам или не?*³¹ Сеедно, каењето во никој случај не е изоставено. Во било кој ситуација, каењето едноставно не исчезнува. Каењето е својствено за лабилното однесување на естетот, естетот едноставно не може да се одвои од играта со можностите. Друга карактеристика која се јавува во животот на естетската егзистенција е дека животот не е живот, привидот е всушност вистина, слободата е како фатаморгана во создавањето на времето.³²

Естетот едноставно лебди во непосредноста. Па зарем поетите не лебдат со духот, барајќи ја сопствената вистина? Можеби и не знаат дека нивната тага е смртен грев, според некои црковни учења. Но, понекогаш ќе се сложиме, дека страдањето може да биде и убаво и вистинито. Главното нешто кое му недостига на поетот е свеста во целокупното формирање на комплетната слика за светот. Друга, особено битна детерминација е онаа дека поетот не живее во времето. Поетите несомнено живеат во вечноста, и се чини дека поетите комуницираат со Бог. Доказ за истово се нивните зборови.

Киркегор вели дека на првиот степен (естетскиот), разумот сè уште не е созреан, знаењата не се стекнати, искуствата сè уште не почнале да се акумулираат. Постојењето на светот не е проблем, тоа се освојува директно, аксиоматски, сопствениот живот не се доведува под критичко сомнение, ниту под разорувачки скептицизам. Исто така треба да нагласи дека естетската вера во секој случај е непосредна. Изборот е секогаш таа ствар

²⁹ Op. cit, str. 372

³⁰ Op cit., str.375

³¹ парафразирано според *Ili-Ili*, стр. 38

³² *Појам стрепње*, str. XXIV

околу која спекулираме. Ние ја донесуваме одлуката во животот, дали таа ќе биде конјунктивна или дисјунктивна, тоа зависи од нас. Во секој случај, изборот на естетот е краткотраен. Во естетскиот стадиум ние живееме според уметноста, *естетското претставува став, држење и однесување на човекот*.³³

Архетипските естети, како на пример Дон Жуан, Нерон, Јоханес Заводникот, не можат да го разберат животот, затоа што животот е насекаде. Штом човекот ќе најде утеха во естетскиот начин на живот, тој го негира реципрочниот однос со другите. Во естетскиот стадиум, тежнењето кон непосредноста е начин еднаков на неодлучноста, т. е. избегнувањето однос на донесувањето на животните одлуки. Самата непосредност претставува оригиналност, креативност и израз на длабока субјективност. Но, токму оваа неодлучност не може вечно да трае. Естетот, односно поетот сака да си игра со можностите, одбива да го направи изборот. Да правиш избор, значи да ја почувствуваш одговорноста, а токму тоа е предметот на вториот, етичкиот стадиум.

Правењето избор е секогаш нужно: или систем и знаење како што одбрал Хегел, или пак вера и ризик, како што одбрал Киркегор.³⁴

Естетот не ги пронаоѓа вредностите ниту кај другите ниту кај себеси. Мотото на естетскиот стадиум е *carpe diem*. Уживањата се краткотрајни, токму поради тоа се наоѓа во константна улога на фантазер. Естетот со ништо не е обврзан, тој секогаш останува во сферата на лудилото, во сферата на фантазијата.³⁵ Во естетскиот стадиум, со постојаното нагласување на сетилата, доаѓаме до заклучок за бесмислата на животот. Естетот останува во вечно осамеништво, со своите сетила и слики.

За естетот е својствено тоа што живее во светот на имагинацијата. Додека трае пијанството (од љубов и вино) тој чувствува животна радост и матна меланхолија едновременно. Загушен од сопствените сетила, естетот не може да отстапи место за Бог. Секаде каде што има бесмисленост, таму отсуствува Бог. Бесмислени се сите дејства на естетот, бидејќи отсуствува чувството на верата. Естетскиот начин на живот е сличен на

³³ Soeren Kierkegaard, *Bolest na smrt*, predgovor, op. cit. str. XVII

³⁴ Karol Teplić, *Kjerkegor*, str. 102

³⁵ K. Teplić, op. cit., str. 50

молњата, сè се одвива со брзина на светлината. Кога ќе исчезне мигот, естетот се чувствува снеможено, како да го погодила молња. Непосредноста на духот антиципира повисок облик на егзистенција. Естетот е спокоен само во мигот на задоволството.³⁶ И постојано е обземен од духот на тагата. Тагата е хистерија на духот. Киркегор се запрашува, дали тагата е грев? Ако тагата е грев, тогаш таа и извор на сите следствени гревови. Сепак постои нешто среќно во таа состојба на тага, тоа е непосредноста. Токму среќната можност во категоријата непосредност, е блажената состојба наречена *отсуство на изборот*. Изборот е реализиран од страна на индивидуата. *Јас* во исто време е нешто толку апстрактно, но и толку конкретно. *Јас* е слобода. Само во слободата сме ние самите. Слободата е битие, кое нужно ја имплицира потребата од себство. Во младоста, во континуитетот на естетскиот стадиум, речиси ништо не се повторува. Повторувањето, како категорија се јавува во религиозниот стадиум, кој ќе биде елабориран најпоследен и најподробно.

Кога веќе пониравме во интерната детерминација на тагата, добро ќе биде ако заклучиме дека од неа треба да извлечеме интензивна поука. Слично, како нашите „вистински“ пријатели од кои имаме научено да го екстрахираме најдоброто. Од неколку фрагменти на Киркегоровата *Дианскалмата*, заклучуваме дека Киркегоровата меланхолија и тага се должи на тоа што тој брзо се изморува од што и да е, па дури и од трпението за живот. Ова води кон следнава конклузија: *апатијата е присутна скоро кај сите уметници, па не го поштедува ни Киркегор*. Еве еден цитат кој ја потврди неговата пасивна, апатична состојба.

Сите планови кои ги планирам остануваат во мене, а времето стои. Најубаво ми е навечер кога ќе го ставам кебето врз глава. Треба да се биде загадочен не само за себеси, туку и за другите. Се посматрам себе. Ако тоа ме измори, тогаш пушам цигара да изгубам малку време и мислам: којзнае што Господ Бог мислел во моментот кога ме создавал, и што уште сака од мене да створи?³⁷

³⁶Seren Kierkegor, *Čovek I duh*, str. 30

³⁷Seren Kierkegor, *Illi-Illi*, str. 28

Киркегор уште во својата младост е згрозен од својата судбина, бидејќи не му носи никаква промена. Имено, тој вака ѝ се обраќа: *ништо не ветуваи, а сепак сè е во твои раце*. Иако сè е во рацете на судбината, тоа не значи дека во нашата беда не можеме да ја увидиме својата возвишеност. И оваа возвишеност секако дека се увидува и почитува, но сепак животот завршува ненедејно и тажно е, но сепак вистинито, дека сите ние со сигурност ќе ја доживееме смртта. Само смртта поседува извесност, сè друго е подложно на промена.

Всушност, кога станува збор за едно такво капитално ремек-дело од типот на Киркегоровото *Или-Или*, увидуваме дека од неговата намерна/случајна интенција кон тагата, страдањето, од неговата сопствена апатија и меланхолија, се создава една вистинска, витална, проточна философија која како да протекува низ умот на читателот. Се чини дека таквата философија, особено онаа која се однесува на естетскиот стадиум, го изострува нашиот дух, го прочистува и нужно имплицира една таканаречена состојба на преродување. Величината на духот се гледа тогаш кога можеме да се пофалиме со триумфот на болката, меланхолијата, тогаш кога можеме да создадеме бисери од сопствените солзи. Кај Киркегор, исто така, со леснотија можеме да констатираме дека, *неговата тага е негов замок. Постојат луѓе кои за да станат големи, мора вечно да им биде забрането сè што потсетува на среќа и сончев сјај. Како самиот Киркегор да знаел дека, доколку би бил среќен, тоа би резултирало со вечно парализирање на неговата плодност и би го направила неплоден за сите времиња*.³⁸

Затоа, со право можеме да го наречеме сентиментален Сократ. *Да ги сакам луѓето, тоа е единственото нешто во кое се разбираам*. Сократ всушност сакал само да ги запознае, да ги сфати луѓето. Киркегор, пак, се жали дека: *луѓето не го разбираат. Дури не го разбираат и тогаш кога ќе им се пожали дека не е разбран од нив*.³⁹

Кај Киркегор, потребата за осаменост се манифестира како потреба за вистината. На Киркегор му е потребен Бог за да го поштеди од приливот на сопствените мисли. Човекот е оставен сам во своите одлуки, човекот е оставен сам во своите тешкотии. Љубовта, според Киркегор, е далеку од секаков егоизам, далеку од било каков услов за среќа.

³⁸ Georg Lukač, *Duša I oblici*, Nolit, Beograd, 1973, str. 74

³⁹ Види *Дневници и записи*, стр. 21

Да сакаш неког затоа што те прави среќен, тоа е егоизам. Елементот на злото е сè уште присутен во светот, брборење и озборување. Оној кој ја сака вистината, таа нему му се открива.⁴⁰

Во естетскиот стадиум, човекот во целост е насочен кон своите сеќавања, односно љубовта во сеќавањето е единствено среќна. *Надежта*, како што опишува Киркегор, е нов дел облека, светол, лесен, но никогаш не сме го имале, затоа не знаеме како ќе ни прилега. *Надежта е прекрасна млада девојка кој нѝ бега од нашите раце.*⁴¹ Надежта е примамлив плод, кој никогаш не заситува. Повторувањето е сето она што е спротивно на естетскиот стадиум, бидејќи во естетскиот стадиум не постои нешто што се повторува, не постои досадата. Оној кој прокрстари по животот уште пред да почне да живее, тој никогаш нема да живее. Единствено оној кој го избрал повторувањето, тој решил да живее. *Љубовта во сеќавањето е единствено среќна.*⁴² А сеќавањето го прави човекот меланхоличен. Во естетскиот стадиум целиот младешки период минува со молскавична брзина, едноставно немаме време за регресија и интроспекција. Естетот го живее секој ден како да му е последен, со постојана претенциозност кон областа на сетилните впечатоци, кои го одржуваат во живот. Естетот нема време за поправање на грешките, ниту за премислување, бидејќи живее според мотото *carpe diem*.

Естетот живее во постојана еуфорија. Оваа младешка еуфорија е со особен интензитет и естетот го поминува својот живот без некои посебни експликации, без способност за донесување валидни конклузии, бидејќи естетските конклузии потекнуваат од срцето, а не од умот. Тегобноста на естетот се состои во неговата краткотрајна среќа - сè што се случува во животот на естетот е со моќна сетилност, но исто така е видлива неможност за обистинување на иманенцијата. Ова е така, бидејќи е примарна волјата за сетилност, наспроти волјата за вистина.

Отсуството на одговорноста ја потенцира волјата за слобода и можноста да се научи животот според методот на обиди и грешки. Како да ја соопштиме есенцијата за вистината, ако таа никогаш не егзистирала во полето на емпириските податоци? И естетот

⁴⁰ Серен Кјеркегор, *Дневници и записи*, Светови, Нови Сад, 2003, стр.178

⁴¹ S. Kierkegaard, *Ponavljanje*, Grafos, Beograd, 1975, стр. 6

⁴² S. Kierkegaard, *Ponavljanje*, стр. 7

смета дека сè започнува од емпиријата, од неа сè протекува, сета елаборација се случува во правец од егзистенцијата кон есенцијата. Единствено судбината е онаа која е вечно храбра во својата интенција да ги деструира плановите на оној кој живее во духот на егзистенцијализмот.

Егзистенцијализмот е теорија и пракса едновременно, ослободен од секакви формални теории, тој ја егземплифицира стварноста со тоа што ги елаборира клучните термини (*страв, тегобност, очај, јанса, треперење* и слично). Овие термини му се потребни на субјектот, во борбата да се ослободи од формалните методи кои го одвраќаат од патот кон вистината, која е можна тогаш кога ќе се ослободи од стравот и треперењето, и кога ќе исчезне волјата за она што се нарекува минливост.

Ако не го проживееме естетскиот стадиум, како ќе се подготвиме за вечното патување кое нè води кон вистината? Обидот за достигнување на вистината е преокупација понекогаш побитна од самиот триумф.

Она што ни помага да ја сфатиме вредноста на вистинската љубов, тоа е разделбата. Имено, го изложувам следниов цитат што го потврдува тоа: „Разделбата е всушност освежување на чисто поетски начин. Бидејќи секавањето е побогато од било каква стварност“.⁴³

Човечката ситуација не е сведена само на драматична дилема *или-или*, туку е повистинито опфатена во трагичниот апсурд на единството на сите негови способности, дури и оние кои стојат една наспроти друга, во онаа постојана отвореност кон сеопштата можност и универзална немоќ, изразена преку конјункцијата *и-и*. Бидејќи дејството на субјектот се протега токму низ неговиот избор - дали ќе избере конјункција или пак дисјункција. Развојот на дијалектичкото мислење кај Киркегор е поинакво од она на Хегел, бидејќи Киркегор се бори со самиот живот, а пак Хегел со неговите идеалистички термини. Зарем може религијата да биде презентирана во аксиоматски систем? Дали можеме нешто што е живо, витално, да го сместиме во шема? Хегел се залага за систематско изложување на неговиот спекулативен идеализам. Кај Киркегор дури и животот нема шема, затоа што животот е нешто интензивно, што се одвива налик на бура, остава лузни, бидејќи без нив нема познание, нема апсолут. Кај Хегел всушност

⁴³ S. Kjerkegor, *Или-Или*, стр.33

идеализмот е идентификуван со христијанството како доктрина.⁴⁴ Само кај Хегел нема место за конклузивен момент во форма на откровение.

Откровение во сетилноста, доживеано низ случувањата на еден млад човек, кој скита барајќи ја смислата, но спречен од недоволна практичност, се заситува со убавината, виното, задоволствата. Единственото нешто кое не може да го стори естетот е, *мигот да го претвори во вечност, неможноста да го добие плодот на сетилноста, парализирана иднина се појавува во очите на естетот*. Во животот треба да се ужива, естетот е духовит, ироничен, сака да ја дофати смислата на животот.⁴⁵ Естетот е добар посматрач, нему темпоралната димензија му е иманентна, затоа уметноста му е најдобра пријателка и водач низ животните ситуации.

А. Философијата на Киркегор – израз на субјективна слобода и љубов

Сега предлагам малку да се свртиме кон философијата на јаството. Имено, *Јас* е слобода - доколку не сме слободни, ние не сме ние. Страстите не се она кое е суштинско, после страста доаѓа волјата за јаство. Но тоа *јас* не е она по кое нè препознаваат на улица. Нашето иманентно *јас* е она кое е најбитно, најнежно, најпогодно за истражување. Философијата на егзистенцијализмот подразбира потрага по иманенција и реалитет. Тука отсутнуваат секакви апстракции, сè е како што вели Декарт, *clare et distincte*. Јасноста и разделноста укажуваат на валидност во поглед на познанието, комплицираноста во терминологијата индицира дефицит на идеи. А од идејата започнува сè. Естетската игра содржи само идеи. Токму затоа е невалидна, неконзистентна. Естетските идеи имаат флуиден карактер, тие постојано се подложни на промена. Но, исто така, естетската

⁴⁴ Niels Thulstrup, *Philosophical fragments*, Commentator's introduction, Princeton University Press, 1967, p. lvi.

⁴⁵ Seren Kjerkegor, *Ќовек I duh*, str. 26

егзистенција е темел на која ќе биде конструирана религиозната егзистенција која е навистина еминентна во поглед на философијата на религијата кај Киркегор.

Значи, естетскиот стадиум е исполнет со меланхолија, иронија, индиференција кон објективната стварност, насоченост воопшто спрема субјективноста. Естетскиот стадиум е предворје за религиозниот стадиум, естетскиот стадиум е кулминација на естетското и сума од куриозни моменти кои се создадени од нишката на животот. Никогаш не знаеме кога настапува крајот на естетиката, никогаш и нема да знаеме дали сме го одживеале во целост естетскиот стадиум. Единствено што знаеме е тоа дека пијанството на естетот не е вечно, кога-тогаш ќе дојде до т.н состојба на отрезнување. Отрезнување, но од кое чувство? Љубовта отсекогаш била, и ќе биде, состојба подеднакво посакувана, но и трагична истовремено. За ова чувство подетално пишува и почитуваниот професор Иванчо Атанасовски во својот магистерски труд *Магијата на егзистенцијализмот*, цитирајќи го баскискиот Сократ - Мигел де Унамуно:

Љубовта е најтрагично нешто во светот и животот; љубовта е ќерка на заблудата и татко на разочарувањето; љубовта е утеха во тагата, единствен лек против смртта, бидејќи е нејзина сестра...Љубовта кога не го наоѓа тоа што го бара, тогаш се препушта на очајот.⁴⁶

Љубовта без разлика дали е само плодна илузија или сурова реалност што едноставно се случува, кај неа не важат никакви пресметки, планови, никакви логички следства. Таа едноставно постои. Ретко кој е поштеден од нејзината силна рака. Во естетскиот стадиум лесно можеме да ја увидиме животната беда. Целиот живот го живееме за на крајот да нè погребат во земјата. Оттука се гледа колку крајот го краси делото. Киркегор, во однос на тоа вели: *Најдобриот доказ за животната беда е размислувањето за неговата возвишеност.*⁴⁷

⁴⁶ Иванчо Атанасовски, *Магијата на егзистенцијализмот*, Метафорум, Скопје, 1990, стр. 97

⁴⁷ S. Kierkegor, *Ili-Ili*, str. 30

Делото *Или-Или* е поделено на поглавја кои се однесуваат на естетскиот стадиум и поглавја кои се однесуваат на етичкиот стадиум. Навистина фрапантен е целиот дел што носи наслов *Силуете - психолошка разонода*, бидејќи директно се обраќа до читателот. Интерсен е описот на односот помеѓу Грета и Фауст. Грета е во состојба на љубовно страдање, нејзината душевна состојба се рефлектира во следниов цитат, кој всушност е фрагмент од *Силуете*:

Може ли потокот, па колку и долго да течел, да го заборави својот извор, да го заборави своето потекло? Може ли стрелата, па колку и долго да летала, да ја заборави тетивата на лакот? Тогаш би морало да запре нејзиното движење. Може ли дождовната капка да го заборави небото од кое паднала?⁴⁸

Парадигмата по која се води естетот поседува уметничка природа. Архетипските естети, како на пример Дон Жуан, Нерон, Јоханес заводникот се онеспособени да го разберат животот, затоа што е насекаде. Потребно е да се повтори, дека естетското е дадено во непосредното, естетските разлози секогаш се субјективни. Естетскиот живот е всушност живот во кој се изоставени одлуките. Единствено нешто за кое треба да внимава естетот е да не западне во очај, бидејќи да се биде очаен, значи да се биде изгубен. Тоа е состојба во која сме се оддалечиле од сопственото *јас*.⁴⁹ Очајникот е всушност човек кој сака минатото да го провлекува низ сегашноста, а за иднината тој не размислува. Токму поради ова естетот живее во сопствениот очај, затоа што според естетот: *Љубовта во сеќавањето е единствено среќна*.⁵⁰ Изразот на љубовта кај уметникот е творечка сила и рамнотежа помеѓу духовното творештво и неговиот однос кон објективниот универзум. Универзумот од мисли и чувства кај уметникот е сместен во неговиот суптилен интелект, создаден од фини мисли и емоции кои ја надминуваат свеста во рамките на просечната интелектуална моќ. Уметноста е олицетворение на највисок интелект, затоа и уметниците се луѓе кои поседуваат божествена моќ и талент. Токму оваа уметност која се

⁴⁸Seren Kjerkegor, op. cit., str. 185

⁴⁹S. Kierkegaard, *Bolest na smrt*, str.12

⁵⁰S. Kierkegaard, *Ponavljanje*, str. 6

манифестира во Киркегоровото творештво, ослободена е од чинење на било каков избор. Естетот е оној кој си игра со можностите, а негова единствена одговорност е уметноста.

IV

Етички стадиум

*Признавањето на незнаењето е
почеток на мудроста.*

Сократ

Во оној момент кога разумот игра главна улога, во истиот тој момент исчезнува магијата на естетското, исчезнува во целост и ризикот како начин на живот, исчезнува сето она што било во рамките на суштествувачката слобода, во моментот кога животот има потреба вистински да биде одживеан, тогаш започнува етичкиот стадиум. Етичкото не претставува само изразена потреба по тоталитет, вистина и должност, туку воедно и потреба да се биде разумно суштество. Во етичкиот стадиум сме во потрага по калкулирање на вредностите, ги прескокнуваме страстите, тие се претходници на разумот, а зарем разумот не беше органон со чија помош ја спознаваме вистината? Според Киркегор, во етичкиот стадиум не влегува токму секоја индивидуа, туку само онаа која може да се идентифицира со етиката на должноста.

Идеалот на етичкиот стадиум е *Сократ*, воопшто еден од најголемите философи во античкиот период. Сократ бил еден од ретките мудреци кој ја љубел вистината поради самата неа, а не поради можноста да се глорифицира или да извлече материјална корист од философијата, како што беше случајот со софистите. Сократ беше еден од ретките, покрај Христа, кој во буквална смисла ја даде својата глава во името на вистината, затоа што знаеше дека Вистината е самиот Живот. Вистината претставува праисконска потреба

за секој кој живее во духот на познанието. Во ниту еден случај, животот не смее да биде проживеан без потрагата по вистината. И Киркегор како и Сократ, субјективноста ја прогласува за единствена вистина, вистината ја наоѓа својата екстензија токму помеѓу она *Спознај се себеси* и *Знам дека ништо не знам*. Сократ кој меѓу другото е и главна инспирација на Киркегор, решава да ги елаборира Сократовите методи: иронија и маевтика. Киркегоровата докторска дисертација го носи следниов наслов: *За поимот на иронијата со посебен осврт на Сократ*, која била одбранета на 16 септември 1842 година во Копенхаген.⁵¹

Во делото *Повторување*, Киркегоровата мисла е рефлексивна на Сократовиот метод, философската мисла за најважното прашање, *кој сум јас?* Исто така битно е и прашањето: *Како сум дошол на овој свет?*, односно прашањето за човековата фрленост во светот (*geworfenheit*), која подоцна е елаборирана од страна на философот Мартин Хајдегер, еминентен претставник на германскиот феноменолошки егзистенцијализам. Значи, овие две прашања претставуваат битна компонента во секоја философска спекулација. Сократ како клучна фигура во процесот на познанието, ни предлага наша примарност да биде себепознанието, за да може сè останато да биде познано. Сократ бил специфичен тип на човек кој обрнувал внимание на методот кој води кон вистината.⁵² А мудроста која е најбитната компонентна – *telos*, таа ни дава инструкции за тоа како да научиме да го живееме животот свртени кон она суштинското. Киркегор во однос на мудроста, вели: „*Колку човекот станува помудар, толку повеќе се разбира од животот и ја стекнува способноста да живее хедонистички, толку повеќе станува незадоволен*“.⁵³ Ова може да нè наведе да помислиме дека Киркегор ја имал оваа мисла, бидејќи расположението во неговата душа секогаш било исполнето со меланхоличен оддек.

Во етичарот секогаш постои егото, затоа што е убеден дека е секогаш во право. Етичарот мисли дека секогаш е во право и токму во тоа тој греша. *Тој секогаш е возгордеан, мисли дека секогаш е во право и нималку не му здодева да биде во право*.⁵⁴ Се чини дека етичарот сака да говори како цивилизирано и институционализирано суштество. Најголемата грешка која ја прави етичарот е тоа што се вознесува да мисли

⁵¹ С. Киркегор, *Дневници и записи*, стр. 300

⁵² S. Kierkegaard, *Ponavljanje*, str. 42

⁵³ Op. cit., str. 53

⁵⁴ Иванчо Атанасовски, *Магија на егзистенцијализмот*, стр. 194

дека е мудар, а заборава дека мудроста ја поседува само Бог. Колку и да се прави мудар, етичарот не успева да ја отргне од себе тегобноста, која се раѓа и се шири низ нашето битие, тогаш кога стануваме свесни за сопственото постоење. Тогаш кога стануваме свесни за сопственото постоење, апсурдот се појавува и повторно нè турка во ходниците на безвременоста.

Еминентниот француски егзистенцијалист Жан Пол Сартр, атеистички ориентиран, на прашањето: „Што означува терминот постоење“?, вака одговара:

...Да постоиш, тоа е едноставно да бидеш тука, живите суштества се појавуваат, дозволуваат да ги сретнеме, но никако не можеме да ги добиеме по методот на дедукцијата. Постоењето не е некоја работа која може да се мисли од далеку, тоа треба одеднаш да ве опфати, да се запре во вас, да ви тежи во срцето како големо неподивно животно.⁵⁵

Тегобноста кај Киркегор се манифестирала како една голем трн кој се наоѓал во неговото срце и кој бил причина за неговата иронија. И самиот тој верувал дека додека е трнот во неговото срце, тој ќе биде ироничен. А кога ќе му го извадат, тогаш ќе умре. Дефиницијата која Киркегор ја формулира за концептот иронија е следнава: *Иронијата е комбинација од етички страсти, која содржи бесконечно нагласување на себството на нечие Јас и едукација која однадвор бесконечно апстрахира од нашето сопствено Јас.*⁵⁶ Иронијата е метод кој ја поттикнува индивидуата на сопствено размислување. Методот на поставување иронични прашања (Сократ), од минатото па сè до периодот на постмодерната се покажува како плодотворен во процесот на познанието. Сократ, како што вели Киркегор ги наведувал луѓето *да мислат*. Киркегор навистина смело нè предупредува дека со помош на мислењето стануваме бесконечни, но не и апсолутни. Дури тогаш кога ќе се одбереме себе, дури тогаш стануваме слободни. И секако дека е транспарентна и апсолутно валидна диференцијацијата помеѓу доброто и злото. Но под никакви околности не смее да се заборава дека и доброто и злото се подеднакво етички категории.

⁵⁵ Жан Пол Сартр, *Тегобност*, Култура, Скопје, 1966, стр. 194

⁵⁶ С. Кјеркегор, *Дневници и записи*, стр.99

Мисли што сакаш, ти никогаш не мислиш под категоријата добро или зло. Ти можеби го мислиш движењето на идеите, но никогаш не мислиш добро или зло. Ти секогаш ја мислиш релативната разлика.⁵⁷

Под етичкото се подразбира она со кое човекот станува она што е. Етичкото подразбира свесност, преземање одговорност. Ако човек се плаши од провидноста, сетилно ќе го избегнува етичкото. Етичкото се одредува како должност, а должноста како збир на поединечни прописи. Должноста е доблест која е иманентна, таа претставува конкретен чекор во животот на индивидуата. Проблемот кај индивидуата започнува кога таа дознава дека постои избор. Кај Киркегор тој избор е екстензионална детерминација на индивидуата помеѓу едното и другото *Или*. Тоталитетот на изборите на индивидуата претставува конкретна одговорност, индивидуата станува одговорна тогаш кога престанува да ги игра со можностите, како што беше случај во естетскиот стадиум.

Киркегор во своето дело *Философски трошки*, говори за дејноста на Сократ како учител. Бидејќи учителот е личност која сака да ја презема одговорноста во свои раце. Сократовото негативно познание можеби не беше строго детерминирано, скепсата кај Сократ го побуди хуманизмот кај луѓето, неговата дисциплина беше експресивна рефлексивна на она божественото кое тој го посакуваше. Дисциплината е онаа ствар која му дава прилика на учителот да се спознае. Сократ не само што индивидуално ја поседува дисциплината, туку и не заборава дека Бог ги сака своите ученици. Значи, од погорнава експликација, сфативме дека на Сократ му е сосема јасно дека *вистината која е позната е онаа слобода која ѝ е потребна на секоја индивидуа за да стане среќна со помош на Вистината*.⁵⁸ Киркегор укажува на релевантната релација помеѓу луѓето и Сократовата маевтичка вештина, како и трансформацијата што тој ја реализирал кај секој човек.

Друга, исто така, екстремно битна детерминација кај етичарот е тоа што инсистира на сериозност. Во овој стадиум, етичарот помислува на реализација на својата кариера, помислува да формира траен и тесен круг на пријатели, и секако, да стапи во т.н

⁵⁷ S. Kierkegor, *Čovek I duh*, str. 39

⁵⁸ Søren Kirkegaard, *Philosophical fragments*, Princeton University Press, United States of America, 1967, p.38

света институција - брак. Но, Киркегор никогаш не бил етичар, за него бракот не може да се идентификува со љубовта. Експлицитно, сопственото мислење вака го изразува:

Мојата љубов не може да се изрази во некој брак. Ако го направам тоа, таа е уништена.⁵⁹

Љубовта како најенергична сила која владее со универзумот, се појавува чиста и сензуална, таму каде што нема сомнежи и дури тогаш љубовта поседува значење. Киркегор смета дека бракот ја иницира досадата и затоа не му придава особено значење. За ова да го претставиме, експлицитен е следниов цитат:

Бракот е чесна институција, но исто така е и многу досаден. Веридбата, пак, е човечка измислица. Зошто ли луѓето има додаваат важноста на ваквите глупости.

Киркегор отсекогаш ѝ придавал особен респект на жената и таа отсекогаш била предмет на неговите посматрања. Киркегор вели, *дека оној кој нема интерес за жените, за него слободно може да се каже дека тој не е естетичар*. Очите, вели тој, никогаш не можат да се уморат од женската убавина. Буквално секоја жена поседува нешто убаво на неа: убави очи, лесен чекор, заводливи локни, убав глас и слично. Тоа што една жена го нема, друга го има и затоа тоа се нарекува совршенство. Токму поради тоа што жената е создадена од крв и месо, суштинската детерминација на жената е дека таа суштетсво за друг.⁶⁰ Дистинкцијата помеѓу жената и мажот е следнава, вели Киркегор: *жената е супстанција, а мажот е рефлексija*.⁶¹

Изборот на Киркегор се редуцира на *отстапување* од неговата избраничка, бидејќи тој се води според принципот дека само љубовта пред бракот е таа вистинската. Очајот поради љубовта не претставува вистински очај. Бидејќи ако знаеме зошто очајуваме, т.е. ако имаме причина за очајот, тогаш тоа не е вистински очај. Вистинскиот

⁵⁹ S. Kierkegor, *Ili-Ili*, str. 81

⁶⁰ Op. cit, str. 372

⁶¹ Op. cit., str. 375

очај поседува апатичен и меланхоличен израз и тој се поврзува со незнаењето за што всушност очајуваме. Таков е вистинскиот очај, кој според Киркегор се нарекува *болест на смрт*. Но очајот, исто така, претставува неопходност преку која се сретнуваме со вистината. Најтешко, во секој случај, е да се избега од сопственото јас. Само преку смртта можеме да дезертираме од сопственото јас. Очајот можеме да го сокриеме од секого, но не можеме да го сокриеме од себеси. Киркегор експлицитно ги потенцира следниве видови на очај, кои всушност ја претставуваат т.н болест на духот:

1. човекот во очајувањето не е свесен дека го поседува сопственото јас (ова и не претставува вистинско очајување);
2. човекот во очајувањето не сака да биде самиот тој;
3. човекот во очајувањето сака да биде самиот тој.⁶²

Колку и да сме прецизни во детерминацијата на очајувањето, ние најчесто не можеме да ја спознаеме причината од која тој потекнува. Затоа, не треба да се перцепира како нешто негативно, туку напротив, очајот треба да се перцепира како потенцијална можност преку која се соочуваме со вистината. А она што е вистинито истовремено е и добро и убаво. Синтезата во философијата на Киркегор е синтеза во која го спојуваме: *убавото* - предметот на естетскиот стадиум, *доброто* – предметот на етичкиот стадиум и *вистината*- предметот на религиозниот стадиум. Сега предлагам да се задржиме на предметот на вториот етичкиот стадиум.

Како беше изложено на претходните страници, ќе истакнеме дека етичарот е најчесто човек кој се стреми кон она што е општо. Етичарот е репрезент на разумот. Етичарот е човек кој во исто време го изразува и она што е општо и она што е индивидуално. Етичарот ја претставува борбата и победата на индивидуата, етичарот секогаш е со претензии кон сегашноста. Етичарот е во предност пред естетичарот во тоа што ја потенцира убавината и задоволството на духот, кога индивидуата станува корисна не само за себе, туку и за општеството. Сè додека должноста е присутна во животот на индивидуата, човекот ја спознава вредноста на секое човечко дејствување, изразено во духот на утилитаристичката етика. Тоа значи дека:

⁶²S. Kierkegaard, *Bolest na smrt*, str. 68

Секој човек може нешто корисно да стори, секој човек може да ја обавува својата работа. Работата може да биде најразлична, но секако таа треба да претставува спогодба за сите.⁶³

Од пресудно значење е акцентот на *utilitas* во однос на работата, дејствувањето. Етичкиот стадиум укажува на едноставност и одлучност, бидејќи во овој стадиум индивидуата научува како да биде среќна. На пример:

Етичкиот поглед на бракот ја разјаснува општоста, а не поединечноста. Етиката ѝ соопштува на индивидуата дека треба да се ожени, а не со кого треба тоа да го стори.⁶⁴

Имено жената ја објаснува конечноста, а човекот природно тежнее кон бесконечност. Така треба да биде, бидејќи секој ја поседува својата болка – жената, на пример, го раѓа детето со болка, а мажот ја прима во себе и ја сфаќа идејата за болката. На оној кој е оженет, времето во никој случај не му претставува товар, туку, напротив, времето за него е благослов. Оној што е во брак, го гледа односот помеѓу мажот и жената како апсолут и разликите не ги перцепира како препрека, туку како задача. Времето на оној кој е во брак му минува среќно, брзо и мошне динамично.⁶⁵ Од овие експлицитно детерминирани карактеристики на брачниот живот, може да се заклучи дека Киркегор сепак одлучува никогаш да не го осети благословот на синтезата на карактеристиките на мажот и жената, не се осудува никогаш да дознае какво откровение за човекот претставува бракот. Затоа, етичарот се одлучува да го задржи инертното, индиферентното посматрање, зачинето со непрестајно агонично исчекување на смртта. Во животот не етичарот не постојат акциденции, не постои можност за алтруизам, сета животна игра е изоставена, бидејќи одговорноста и потребата за сигурност претставуваат централно средиште околу кое се случуваат сите животни случувања.

⁶³ *Ili-Ili*, op. cit., str.649

⁶⁴ op. cit. str.657

⁶⁵ *Ibid.*

Еротската љубов, вели Киркегор во еден фрагмент од *Дневници и записи*, навистина не е ништо друго туку самољубие, еротската љубов е релација помеѓу двајца луѓе кои се поврзани во самољубие. Поради ова, луѓето во бракот толку многу стануваат самозадоволни, толку многу вегетативно просперираат – од чиста љубов која не е прилагодена на светскиот живот, како што е случајот со самољубието. За брачните сопружници бракот е исто (*idem*) што и љубовта. Тие ја критикуваат осамената личност, мислејќи дека е себична, не сака да ја сподели својата љубов со некого.⁶⁶

Киркегор, по својата природа, изгледа на осаменички тип на личност. Тој мисли дека љубовта помеѓу двајца луѓе во својата основа претставува егоизам. Ова може експлицитно да се потврди со следниов цитат:

Совршената љубов подразбира да го сакаме оној низ кој стануваме несреќни. Бидејќи сакајќи го оној кој ме прави среќен, тоа е егоизам.⁶⁷

Навистина, Киркегор поседува навидум чудна констатација во однос на љубовта. Па, зарем сите не би сакале да бидат среќни во својата љубов? Но, поексплицитно кажано, Киркегор смета дека кога сакаме некој кој нè прави несреќни, токму тоа ја интензивира нашата љубов, затоа тој преферира таква љубов. Ова може аналогно да се поврзе со втората страст на Киркегор, која несомнено е олицетворение на Вистината – Бог. Поради Бог Киркегор се лишува од својата муза, поради Бог се откажува од веридбата како негова идеја, само жртвувањето за Бог е благородно и покрај сиот парадокс.

Во етичкиот стадиум, човекот се бори за својата *слобода*. Изборот што го реализира индивидуата, колку и да е детерминиран, сепак претставува одредена слобода. Слободата претставува клучен егзистенцијалистички термин не само во Киркегоровата, туку и во философијата на останатите репрезенти на егзистенцијализмот, како на пример Жан Пол Сартр, Карл Јасперс, Албер Ками, Николај Берѓаев и многу други. Слободата претставува централна точка во која се актуелизира животот на секоја индивидуа.

⁶⁶С. Кјеркегор, *Дневници и записи*, стр. 149

⁶⁷Ор. cit., стр.167

Неретко, Киркегор мошне често ја поврзува со *пријателството*, кое е една од темите кои се елаборирани во етичкиот стадиум. Имено, Киркегор го изложува следниов цитата во однос на пријателството:

Пријателството не е пријателство доколку меѓу пријателите не постои интелектуална размена. Ако не постои интелектуалната размена, тогаш нивното разговарање е сведено на животинска комуникација.⁶⁸

За да триумфира и опстои пријателството, неопходно е пријателите да имаат позитивен поглед на свет, без оглед на аспектот од кој го посматраат светот. Имено, пријателот е оној со кого стануваме сериозни, оној кој нè инспирира за да можеме животот да го перцепираме со поголема студиозност. Несомнено животот во основа претставува еден голем испит. Во исто време би требало да можеме да се смееме со пријателот, да имаме позитивна перцепција на светот, но и да бидеме сериозни кога тоа е потребно. Една од мечтателните желби, која всушност претставува услов за успешно пријателство, е да најдеме сродна душа со која ќе можеме да му се радуваме на животот и покрај сета негова бедотија. Киркегор понатаму истакнува:

Навистина претставува реткост да најдеме пријател кој во основа знае да го сочува доброто расположение и кој умее да нѝ се насмее.⁶⁹

Пријателството како најголема потреба во човековиот живот мора да претставува и особено задоволство. Пријателството, својот приоритет го поставува во позитивниот поглед на животот. А пак позитивниот поглед на живот го носи во себе етичкиот момент. Етичкиот момент станува појдовна точка за пријателството и единствено ако така гледаме

⁶⁸ Парафразирано според: *Дневници и записи*, стр. 35

⁶⁹ *Ili-Ili*, str.671

на пријателството, тоа се здобива со вредност и убавина.⁷⁰ Во еден фрагмент од Киркегоровото ремек-дело *Или-Или*, Киркегор го цитира Аристотеловото поимање на пријателството. Така на пример, Аристотел пријателството го прогласува за примарен поим, врз кој е заснована идејата за правото. Од поимот на пријателството е имплициран поимот за правото. Од горенаведеното може да се увиди конклузивниот исказ: пријателството придонесува во актуелизацијата на практичното во етиката. Етиката понатаму се истакнува:

Кога човекот се открива, тоа е значењето на животот и стварноста.⁷¹

Пријателството е божја работа, која им помага на луѓето да се спознаат себеси. Ако на пријателството не гледаме од етички аспект, тогаш се губи неговото значење. Етиката е онаа наука која ни овозможува мир, свесност, сигурност, таа нè потсетува дека етичкото е она кое го бараме ние, луѓето. Таа постојано нè потсетува дека овде е тоа што го бараме (*quad petis, hic est*). Понатаму, Киркегор е сосема јасен и прецизен кога вели дека:

Етиката е онаа наука која нè учи како да бидеме среќни во несреќата, бидејќи среќата секогаш претставува релативност.⁷²

Иако етичарот неретко се повикува на авторитети, сосема е јасно дека етиката се стреми кон нешто што изразува ред и закон. Етичарот тежнее кон прецизно исполнување на животната цел.

Етичарот е оној кој знае стоички да го поднесе и доброто и злото, тој е оној кој знае како да истрае во трпението, на моменти да ги заборава страстите, но не и да ја

⁷⁰ Op. cit., str.672

⁷¹ Op.cit., str. 673

⁷² Op. cit., str.674

почувствува состојбата ataraksya. Етиката секогаш е израз на објективната стварност, здобиена со легитимно дејствување во моментот на реализација на целта, на планот, на схемата.

Целесообразноста на етичкиот стадиум се состои во конзистентноста на практичните решенија, планови, ствари кон кои се стреми етичарот. Тие планови се следниве: стапување во брак, реализација на кариерата, стекнување вистински пријатели, учење како да се биде практичен и слично. Во етичкиот стадиум се афирмира способноста за дедуктивно заклучување, за разлика од естетскиот стадиум, во кој е изоставен било каков метод. Начинот на живот на етичарот е изразен во вид на објективен алтруизам, бидејќи етичарот поседува ентузијастички дух. Сепак не смее да се заборави дека етичарот е егоист, кој сè гледа од аспектот на своја корист (utillitas), и затоа ретко кога е подготвен да се жртвува.

Тој вообразен т. н. сенајко е далеку од Сократовата мудрост, тој само мисли дека знае сè, мисли дека се разбира од сè, но тоа е само една голема илузија на која се базираат погрешните избори во животот на етичарите. Сосема евидентно е дека Киркегор не ја сакал досадата, затоа никогаш и не живеел етички, туку направил директен скок од естетскиот во религиозниот стадиум. Киркегор всушност ја одбил можноста да го почувствува и живее етичкиот стадиум.

Досадата е коренот на сите зла, вели Киркегор. Мошне е чудно тоа што досадата поседува енормна движечка сила, енергија. Дури и ние луѓето сме резултат на досада. Боговите се досадувале и затоа ги создале луѓето. Самиот збор досадно, на дански – *kjedsommelig* означува, *оној на кого му е досадно и оној кој е досаден*.⁷³ Сите оние на кои им е досадно во основа се многу благородни луѓе, сите оние на кои не им е досадно ги забавуваат другите луѓе. Најчесто отмените луѓе се оние на кои им е досадно. Обично се вели дека слободното време е мајка на сите пороци. За да се избегне порокот, се препорачува работа. Вистински божествен живот е оној во кој отсутува досадата. А онаа индивидуа која е креативна и иновативна во своето дело, неа ретко ја посетува досадата. Една прочуена латинска поговорка вели дека: *Досадата е перницата на ѓаволот. (otium est pulvinar diaboli)*. Единствено ѓаволот е оној кој никогаш не се досадува. *Досадата делумно е непосредна генијалност, а делумно стекната непосредност. Прилично ретко*

⁷³ Op. cit., str.246

стекнуваме генијална индолентност која припаѓа во сферата на духот. Сите оние кои се досадуваат, апелираат на промена. Досадата е демонски пантеизам, вели Киркегор. Навистина е многу фрапантно тоа што човекот е суштество на кое лесно му здосадува сè. Токму затоа и најлесно му е да подлегне на пороците.

Кога сме во сериозна фаза на етичко разбирање на животот, субјективизмот тогаш е секундарен. *Објективно може да се зборува само за стварите, субјективно се зборува за субјектот.*⁷⁴ Субјективизмот означува слобода, а една од одредбите на слободата е следнава: *Вистински слободни се оние што се сами, во тој случај вистински слободен е само Бог, бидејќи нему не му треба некој друг за да постои.*⁷⁵

На крајот од ова поглавје, како заклучок би можела да се екстрахира следнава следнава размисла: „секој недостаток да се апсолвираат и актуелизираат метафизичките прашања, се трансформира во желба за религиозност, барем во повеќето случаи“.

⁷⁴ Бранислав Саркањац, *Идеологијата и субјективитетот*, Скопје, Метафорум, 1993, стр.118

⁷⁵ Овој заклучок го изведов преку следнава Аристотелова теза: *Оној што може да живее сам е или свеп или Бог.* Човекот пак, е суштество кое има потреба да се здружува во заедница. (zoon politikon).

V

Религиозен стадиум

*Бог значи дека сè е возможно,
а сè да е возможно – значи Бог.*

Сорен Киркегор

Претходно беше речено дека егзистенцијалистичката философија е онаа која му дава живот, а не познание на субјектот кој ја спознава. Токму затоа, истата е и најпопуларна и најактуелна, бидејќи акцентот е ставен врз субјектот. Во последно време, луѓето станале премногу објективни за да можат да стекнат блаженство. Блаженството се состои во страсна, бескрајна заинтересираност. А самата заинтересираност, всушност претставува да се биде во стварта (in res). И токму таквата заинтересираност е почеток на верата. Крајот на етиката го прокламира крајот на умното размислување, почетокот на религиозната егзистенција во која царуваат апсурдот и парадоксот. А таму каде што парадоксот е единственото засолниште на верникот, таму започнува верата.

Верата претставува антипод на разумното дејствување. За верникот примарно е религиозното чувствување, логиката тука речиси и не игра никаква улога, бидејќи логиката единствено функционира на полето на рациото. Таму каде што страдањето се трансформира во неповторливо задоволство, таму каде што гордоста е заменета со

понизност, таму каде што постои безрезервна доверба во недокажаното, недоволно аргументираното вонвременско суштетство – Бог, таму е верата.

Киркегор, како претставник на егзистенцијалистичката философија, своето прибежиште го наоѓа во верата, во религиозното. Во тој контекст, ќе предочам една мошне интересна парабола, која претставува фрагмент од делото, *Параболите на Киркегор*:

Кога го запрашале еден грчки философ: *Што е религија?*, тој замолил да му се даде дополнително време за да размисли за одговорот. Кога договорениот период изминал, философот замолил за уште едно одложување, потоа за уште едно итн. На ова прашање едноставно нема одговор, убаво ингениозно смислено. Но, кога философот би водел расправа со самиот себе, кога веќе толку долго го оставил прашањето без одговор, можеби конечно би стигнал блиску до одговорот. Но, ова не е точно, исто како што не е точно дека оној кој останал во долг веќе подолго време веќе го отплатил долгот со тоа што долго време го оставил долгот неплатен.⁷⁶

За религијата, потребно е долго време не само за раз-мислување, туку и за дејствување. Во овој егзистенцијалистички пристап, се ориентираме кон себството како клучна категорија во која се идентификува субјектот, со сите свои квалитативни определби. Ориентацијата кон себството всушност претставува и ориентација кон вистината, а вистината во овој стадиум е Христос. Киркегор низ своите оригинални дела дава мошне јасна и прецизна експликација на егзистенцијалистичките термини: *страв*, *треперење*, *очај*, *јанса*, *болест*, *смрт* итн. Во овој стадиум, треба да се најде оправданост и примат на верата пред умот. Исто така, треба да се редуцира етиката на должноста само на стварта која е најпотребна на патот кон актуализација на парадоксот.

Речиси невозможно е човекот да му се доближи на Бог, без да се дистанцира од своите профани чувства и воопшто од сферата на профаноста. Ако се изразиме со јазикот

⁷⁶ *Parables of Kierkegaard* (compilation of all Kierkegaard's writings), Princeton University Press, New Jersey, 1978, p. 96

на светото, за да се приближиме до Бог неопходно е да се дистанцираме и од самиот разум. Само доколку човекот одлучи да се жртвува во име на вистината, само тогаш решава да ја даде својата глава во име на вистината. Ова е всушност главната тема која Киркегор мошне прецизно и илустративно ја има прикажано во неговото дело: *Две кратки етички-религиозни расправи*. Дали вистината како гносеолошка категорија е доволно еминентна за човек да си дозволи за неа да се жртвува? Зарем само Христос беше доволно храбар и истовремено одлучен дека Бог е крајната цел, дека Бог е одговор на прашањето поставено од страна на религиозниот човек? Христовата свесност, претставува широка синтеза од верба, чувства и парадокс.

А. Религиозниот човек

Киркегоровиот *homo religiosus* се води според девизата: *Праведникот ќе живее од верата (Justus ex fide vivit)*.⁷⁷ Ова се зборови искажани во Светото Писмо, парафразирани според следново: *Ако имаме во нас макар едно зрнце вера, ништо за нас нема да биде невозможно*. Или поинаку кажано: *На оној што верува еден збор му е доволен, а на оној што не верува, илјада зборови не ќе бидат доволни за да поверува*. Религиозниот човек е симбол за смирение, љубов, трпеливост и атараксија (духовна непоматеност). За религиозниот човек жртвувањето во име на Бог е она што е исправно. Во умот на верникот, акцентот е ставен врз жртвувањето во име на она што е исправно. Од етички аспект, рациото секогаш антиципира умереност во однос на жртвувањето. Секако дека може да се направи дистинкција помеѓу философијата на Хегел, која е интерпретирана како философија на духот, и философијата на Киркегор, која пак е интерпретирана сосем јасно како несистемска философија на егзистенцијата. Повеќе од јасно е дека Киркегоровата философија е целосна и дека нему систем не му е потребен. Религиозниот човек ги исполнува божјите заповеди без никакви тешкотии, религиозниот човек живее и мисли во сферата на апсурдот и парадоксот.

Всушност, интересно е тука да го споменеме коренот на зборот парадокс. Потекнува од двата старогрчки збора: *пара*, што значи *покрај* и *доха*, што значи *верување*.

⁷⁷ Лав Шестов, *Кјеркегор и егзистенцијална философија*, стр. 55

Преводот на синтезата на овие два збора е покрај верувањето или уште поточно зад верувањето. Всушност, вистинското значење на терминот парадокс е: *она што е спротивно на очекувањата*.⁷⁸ Во овој контекст е сосема јасно дека едни се очекувањата на етичарот, кој всушност ги реферира етичките морални норми, а сосема други се религиозните дејствувања.

Во своето значајно дело *Философски трошки*, Киркегор се повикува на почитта во однос на парадоксот. Всушност, парадоксот претендира кон обидот да се открие нешто што не може да се мисли. Страста на мислењето се состои токму во парадоксот. Парадоксот е во тесна корелација со страста на самото мислење. Парадоксот претставува најголемиот порок на философите.

За парадоксот не треба да се мисли лошо, бидејќи парадоксот е извор на страстите на мислителот. Мислителот без парадоксот е сличен на оној кој сака без чувства; во превод просечна личност.⁷⁹

Определбата на религиозниот човек може да биде надополнета со тоа што него ќе го детерминираме како суштество кое очајува. Затоа, според Киркегор, почетокот на философијата се наоѓа во очајувањето и мошне се разликува од тврдењето на античките философи дека почетокот на философијата се наоѓа во чудењето.⁸⁰ Затоа, одовде може лесно да се изведе импликацијата дека очајувањето е израз на интелигенција (*intelligare*). Религиозниот човек е оној кој учи да молчи. Да се научи да се молчи е далеку потешко одошто да се научи да се говори. Тука ми се чини неопходно да го изложам мошне луцидниот стих на прочуениот македонски поет Никола Маџиров, кој вели: „Молкот во утробата се учи.“⁸¹

Од ова произлегува дека, ако молкот е стварта која е именентна на субјектот, тогаш зошто толку му е тешко на човека да молчи? Киркегор, пак, истакнува: *Луѓето, сепак, се глупави. Не ја користат слободата која ја имаат, туку ја бараат онаа која ја*

⁷⁸ Collins, *Dictionary of philosophy*, G. Vesey and P. Foulkes, London and Glasgow, 1990

⁷⁹ S. Kjerkegor, *Filozofske mrvce*, Grafos, Beograd, 1980, str. 40

⁸⁰ Лав Шестов, *Кјеркегор и егзистенцијална философија*, стр.15

⁸¹ Никола Маџиров, *Преместен камен*, Магор, Скопје, 2007, стр. 8. А.П

немаат; имаат слобода на мислење, а бараат слобода на говорење и пишување.⁸²

Религиозниот човек е секогаш оној којшто е вознесен од верата во Бог, тој е надвор од секое верување во умот. Да се верува во умот, тоа е секогаш израз на т.н себична љубов, која не дава ништо за возврат, затоа што самиот ум претставува извор на сите оправдувања. За религиозниот човек, времето нема некое посебно значење, бидејќи тој целосно е посветен на вечноста. И повторно ќе се навратам на стиховите на Мациров, кој вели, *Кога времето ќе престане, за вистината ќе поразговараме тогаш*.⁸³ Киркегор, пак, е дециден во својата одлука да ја остави зад себе профаноста и да појде кон патот на светото.

Во *стравот* и *треперењето*, верникот на сократовски начин си ја преиспитува верата, стравот, очајот, страста кон Бог, надежта, апсурдот. Од епистемолошкиот преглед на егзистенцијата, може да се изведе заклучокот дека Сократовскиот преглед во однос на главните егзистенцијални термини е мошне корисен при донесувањето на сумарните заклучоци имплицирани од сократовиот добро познат метод на иронија. Методот на иронијата се наоѓа во тесен корелат со парадоксот и апсурдот.

Според Киркегор, да се биде верник значи да се биде љубител на парадоксот. А да се љуби парадоксот, значи да се верува во божественото. Да се биде религиозен истовремено значи да се биде философ, човек кој е подготвен сè да жртвува во име на верата, но исто така и оној кој не се плаши од смртта. За тоа дека верата е своевиден парадокс, експлицитно дознаваме од следниов цитат:

Содржината на самата вера е парадокс, верникот е љубител на парадоксот.⁸⁴

Следува да ја анализираме дистинкцијата помеѓу Сократовата одредба на гревот и онаа на официјалното христијанство. Според еден од најмудрите антички философи – Сократ, гревот доаѓа од незнаењето, а пак според официјалното христијанство, гревот доаѓа од непослушанието. Оттука, следува дека Сократ го допушта гревот, затоа што незнаењето е нешто кое континуирано се случува и кое никако не се толкува како екстремно зло, бидејќи незнаењето бидува поништено тогаш кога ќе се појави желба за

⁸² *Ili-Ili*, str. 22

⁸³ Никола Мациров, *Преместен камен*, стр. 25

⁸⁴ Seren Kierkegor, *Strah I drhtanje*, BIGZ, Beograd, 1975, str. 15

знаење. А според христијанското толкување, за гревот се одговорни луѓето токму поради тоа што тие одлучуваат за тоа дали ќе бидат послушни спрема Бог или не.

Да знаеме или да веруваме, да веруваме за да знаеме, да веруваме за да разбереме, овие прашања се нарекуваат етичко-религиозни, прашања во кои постои релацијата помеѓу етичкото и религиозното. Онаму каде што завршува етичкото, таму започнува религиозното. Во Киркегоровото дело: *Две кратки етичко-религиозни расправи* се провлекува главната поента - дали вистината, како гносеолошка категорија, е навистина толку значајна за да се одлучиме да го дадеме својот живот во нејзино име?

Според Киркегор, религиозниот човек без нималку двоумење е резолутен да го суспендира етичкото во корист на верата. Религиозниот човек поседува доволна интелигенција за да сфати дека со своите жртви тој е оној кој е во добивка, а не во загуба. Киркегоровиот *homo religious* поседува континуирана среќа, и покрај сиот очај и резигнираност. Бидејќи во состојбата на резигнираност движењето е постојано присутно, во состојбата на резигнираност ние се среќаваме *tête-à-tête* со очајот.

Според Киркегор, она што Бог го бара од верникот е испит. Испит е всушност целата анализа на однесувањето на Аврам спрема Бог, целосност во исполненијата на заповедта без никаков исклучок. Испит е клучниот термин не само во богопознанието, туку е во себепознанието. Егзистенцијалните чувства, како што се *стравот, гревот, треперењето, очајот, резигнираноста, јансата* итн. Очајот е грев, но исто така очајот претставува и почеток на верата. А верата е состојба во која единствено постои волјата за Бог, волјата за познание на философските проблеми овде е ирелевантна и непотребна.

Во своето еминентно и последно дело *Болест на смрт* (напишано е во 1854 година, истата година кога е објавен и списот *Повторување*), Киркегор ја изнесува својата експликација дека *гревот настанува од незнаењето и непознавањето на сопствената природа*. Но, исто така е состојба која го поттикнува поединецот да реализира регресија и интроспекција, за да може да се утврди која била конкретната причина за да дојде до актуелизација на гревот. Значи, да резимираме: *правењето грев не само што ние го правиме од незнаење, туку гревот произлегува и од непознавањето на сопствената природа*.

Б. Философската вера како нужен услов за верата во Бог

Ако егзистенцијалистите нужно се интендирани кон дијалектиката на умот, тогаш плодните решенија се манифестираат во сферата на дејствувањето. Како што е добро познато, егзистенцијата припаѓа во сферата на движењето. Сè што понира во суштината на сеопфатното е дел од философското размислување за релевантната и секогаш актуелна егзистенција. Философската вера – предуслов за познание воопшто, е базирана токму врз поимот егзистенција. Егзистирање – движење низ оваа сеприсутна лава, наречена живот, болка која претставува привилегија за оној кој го трасирал религиозниот начин на живот, кој воедно претставува и пат (начин, метод) по кој се дофаќа вистината. Вистината е олицетворение на јаството, кое е навистина битно во експресијата на една таква субјективистичка философија, каква што е Киркегоровата.

Според германскиот претставник на егзистенцијализмот, Карл Јасперс, философијата всушност претставува меѓубитие помеѓу изворот и целта. Ако според Јасперс, *битието на човекот се гледа од неговата изгубеност (одреден вид на очај) и од неговата величина, во неговата слабост и во неговите можности*.⁸⁵ Оттука станува сосема јасна и неговата инспирација за оваа дефиниција, бидејќи токму неговиот претходник – Сорен Киркегор, очајот го смета за почеток на философијата и почеток на религиозното однесување. Слабоста на човековиот ум е главен предуслов во однос на транспозицијата од човечката во божествената сфера.

Оттука имплицира дека изгубеноста на верникот, односно философот е асоцијација на состојбата на очајот, која е клучна во детерминацијата на профилот на верникот. Тој примарно е човек, а дури потоа го дефинираме како верник, очајник, љубител на парадоксот итн. Философијата и религијата секогаш треба да се стремат кон синтеза која ќе биде плодна во процесот на познанието. Мошне значајни во историјата на философијата се обидите на разумски начин да се докаже божјото постоење. Такви се доказите на Св. Августин во III век по Христа, Анселм Кентербериски во XI век и Тома Аквински во XIII век. Сепак, вистинското верување се сведува на состојба која е надвор

⁸⁵ Карл Јасперс, *Философска вера*, ПЛАТΩ, Београд, 2000, стр. 37

од разумот, верувањето потекнува од онаа состојба на верниците, кога целиот ум е „спуштен“ во срцето. Доколку Бог го докажуваме по рационален пат, тогаш неминовно ќе биде да завршиме во т.н антидоказ или *reductio ad absurdum*. Непосредно после состојбата на *очајот, стравот, треперењето*, следува состојба на *смирение*, исчистување на умот од страстите. Философската вера, поседува поразлична структура од христијанската вера. Токму затоа, самиот термин философска вера претставува синтеза на философијата од една страна, и религијата од друга страна. Овие две науки понекогаш се поставуваат како пријателки и формираат непријателски сојуз.⁸⁶ Додека философската вистина претставува *philosophia perennis*, никој не може да ја бара лично за себе, вистината во религиозна смисла може да биде субјективно сфатена и затоа религиозната вистина има свое искуство, кое исто така треба да биде сфатено во трансцендентна смисла.⁸⁷

Религијата, секогаш реално припаѓа на односот на човекот кон трансцендентното. Овој однос во никој случај не смее да биде занемарен, бидејќи човекот е суштество кое живее на религиозен начин. Оттука следува афирмацијата на посочувањето на вистината и суштественоста во религијата. Философите повеќе претендираат кон деизмот, бидејќи тие Бог секогаш го гледаат под окото на чистата апстракција. *Философијата всушност ја искажува недовербата спрема религиозните слики на Бог – идоите на, колку и да биле величествени.*⁸⁸

В. Религиозните одредби на Аврамовата жртва

За оној кој верува во Бог, не постојат никакви сомнежи. Никакви рационалности и логички недоследности не кореспондираат со суштинската одлука на верникот. Верникот знае дека сè што прави Бог е правилно, промислено, телеолошки детерминирано кон откровението. Токму затоа, секој христијанин верува во смислата на откровението. Христијанството е онаа религија која води кон откровение. Но, не секој христијанин поседува вера, како онаа на библиската личност Аврам. Аврам е спремен дури и на

⁸⁶ К. Јасперс, *Философска вера*, цит. дело. стр. 53

⁸⁷ парафразирано според *Философска вера* на К. Јасперс, стр. 53-54

⁸⁸ ...*Философска вера*, цит. дело., стр. 55

убиство, ако тоа од него го бара Господ Бог. Во моментот кога верникот ја покажува својата вера во Бог, тогаш Бог ги исполнува своите ветувања. Во моментот кога верата е редуцирана на апсурд, тогаш Бог ги дарува своите благослови. Во моментот кога христијанинот умот го заменува со апсурдот, тогаш започнува верата. Од аспект на христијанството, апсурдот е оној кој ја одржува верата.

Во најбројната и најраширената религија ширум светот – христијанството, Исус Христос е личноста која претставува објект на верата, Христос е оној кој постои само поради верата. Според Киркегор, секое наше знаење за него е *или* премалку *или* премногу. Затоа, *Киркегор вели дека за Исус ништо не може да се знае, на Исус може само да му се верува.*⁸⁹ Воскреснувањето од мртвите, вознесението на небесата, сето тоа не се доволни докази. Кога овие ствари стануваат податливи на разумот, тогаш стануваат објекти на верата. Но сепак, оние кои се стремат да постигнат само знаење за Исус Христос, тие не се вистински христијани, токму затоа што вистинските христијани го љубат Бога со целото свое срце. Понатаму, во *делото Вежбање во христијанството*, Киркегор го употребува псевдонимот Анти-Климакус⁹⁰ и понатаму тој вака се изјаснува:

Христос е парадокс, кој во никој случај не може да биде сведен на општ силогизам, Исус нема никаква врска со историјата. Се чини дека оваа импликација се провлекува како поента од страна на религијата.⁹¹

Исус е вонисториска личност, затоа што тој припаѓа на вечноста. Во таа смисла тој не припаѓа на историјата, иако многумина на тој начин го доживуваат.

Аврам, библиската личност за која говори Киркегор во своето дело *Страв и треперење*, е единствениот меѓу верниците кој не се посомневал во намерата Божја, секогаш го има пред себе стравот божји, бидејќи Аврам знаел дека токму *стравот е патот до божјата мудрост.*⁹² Стравот му е потребен на секој христијанин за да не згреши, токму затоа стравот тука е протолкуван во сосема поинаква, религиозна смисла.

⁸⁹ Søren Kierkegaard, *Training in Christianity*, Princeton University Press, Princeton, 1964, p. 28

⁹⁰ Anti-Climacus е еден од псевдонимите на Киркегор. climax=скала, но исто така означува и клучен момент.

⁹¹ S. Kierkegaard, *Training in Christianity*, p. p 33

⁹² *Свето писмо*, Книга Јов, наслов на 28 книга

Непослушанието нужно води кон грев, одовде следува импликацијата дека е нужно е потребен стравот Божји за остварување на духовната цел на христијаните. *Аврам веруваше и не се сомневаше, тој веруваше во нешто што е спротивно на разумот. Она што Аврам се стремеше да го реализира се нарекува испит.*⁹³ Главната тема на испитот претставува слободната волја ставена во рацете на Аврам. Само оној кој се жртвува му служи на Бог, а Аврам токму тоа го сторил. Аврам, вели Киркегор, не би бил она што е без својот страв. Аврам без стравот не би ја актуелизирал својата жртва за Бог. Сепак, улогата на верникот се состои во верувањето, а не во распрашувањето. Затоа, доколку сакаме да имаме вера во Бог, треба да ја следиме постапката на Аврам. *Само преку вера во Бог, човек станува сличен на Аврам.* Понекогаш индиректната, не толку експресивна љубов кон Бог, онаа која всушност не бара никакви теориски експликации е подобра за реализирање на духовните цели од онаа исфорсираната, временски ограничена и минлива љубов. Во секој случај, многу потешко е да се протолкуваат жртвите на љубовта на оние веруваат во нејзината моќ. Парадокс претставува и самата жртва во име на божјата љубов.

Жртвувањата во кои понира самиот субјект, кој е наречен верник во философијата на Сорен Киркегор резултираат со т.н испит, категорија што го антиципира откровението. Исто така, битно е да се нагласи дека не секој христијанин е спремен да го пресретне својот резултат кон откровението. Киркегор ја нагласува улогата на стравот и треперењето како суштински одредби без кои Аврам не би бил тоа што е. Имено, доколку отсутствуваат стравот и треперењето, невозможен е реалитетот на верата.

Стравот не е ништо друго туку егзистенцијално чувство, стравот генерално е земен како главна предиспозиција за фондирање на религиозитетот воопшто. Стравот во никој случај не претставува негативност, напротив стравот е антиципација на вистинската вера во Бог. Позитивните одредби на стравот се јасно и прегледно изложени во целото Киркегорово дело *Страв и треперење*, кое за многумина претставува најважното дело со религиозна содржина. Доколку не ја приложиме сопствената апсолутна жртва во име на Бог, доколку не го положиме *испитот*, како тогаш воопшто би можеле да го разбереме Аврам? Фидеизмот препорачува верба во религиозното познание, а пак религиозното познание го антиципира самото откровение.

⁹³Seren Kierkegor, *Strah i drhtanje*, str. 47

Според Киркегор, *credo quia absurdum est* не претставува само философска фраза, туку воедно претставува и начин на живот. Тој смета дека, *навистина вчудовидувачко е тоа што луѓето приоритет ѝ придаваат на Хегеловата философија, односно начин на мислење, отколку на Аврамовата жртва*.⁹⁴ Можеби навистина е комплицирано да се разбере и толкува Хегеловата философија, но исто така, уште потешко е да се разбере Аврамовата постапка, која е израз на вистинска вера и религиозна пракса, која произлегува од можноста да се направи сè во име на Бог.

Само оној кој верува, се наоѓа во состојба да ја сфати силата на апсурдот.⁹⁵ Истрајноста на чинот на верувањето претпочита стабилност и цврст став без разлика на можните препреки, кои се импликација на нашето строго ratio.

Патот на религиозното се протега во просторот помеѓу радоста и болката. Вербата на Киркегор се одвива помеѓу длабоката резигнација и вистинската вера, која резултира со вистинско блаженство. Апсурдот на оние кои веруваат се случува тогаш кога се одрекуваме од сè што ни е најдраго. Апсурдот произлегува од посматрањето на световноста. Световноста е заокружена реалност на транспарентното секојдневие. Тука отсуствуваат вистинските егзистенцијални чувства за кои говори Киркегор, резигнацијата, болката и безрезервната вера, која претставува трансцендентен премин кон самото откровение.

Киркегоровиот т.н *витез на верата* е симбол за единство во актот на верата. *Верата во Бог во никој случај не дозволува Бог, а во случајот на Киркегор – Христос да се редуцира на еден опит силогизам*.⁹⁶ Христос е парадокс во кој навистина треба да се верува. Но, се чини дека верниците забораваат на понижувањето кое го претрпел Христос за да ја покаже верата во Бог, нашиот небесен Отец. Прашањето е, дали смее да се дозволи таква blasfemiја? Да се заборави името на Христос, да се заборави постапката на Аврам, да се испушти религиозниот аспект на неговата жртва, зарем тоа не е индикација на напуштање на богобојазливоста?

Според Киркегор, Аврамовата дискреција во релацијата со Бог е сосема оправдана кога ќе се земе предвид резултатот од неговата жртва. Аврам секако е во добивка, невозможен е заклучок во форма на предрасуда. Од ова не произлегува дека

⁹⁴ Strah I drhtanje, op. cit., str.63

⁹⁵ op. cit., str.71

⁹⁶ S. Kierkegaard, *Training in Christianity*, p.p 33

знаењето претставува предрасуда, само се нагласува значењето на верувањето кое го антиципира богопознанието.

Оној христијанин, кој го спознал Бог, е исполнет со спокојство и смирение. Неговото битие е резигнирано, во неговите постапки е манифестирана секоја варијација на верата, вечноста се наоѓа во срцето на христијанинот, а секоја следна жртва претставува нов благослов. Луѓето најчесто ги премолчуваат маката, стравот и парадоксот. Секој може да се стреми кон чудата што постојат во верата, бидејќи според Киркегор, *верата во основа е страст*.⁹⁷ Треба ја имаме на ум двозначноста на верата. Имено, таа од една страна е израз на највисок егоизам, а од друга страна е израз на апсолутна предаденост. Оваа апсолутна предаденост може да биде разбрана само во очите на оние кои веруваат во Христос со ум, душа и срце.

Верата се исполнува во молк, кој поседува двозначна природа: демонска и божествена. Имено, тоа можеме да го потврдиме изложувајќи го следниов цитат:

Демонското настанува од една страна кога премногу се молчи, но од друга страна божественото во молкот претставува усогласување помеѓу индивидуата и Бог.⁹⁸

За да се верува, треба да се утврди констелацијата помеѓу Бог и човекот, која е од пресудно значење во животот на верникот. Верникот е оној кој комуницира со Бог и ги извршува наредбите кои се дадени од Бог.

Етичките толкувања на Аврамовата жртва, никогаш не се земаат предвид кога станува збор за исполнување на религиозноста, затоа што етичарите се тие кои не ја нудат својата жртва, туку навидум скромно, дозволуваат да се трансформираат во општото, тие едноставно не можат да се одделат од системот. Ако се земат предвид генералните начела на Киркегоровата религиозно-философска мисла, лесно може да се увиди дека животот е невозможно да се постулира во рамките на системската философија. Животот е дел од сеопфатното, а сеопфатното е дел од Божјата суштина која е достапна за оној кој ја поседува таа привилегија да се жртвува.

⁹⁷S. Kierkegor, *Strah i drhtanje*, str. 113

⁹⁸Op. cit., str. 142

Во време кога моралот е навреден, во време кога се исполнуваат Киркегоровите пророштва, во време кога се заборава изворното христијанство и на негово место доаѓа официјалното, „обвистинетото“ христијанство, е време кога некои од верниците ја забораваат Аврамовата жртва. Тоа е време кога некои од луѓето веруваат во она што се нарекува институција, а не вера, тоа е време кога оние кои веруваат забораваат на Исусовата жртва, тоа е време на духовна сиромаштија. Токму за овие заблуди говори и самиот Киркегор. Тој не само што го антиципирал денешното христијанство, туку и го „прорекол“ т.н заборавање на Христос од страна на христијаните, со исклучок на оние кои не само што ја живеат христијанската философија, туку и ја разбираат нејзината суштина.

Од изворите на Киркегоровите најбитни фрагменти, и од мноштвото негови дела, може да се забележи дека Киркегор се доживува себеси како читател, а не како автор на неговите дела. Јоханес де Силенцио е оној кој е восхитен од Аврам, тој воопшто не се обидува го разбере. Јоханес контемплира во суштинските одредби на Аврамовата жртва, тој се обидува да направи резиме на христијанската вера, и да го потсети читателот дека постојат некои дела кои истовремено се вонвременски и ингениозни. Имено, Аврам си обезбедил вечен живот, во оној момент кога посегнал по ножот да го изврши убиството на неговиот син Исак. Токму ова се нарекува суспензија на етичкото, за која и Киркегор говори, посегнувајќи по можните солудии, иманентни на парадоксното мислење. Следува еден цитат кој го потврдува тоа:

Не можам да го разберам Аврам, јас можам само да му се восхитувам. Трансценденцијата од мислењето кон верата, е можна само во рамките на парадоксната мисла. Верата се движи во рамките на мислењето за Бог, но исто така, невозможно е да се извлече мудроста надвор од границите на парадоксот.⁹⁹

Од горенаведениот цитат лесно може да се оправда суспензијата на етичкото. Имено, таа е можна само доколку индивидуата ја созерца индивидуалната вера и со помош на парадоксот ја возвиши жртвата на Аврам до степен на сакрално. Зарем има

⁹⁹ *The essential Kierkegaard*, edited by Howard V. Hong and Edna H. Hong, Princeton University Press, New Jersey, 2000, p. 95

потреба постојано да се напоменува дека *верата започнува таму каде што престанува мислењето?*¹⁰⁰

Верникот се чувствува безбедно во прегратката на апсурдот, која е надвор од секаква спекулативна философија. Киркегор континуирано истакнува дека спекулативната философија не може да постои без идејата за нужноста, таа е неопходна како воздухот на човекот и водата на рибата. Нужноста е нешто кое протекува, нешто кое е репрезент на моќта, пред неа ние сме немоќни, додека искуствата се оние кои го вознемируваат нашиот ум. Имануел Кант тврди дека, *вистините на искуството го вознемируваат нашиот ум. Искуствата ни овозможуваат само привидно, лажно познание.*¹⁰¹

Г. Потрагата по субјективната вистина во рамките на христијанството

Во времето кога се повторува истата онаа бласфемија од XIX век, тоа е време кога философијата е преокупирана со разумската познавателна моќ. Христијанството е во потрага да се познае Бог и со душата и со разумот и со срцето. За да се спречи оваа бласфемија, треба да се одречеме буквално од сè што ја носи нашата душа во грев. Ова можеме експлицитно да го проследиме со следниов цитат од Библијата:

Ако те соблазнува раката твоја или ногата твоја, отсечи ја и фрли ја од себе: подобро е за тебе да влезеш во животот без рака или без нога, отколку со двете раце и двете нозе да бидеш фрлен во вечниот оган; и ако те соблазнува окото твое, извади го и фрли го од себе: подобро е за тебе да влезеш во животот со едно око, отколку да бидеш фрлен во геената огнена.¹⁰²

¹⁰⁰ S. Kierkegor, *Strah i drhtanje*, op. cit., str. 94

¹⁰¹ Лав Шестов, *Умозрење и откривење*, ПЛАТОН, Београд, 2002, стр. 228

¹⁰² *Свето Писмо*, Свето евангелие според Матеј, 18: 8-9

Од горенаведениот цитат произлегува следниов заклучок, *постои можност во целост да го отстраниме гревот и соблазнението пред да влеземе во божјото царство*. Киркегор во своите *Параболи* го презентира дијалогот помеѓу Христос и еден од неговите обвинители, Понтиј Пилат: „Исусе, што е вистината?“ Но, ова прашање го поставил без да помисли дека Исус Христос е самата вистина. Исус му одговара на Пилат дека неговиот живот е *всушност вистината, но Пилат немаше око за да го увиди тоа, тој немаше око за вистината*.¹⁰³ Христос како личност е самата вистина, која ги урива сите познавателни системи. *Неговата вистина се истакнува над секој обид за познание. Христос ја проповедаше вистината, самата да биде сфатена од човечкиот род*.¹⁰⁴

Објективната вистина, на пример, онаа која е идентификувана во учењето на Хегел, невозможно е да се имплементира во сечиј животен тек, бидејќи сите луѓе не се стремат кон живот во согласност со системската философија. Некои, т.е. оние кои се стремат кон индивидуалитетот се во потрага по слободата, која пак е во тесна врска со субјективната вистина. *Слободата во исто време е и најапстрактната и најконкретната ствар на светот*.¹⁰⁵ Објективната философија е полна со сомнежи. *Сомнежот може да се победи само преку вера, а никако преку систем*.¹⁰⁶ Затоа, на Киркегор систем не му е потребен. Слободата и системот се во постојана борба. Киркегор всушност се откажува од мислењето во шеми, а повеќето системи во нив се изразуваат. Затоа, Киркегоровата философија претставува теоцентрична онтологија, во која Бог е главниот лик и Апсолутот истовремено.

Самосвесноста нужно води кон страдање и каење. Всушност, и самиот симбол на христијанството го претставува страдањето. Но, христијаните треба најпрвин да се жртвуваат за својот Отец, за да можат да го доживеат откровението. Колку повеќе самосвест поседуваме, толку повеќе очајуваме. Според Киркегор, очајувањето претставува почетокот на философирањето. Избегнувањето на толпата, искажувањето на болката и страдањето на сосем ненаметлив и лиричен начин, зарем тоа не е истата судбина која ја делат заедно и Киркегор и Достоевски? Самосвесноста нужно води кон страдање и каење. Колку повеќе спекулираме во самосвеста, толку повеќе очајуваме. Доколку сакаме

¹⁰³ *Provocations, Spiritual writings of Kierkegaard*, compiled and edited by Charles E. Moore, Plough Publishing House, Farmington, United States, 2007, p.p 51

¹⁰⁴ *Provocations, Spiritual writings of Kierkegaard*, p.p 54

¹⁰⁵ S. Kierkegor, *Ili-Ili*, op. cit., 574

¹⁰⁶ Серен Кјеркегор, *Дневници и записи*, цит. дело., стр. 76

да се занимаваме со вистинска философија, тогаш мораме да очајуваме, да страдаме, да го живееме сопственото јас.

Другата философија, спекулативната, како да се оддлечува од Јас-то. Се чини сосема оправдана Шестовата компарација, „Двојникот на Достоевски е Киркегор, не само според идејата, туку и според методот во потрагата по вистината“. Сите нивни јунаци претставуваат или страдалници на своето време или љубители на парадоксот, кои ја опишуваат болката и агонијата во форма на дневник, запис.¹⁰⁷

Невозможно е да постои субјективност во отсуство на индивидуалитет. Прашањето е зошто, започнувајќи од античкото време во кое живеел Сократ, па сè до екстремните постмодерни времиња во кои денес живееме, индивидуалитетот не поминува неказнето. Тоа несомнено е цената која, и Сократ и Киркегор ја платиле и за возврат ја добиле слободата. А дали тоа е умно или не, за тоа секако одлучува историјата. *Бидејќи Киркегор не ја доживува сопствената сатисфакција во рамките на умното, неретко е претставен како мисологос (μισόλογος), а тој е осуден на најголема несреќа.*¹⁰⁸ Под поимот *слобода*, Киркегор се чини дека го подразбира развојот на идејата на философијата. Секој кој се жртвува во име на *верата*, достоин е да се респектира. Аврам како библиска личност е сфатен како јунак само во очите на кои имаат заеднички јазик со Бог, само оние кои ја глорифицираат субјективноста и ја третираат како луксуз понуден од страна на Бог. Во тој контекст, го изложувам следниов цитат:

Јас можам само пред Бог да го сфатам религиозното. Но, помеѓу мене и луѓето постои сидот на недоразбирањето. Јас со нив немам заеднички јазик.¹⁰⁹

Не постои поголема загрозеност на индивидуата од трансформацијата на духот во општа свесност, имено тоа се манифестира во рамките на системската философија, која се повикува на авторитети, но и самата е репрезентирана од страна на авторитет.

¹⁰⁷ Сличноста ја увидуваме според насловите на нивните дела: на пр. ремек делата на Достоевски: *Записи на мртвиот дом*, *Записи на подземјето* и Киркегоровата исповед во форма на дневник: *Дневникот на заводникот* и *Дневници и записи*.

¹⁰⁸ парафразирано според Шестов, *Кјеркегор и егзистенцијална философија*, цит. дело, стр. 36

¹⁰⁹ Исто, цит. дело, стр., 39

Субјективитетот не претставува потрага по било која вистина, туку по сопствената. Слободата на волјата претставува истовремено и слобода на развојот на мислата. Еве ја афирмацијата во следниов цитат на Шестов:

Сè додека човекот е слободен, додека не му е парализирана волјата, додека човекот има волја да го прави сето она што ќе му падне напамет, тогаш тој нема потреба да објаснува. Објаснува оној, кој нема сила да работи според своето, оној кој се потчинил на туѓа власт.¹¹⁰

Волјата на субјективната мисла никогаш не запира, кај Киркегор сосема е укинат стравот од авторитетите, како и стравот од неразбраноста. Тој само се чуди зошто другите не го разбираат. Но и покрај тоа, Киркегор пропагира форма на субјективност за која е неопходна храброст и истрајност во поглед на верата. Според Киркегор, верата е предуслов за секое познание кое е можно *sub specie aeternitas*.

Киркегор презема смел потфат кога прави дистинкција помеѓу чиста и апстрактна идеја. Чистата мисла уште ја нарекува и објективна идеја, мисла која нема мислител, а апстрактна идеја е онаа која сака да воспостави врска со егзистенцијата. Целта ѝ е да ја дефинира егзистенцијата, за која овој вид идеја се интересира. Апстрактната мисла, според Киркегор, е акт на концептуализација. Само она кое е апстрактно, потребно е да биде експлицирано, да биде ставено во функција на концепт. Апстрактното е инкорпорирано во спекулативната философија, која има тенденција да ги експлицира апстрактните поими во форма на концепт.

Киркегор целиот свој живот се обидува и триумфира во својот обид да се дистанцира од толпата. Индивидуа, според Киркегор, се станува по пат на христијанството, но не она официјалното. Вистината се состои во следнава импликација, во стадото сме ослободени од стандардот на индивидуата и идеалот. Сите луѓе не се со исти идеали, некому му е лесно да биде искрен спрема себеси, а некому не. Милиони луѓе живеат и умираат само како цифри, како копии. Индивидуата не е евидентирана во светот

¹¹⁰Исто, цит. дело., стр. 97

како цифра, туку како ствар која се дистанцира, која е свесна за сопственото јас и не дозволува да биде втопена во толпата.

Навистина, за индивидуалитетот како форма на живот, може многу да се говори. Но, најбитно е да се напомене дека индивидуата е онаа кој ја актуелизира сопствената слобода. Индивидуите се луѓето кои не поседуваат страв од сопствената слобода, тие својата слобода ја сметаат како најголемо проклетство, но и најголем благослов. Проклетство - бидејќи од слободата произлегува гревот како потенцијален избор, а благослов - бидејќи единствено кога човекот е слободен, вистински го чувствува своето јас. Да се потсетиме само на Сартровите зборови. Имено, *секој сака сам да си ја одреди својата слобода*. Но, исто така, битно е да се дистанцираме од посесивноста која се раѓа како чувство во моментот кога стануваме слободни. Да бидеме слободни, тоа наистина претставува енормна одговорност пред себе.

Киркегор е прогласен за одметник на своето време, одметник - затоа што одбил да кореспондира со официјалните црковни норми. Но, неговата резигнација ја означува слободата на духот. Индивидуалитетот е слобода. Тоа значи да се оди по сопствениот пат, како и неможност да се живее поинаку од индивидуалното. Киркегор покажува дека несистемската философија е изразена преку целината, и токму оваа го опфаќа целокупното егзистирање на човечкиот род.

*Киркегоровата вистина е верата, таа е карактеризирана како субјективност во вистината, таа е онаа ствар од која зависи вечната среќа на поединецот.*¹¹¹ Да се биде, тоа значи вистински да се суштествува, да се погоди телосот на суштествувањето. Овој вид на вистина, претставува еден вид на онтолошка супериорност, и на тој начин егзистенцијалистот ја оправдува сопствената вера. Прашањето што е поставено во релација со семантичкото значење на терминот вистина е: *дали вистината во значителна мера зависи од внатрешноста на индивидуата и од нејзината предиспозиција за духовност?* Доколку континуирано ја реализираме интроспекцијата, тогаш тоа несомнено ќе резултира со вера, се надоврзува Киркегор понатаму во своите есеи.

Верата ја репрезентира најсилната врска помеѓу Бог и човекот. Од ова ни преостанува само да ја увидиме следнава конклузија, формулирана од страна на Киркегор:

¹¹¹*Essays on Kierkegaard*, edited by Jerry H. Gill, professor of philosophy at Florida Presbyterian College, United States of America, 1969, p.p 94

*Верата е специфична, најчиста (во духовна смисла) и најкореспондентна објективна вистина која е актуелизирана во рамките на религиозната теориска мисла. Разумот во секој случај е најнекоректниот супситуат на верата.*¹¹²

Поинаку резимирано, онаму каде што верата зборува, разумот треба да молчи. Разумот ги губи своите познавателни моќи во оној момент кога верата станува крајна цел (телос) во умот на оној кој го разбира и го оправдува апсурдот. Верата претставува манифестација на автентичната егзистенција на индивидуата, таа исто така е стремеж кон вистината, монистички пристап, бесконечна волја која се стреми кон Бог. Да се верува, тоа значи афирмација и антиципација на вистината, перцепирана од страна на автентичната егзистенција.

Значењето на христијанството, е значење за мене и за мојот живот. Ова значење, во никој случај не подразбира доктринарна дефиниција која е изложена од страна на теолозите. Вистината, која е вистинита за мене не претставува само арбитрарност или каприц. Надвор од вистината за нас, тоа е само море од празни зборови. Бог влијае врз личната трансформација на индивидуата, Бог е оној кој го свртува христијанинот кон себеси. Ако не простуваме, ако не се надеваме, тогаш ние не сме во вистината. И тоа значи дека не нѝ е прецизно и јасно дека Исус Христос е Патот и Вистината.¹¹³

Во животот на христијаните, воопшто не постојат сомнежи, не постои одложување на вистината, не постои нешто како вечна лутина и не постојат безнадежни состојби. Во животот на христијаните, Бог е оној кој ја завртува завртката кон религиозноста и на тој начин останува да постои засекогаш. Како што Ничеовото ремек-дело *Така зборуваеше заратустра* е книга за сите и за никого, така е и со Киркегоровиот индивидуалитет. Него го достигнуваат само малкумина, ако можам да се изразам попрецизно, само оние кои контемплирале во сопственото суштество. Навистина е потребна енормна храброст за да се излезе од границите на официјалното христијанство и

¹¹² Ibid., p.p 100

¹¹³ *How to read Kierkegaard*, John Caputo, W.W. Norton & Company, New York • London, 2008

да се продре во вистинското Јас. Вистинското, иманентно Јас не постои во терминологијата на спекулативните философи. Иманентното Јас е состојба недопрена од секаков каузалитет, вистинското Јас е надвор од секаков сомнеж, тоа е дете на вистинска божја вера, родено во колевката на најчистата и најискрена молитва.

Д. Поимот *страв*, толкуван во духот на егзистенцијализмот

Философите отсекогаш тежнеле кон една атараксична состојба, која е симбол за потполна духовна невознемиреност, непоматеност на духот. Оваа состојба нужно имплицира истрајност на духот и ја потенцира способноста да се восприема познанието. Но, токму кога понираме во сферите на егзистенцијата, парадоксот со својот моќен метафизички синџир нè врзува во магичниот круг на постоењето. И повторно се навраќаме на Сартровиот цитат, *Да постоиш, тоа е едноставно да бидеш тука, постоењето е состојба која оддеднаш нè опфаќа.*¹¹⁴

Токму при средбата со парадоксот, се појавува и стравот. Парадоксот ни ја открива моќната егзистенцијална категорија – стравот. Стравот го имплицира страдањето. Истиот тој *pathos* - како егзистенцијален момент се појавува како резултат на нерешливото познание на субјектот.¹¹⁵ Во своето дело *Поимот страв*, Киркегор дава исцрпни дефиниции и поделби кои се однесуваат на поимот страв. Токму од ова дело можеме да ја изведеме конклузијата дека Киркегор во ова дело не само што е во улога на толкувач на егзистенцијалниот поим – *страв*, туку исто така е во улога на психолог (оној кој ја познава човечката душа – *psyche*).

Всушност, самиот поим страв е во тесна корелација и со поимот грев, бидејќи, според Киркегор, токму стравот од грев го раѓа гревот. Токму во немоќта на стравот се малаксува индивидуата и таа во исто време е и недолжна и виновна.¹¹⁶ Кога стравот е имплициран како последица од гревот, тогаш секако се работи за објективен страв. Објективниот страв, всушност се однесува на грешноста на целиот човечки род, а оваа грешност започнува секако со Адамовиот грев. Сега, прашањето е дали постапката на Адам треба да се смета за грев? Дали е во ред тој грев да се провлекува низ историјата на

¹¹⁴ види фуснота бр. 48

¹¹⁵ S. Kierkegor, *Čovek i duh*, str. 99

¹¹⁶ Серен Кјеркегор, *Појам стрепње*, Српска Књижевна задруга, Београд, 1970, стр. 71

човештвото и истовремено да се рефлектира во душата на верниците, т.е религиозните индивидуи? На ова прашање, Киркегор е во потрага по одговорот, бидејќи како што тој констатира, луѓето доаѓаат на овој свет грешни, бидејќи тие се одговорни за гревот на Адам. Оттука, сосем логично е именувањето на овој вид грев како објективен. Но, во официјалното христијанство, не се дозволени дискусии од ваков вид, бидејќи затворено е прашањето за грешноста на човечкиот род. Грешноста на човечкиот род е изразена во следнава констатација, *сите луѓе се грешни*. Христијанството е потполно догматски ориентирано кон оваа мисла и според него, од гревот може да се ослободиме само преку молитва, смирение, пост и покајание.

Понатаму, Киркегор го цитира Фридрих Шлегел¹¹⁷ и неговата компарација на стравот со вртоглавицата. Во оваа т. н вртоглавица, слободата е таа која се омалаксува, бидејќи таа е концентрирана кон својата можност, а падот е секогаш е симбол за немоќта. Кога слободата повторно ќе се исправи, и повторно се увидува дека е виновна. Грешниот пад секогаш се случува кога човекот е немоќен. Оттука, можеме да заклучиме дека слободата е огромна одговорност која ја носи со себе можноста за грешниот чин. Но сепак, од друга страна, сите ние ја посакуваме слободата, без разлика на нејзините потенцијални последици, кои неретко водат кон грев. Слободата е огромна одговорност, огромна чест, но и огромен товар за оние кои сè уште не ја спознале духовната страна на животот. Според христијанството, духовноста може да се реализира само тогаш кога душата на христијанинот е прочистена од секаков грев и кога христијанинот е спремен да го прифати покајанието за сопствените гревови.

Благодарение тоа што Адам и Ева го вкусиле плодот од дрвото на знаењето, на светот дошло разликувањето помеѓу доброто и злото, а во исто време и разликата меѓу половите како нагон. Ако сетилноста е претпоставена како грешност, тоа не е суштинска поставеност. Стравот има своја догматска, етичка и психолошка одредба.¹¹⁸

¹¹⁷ Фридрих Шлегел (1772-1829), германски книжевник, философ и теоретичар на романтизмот. Тој е познат е по своето дело *Историја на љубовта*.

¹¹⁸ Серен Кјеркегор, *Појам стрепње*, стр. 75

Од погоре изложеното, може да се изведе следнава констатација, *гревот е тој кој ни ја дава можноста да ја увидиме разликата помеѓу доброто и злото*. Од друга страна, толкувањето на прародителскиот грев е исто толку бесмислено, колку и оправдувањето на гревот кој е сторен интенционално. Етичката одредба на стравот е дека стравот е сосема природна категорија која е нераздвоива од можноста да се стори гревот, затоа што етиката е таа што го санкционира оној што чувствува страв, и токму низ призма на стравот се предвидува и гревот. Догматската категорија на стравот е следнава, *оној кој се плаши, можно е да го стори гревот или пак се плаши да не го стори*. Киркегор ова го објаснува со компарацијата на гревот со самољубие. Психолошката одредба на стравот е многузначна, бидејќи психолозите се оние кои разликуваат разни, диспаратни видови на страв. Сепак, нужно е да се изведе следнава конклузија: *сите луѓе поседуваат некој одреден или неодреден страв*.

Дали стравот е состојба која треба да се премолчи, или пак за стравот треба да се говори? Отсекогаш била присутна потребата да се разбере и да се протолкува стравот. Киркегор вели дека молчењето е демонска замка, затоа тој смета дека за стравот треба да се говори. Но, од друга страна, тој сметал дека можеби и тишината ќе му одговори на неговите прашања. Во понатамошниот тек на трудот ќе бидат изложени различни дефиниции за стравот, кои навистина се еминентни во однос на егзистенцијалистичката мисла.

Да се потсетиме на тоа дека, *субјективността на Киркегор се однесува на тоа на кој начин индивидуата верува, а токму ова не е екстремно различно од денешната вистина во објективна смисла*.¹¹⁹ За Киркегор, субјективността означува понирање кон внатрешноста и себепознание, објективниот свет не е примарен за индивидуата која решила да се посвети на сопствената религиозност.

Во третата сфера на егзистенција, Киркегор го илустрира моментот во кој индивидуата се соочува со стравот преку Аврамовата постапка, како резултат на една безрезервна верба во Бог.

Во текот на погорното излагање, беше потенцирано дека поимот страв е во тесна корелација со поимот грев. Според изворното христијанство, се препорачува избегнување на гревот и практикување на правдата. Доколку не говориме и не чиниме никакви

¹¹⁹ Kierkegaard – *Apologetics*, by John Depoe, Baylor university, 2002

неправди, во тој случај ние ќе го заштитиме нашиот дух, „затоа што мудроста нема да влезе во тело што му робува на гревот“.¹²⁰

Во продолжение ќе биде изложен и еден цитат во кој можеме да ја увидиме глорификацијата на стравот од Господа:

Кој има страв од Господа, зло нема да го снајде; од искушение Он го избавува.¹²¹

Според овој цитат од *Светото Писмо*, ние можеме да увидиме дека единствено стравот од Бога може да резултира со нешто добро и може да послужи како избавител од сопствените искушенија и од злото. Објективниот страв, претставува индикатор на она потенцијалното, како таков, тој спаѓа во сферите на метапсихичкото и за стравот немаме секогаш строго прецизирана одредба.

Стравот како состојба на духот, кулминира во каењето. Каењето, воглавно во голема мера зависи од лутината. Киркегор вели, *колку е поголемо каењето, толку е поголема лутината*.¹²² Но, ова исто така зависи и од индивидуалната чесност кај човекот. Сепак, не сите луѓе се чесни спрема себеси и ги признаваат своите грешки. Затоа, постојат и луѓе кај кои отсутствува каењето. Кај нив, лутината не резултира со каењето. Каењето е симбол за свесноста на индивидуата, да ги прифати своите грешки и од овде можеме да изведеме конклузија во однос на свесноста и зрелоста на индивидуата. *Оној кој знае за страв, тој исто така се кае; бездуховниот човек не знае за страв. Оној кој не поседува страв, тој нема стремеж кон духовноста. Само стравот од Господ ги чува луѓето подалеку од гревот.*

Како што веќе рековме, стравот е во тесна корелација со гревот, но и со каењето и чувството на вина. За да се избегне стравот, Киркегор во делото *Страв и треперење* ни препорачува свртување кон себеси, и токму ова свртување означува ослободување од ропството на судбината. Свртувањето на индивидуата кон себството означува избегнување на судбината, која ни ги создава искушенијата. Понирањето во себството

¹²⁰ *Свето Писмо*, Книга Мудрост Соломонова, 1, 4

¹²¹ *Свето Писмо*, Книга Мудрост Сирахова, 33, 1

¹²² Серен Кјеркегор, *Појам стрепње*, цит. дело, стр. 114

означува живеење во позитивни чувства, но и спознавање на себеси преку негативните категории, како што се на пр. стравот, треперењето, несреќата, гордоста итн. Во Библијата се препорачува скромен и богоугоден живот, во рамките на мудроста, скромноста и понизноста како најголеми доблести на христијанинот. На христијанинот му е добредојден стравот од Бога, и токму овој страв ја антиципира блажената состојба на мир и спокојство, произлегува од избегнување на гревот. Во тоа избегнување на гревот и практикување на молитва и тihuвање, христијанинот ја ослободува својата душа од негативниот страв, кој завладеал во неа. Само Божјиот страв, е оној кој го оттргнува христијанинот од гревот и го облагородува.

Оној кој страв од Бога има, тој и поука прима. Кој рано наутро Него го бара, благослов од Него прима. Оние што страв од Господа имаат, ќе бидат оправдани. Нивните добри дела, како светлина ќе засветат.¹²³

Стравот од Бог го држи христијанинот подалеку од гревот, оној што се моли, тој ја добива милоста Господова. Кај Киркегор, вистината е најсеопфатно третирана во религиозниот стадиум. Трихотомијата убаво – добро – вистинито, кореспондира со трите гранки на философијата: естетика – етика – метафизика. Киркегор одлучува да се занимава со Бог, кој е единствената вистина, затоа можеме дури и да го наречеме философ кој се занимава со метафизика. Бог е рефлексивна на единствената вистина што постои. Затоа, религијата најмногу се однесува на перенијалните теми во философијата на религијата. Етичкиот стадиум, се третира само како плодна почва на која би можело да изникне себеостварувањето, кое е крајна цел на религијата. Во религиозниот стадиум, вистината се открива со помош на верувањето, кое пак ги имплицира знаењето и мудроста на индивидуата, а последниве се стекнуваат преку богопознанието.

Секој човек, повеќе или помалку се плаши од вистината, затоа што токму ова чувство е човечко. Стравот можеби е двостран, може да биде субјективен или објективен,

¹²³Свето Писмо, Книга мудрост Сирахова, 32.33, 16-18

но страдањето е секогаш лично. *Страдањето на христијанинот со себе ја носи вечната самосвест. А таму каде што се наоѓа самосвеста, таму е и Бог.*¹²⁴

Според *Светото Писмо*, блажен е оној кој се плаши, стравот божји може да се каже дека е заслужен скулптор кој ги ваја нашите души и создава можност за откровение. Во продолжение ќе биде изложен еден цитат во однос на корисноста од стравот божји:

Блажен е оној кој секогаш се бои, и кој го ожестува срцето свое, ќе падне во неволја.¹²⁵

Гениј, во очите на Киркегор, е оној кој верува. Тоа е така, бидејќи генијот тежнее кон најдлабоките тајни на постоењето. Генијот живее во својот трансцендентен свет. Од онаа страна на вечноста, тој губи интерес за секаква минливост. Генијот се спознава себеси со помош на стравот. Вербата го победува профаното, и ја носи индивидуата во сферата на светото.

Г. Киркегор, поимот *страв* и модерната книжевност

Не само философите, туку и авторите од областа на книжевноста се запрашувале за стравот и пишувале многубројни дела токму за стравот и начинот на кој влијае врз луѓето. Мошне интересно е на пример размислувањето за старвот на францускиот писател од XIX век Ги Де Мопасан. Имено, тој во една од своите *Необични приказни* истакнува:

Стравот сите луѓе ги обзема, никого не поштедува, тоа е толку морничаво и толку ужасно чувство. Вистинскиот страв е како сеќавање на претходните ужаси и се манифестира со верба во сеништа, духови и сите оние нешта кои ја загрозуваат човечката егзистенција. Ако постои нешто кое се нарекува негирање на стравот, тогаш тоа е можно само кај источните народи, токму поради тоа што источните народи не го

¹²⁴ *Дневници и записи*, цит. дело., стр. 234

¹²⁵ *Свето Писмо*, Книга Соломонови Изреки, 28:14

ценат многу животот и прилично брзо се помируваат со сопствената судбина. Дури, источните луѓе можат да се преплашат, а да не знаат за стравот.¹²⁶

Да се напушти свеста за она кое предизвикува страв, тоа е најсилната негација на стравот. Стравот претставува импликација на гревот, страдањето, треперењето, но исто така, стравот претставува и самиот доказ на божјата вера. Вистинските христијани имаат почит кон стравот од Бог, бидејќи стравот од Бог ја одржува нивната вера. Според Киркегор, оние кои чувствуваат страв, веруваат во Бог и знаат дека стравот божји е полезен. Стравот од грев ја одржува стравопочитта кон Бог и ги оддалечува христијаните подалеку од можноста да сторат грев.

Разумен човек не презира совет, а гордиот не знае за страв, дури и тогаш кога неразумно постапил. Кој има страв од Господа, зло нема да го снајде; од искушение, Он го избавува.¹²⁷

Од горенаведениот цитат од Светото Писмо, можеме да резимираме, *само преку Божјиот страв ја одржуваме во целина нашата вера и ги оддалечуваме потенцијалните гревови со помош на молитва, тихување и покајание.*

Корифејот на руската литература Фјодор Михайлович Достоевски, кој имплементира цврсти, психолошки методи во толкувањето на *личноста* со помош на психолошки методи, во своите дела пишува за мудроста на религиозните луѓе и за загубите на личносното јас во моментите кога е дисперзиран религиозитетот на индивидуата. Достоевски говори за граничните состојби на свеста, за луѓето кои се во потполн мрак, обземени од сопствените гревови, вкалемени во душата на неговите ликови, за тие бедни луѓе, за злосторниците, кои се обезвреднети поради недостиг на страв и покајание во нивното суштество. Токму од познавањето на човековата душа, резултира успехот на Достоевски во подвигот да се елаборира човечката личност, која живее низ времето со потполно дисперзиран идентитет. Еве што дознаваме од делото на рускиот религиозен мислител Лав Шестов *Кјеркегор и*

¹²⁶ Gi De Mopasan, *Neobične price*, IP Svetovi, Novi Sad, 1993, str. 25

¹²⁷ *Свето Писмо*, Книга мудрост Сирахова, 32:20 и 33, 1.

егзистенцијална философија од поглавјето насловено *Достоевски и Кјеркегор*. Достоевски, кој се свртува кон личносната вредност, кон решавањето на психолошките проблеми на индивидуата, искажува револт кон законите на природните науки: аритметика и математика.

Господе Боже, што значат за мене тие закони на математиката и аритметиката: два помножено со два е четири, што ако мене тие закони не ми се допаѓаат?¹²⁸

Навистина, што решава тоа? Два помножено со два е четири, но што решава тоа во нашите животи? Достоевски се бунтува против редуцијата на животот на математички закони, Достоевски во спекулативната философија гледа обичен апсурд и енормна бесмислица. Оној што може да понира во вредносното јас, за него се секундарни аритметичките и математичките закони, за него е единствено еминентно моралното однесување и односот кон себството. Човекот ќе греши сè додека поседува слободна волја. Но од христијанска гледна точка, човекот има избор, да се покае, со чисто срце и душа да се стреми кон милоста божја. Оној кој живее во страв, тој живее богоугоден живот. *Животот поминат без страв од Бога не е вистински христијански живот. А оној кој го почитува Бог и кој се плаши од Бог, тој може да се надева дека нему Бог секогаш ќе му помага. Оној кој има страв од Бога, ќе добие вечна награда и милост.*¹²⁹

Впрочем, како што вели и Конфучие, *не е толку страшно да се греши, страшно е да не се напуштат грешките*. Конфучие истакнува дека внимателниот човек ретко греши.¹³⁰ Оној кој ја бара доблеста, тој внимава и се труди што е можно побрзо да ги напушти грешките.

Да се признаат грешките, зар тоа не е тоа почеток на мудроста? Ако античките философи, почетокот на философијата го наоѓаа во чудењето, тогаш Киркегор го наоѓа токму во очајувањето, кое претставува почеток на философијата. Токму оној очај, експлицитно елабориран во Киркегоровото дело *Болест на смрт*, е истиот оној очај на

¹²⁸ Лав Шестов, *Кјеркегор и егзистенцијална философија*, стр. 20

¹²⁹ *Свето Писмо*, Книга Мудрост Сирахова, 2: 9-10.

¹³⁰ Конфучие, *Аналектите на Конфучие*, Култура, Скопје, 1994, стр. 75

авторите на современата книжевност на XIX век, како што се Достоевски, Толстој, Мопасан, Чехов и многу други. Интелектуалното „лудило“, предизвикано од очајот е најсилното и најспонатаното *оружје* кое се јавува во мислата на современите на Киркегор. Можеби, единствено кај Киркегор контемплацијата на субјектот секогаш се случува во состојба на очај, и токму од него резултира откровението. Откровението претставува блажена состојба во која верникот дезертира од сите дотогашни сомнежи. Тоа е возможно тогаш кога верникот емпириски и контемплативно ќе ги доживее *страдањето, стравот, треперењето, јансите и болеста на смрт*.

Е. Очајот како клучен поим во расветлувањето на односот помеѓу индивидуата и Бог

Болест на смрт претставува едно од најоригиналните и најинтересни Киркегорови дела. Тоа е несомнено дело од кое еманира религиозитет и тука во голема мера е изразена чесноста на самиот Киркегор спрема сопствениот религиозитет. Дијалектичката мисла е континуирано присутна во ова брилијантно Киркегорово дело, философските максими се тие кои потсетуваат дека Киркегор навистина е еден од најоригиналните философи кои поседуваат енормен сензибилитет и чесност во однос на суптилното *јас*. Токму ова е причината поради која Киркегор постојано е вбројуван меѓу оние мислителите кои поседуваат единство помеѓу животот и творештвото. Киркегор самоуверено и цврсто пишува со „својата сопствена крв“, со посебен акцент врз неговите религиозни дела, како што се *Страв и треперење, Поимот страв*, и секако, неговото последно дело *Болест на смрт*, кое е напишано една година пред неговата смрт.

Киркегор истакнува дека очајувањето е болест на духот. Животот пак, е болест која завршува со смрт. Очајот поседува дијалектичка природа. Доколку животот ни станува неподнослив, ја бараме смртта и обратно, доколку смртта е непосакувана, тогаш го бараме животот. Во алтернативите на животот, очајот е задолжителен. Човекот е вечно растргнат помеѓу две можности. Сите претставници на егзистенцијализмот сведочат за субјективниот момент при одбирањето на една од повеќе можности. Единственоста на очајот е

окарактеризирана како болест на духот. Киркегор најмногу од сè го вреднува беспричинското очајување, бидејќи кога знаеме зошто очајуваме, тоа е само минлива состојба на духот. А вистинскиот очај секогаш е содржан во сегашноста, иако се однесува на синтезата на дејствата од минатото, „Очајот секогаш претставува сегашно време“.¹³¹

Кога ќе дојде до дисбаланс во духот на човекот, тогаш настапува очајот. Очајот сам по себе предизвикува навистина огромен хаос и нанесува огромни загуби во менталниот интегритет на индивидуата. Самиот очај претставува грев од христијанска гледна точка. Кога очајуваме, тогаш се оддалечуваме од Бог. Очајот претставува своевидна болест на духот, која може да биде исцелена само со љубов, пожртвуваност и искреност спрема Бог.

Следно, експликацијата ќе биде поврзана и надополнета со неколкуте одредби на очајот, кои беа елаборирани во второто поглавје - етичкиот стадиум. Имено, очајот поседува своевидна дијалектичка одредба, тој едновременно е нешто на кое се надеваме, бидејќи и безнадежноста претставува надеж на смртта, но исто така претставува и нешто кое ни не е пријатно, а сепак го чувствуваме. Киркегор вака го потврдува претходниот цитат во однос на парадоксалноста на животот и смртта:

Ако смртта е најголема опасност, тогаш се надеваме на животот; ако пак животот е најголема опасност, тогаш пак се надеваме на смртта.¹³²

Навистина, неопходно е да се направи разлика помеѓу симулацијата на очајот и вистинскиот очај. Киркегор вели дека луѓето неретко прават симулации во однос на очајот, со тоа што разновидните промени во расположението ги идентификуваат со вистинскиот очај. *Психолозите, можеби ги забележуваат афектите во расположението и сметаат дека тие не се кој знае што, но, токму тоа - не кој знае што, тоа е состојбата на очајувањето.*¹³³

Болеста на смрт, може да биде најтешката болест, доколку од неа не сакаме да се излечиме. Киркегор го посматра очајот во рамките на отсуството на бесконечноста, потоа го разгледува под одредбата на можноста и нужноста во двата правци, очајувањето поради

¹³¹S. Kierkegaard, *Bolest na smrt*, Op. cit. str. 14

¹³²Op. cit., str.15

¹³³Op. cit., str.19

можноста е недостаток на нужност, и очајувањето поради нужноста е недостаток на можност.

Во првиот случај, сопственото јас исто толку е можно колку што е нужно, само тука треба човекот да стане сопственото јас. Тука, кога се работи за очајување поради недостаток на нужноста, човекот е *katà dynamin*, седвижечко суштество кое е отворено за нови одлуки.¹³⁴ На крајот од поглавјето, вели Киркегор, ни доаѓа да заклучиме дека сè е можно. Сепак, секоја нова можност како да го проголтава нашето сопствено јас, тоа е една фантазмагорична ситуација во која индивидуата се задушува во сопствените можности. Во овој недостаток на нужност, човекот се губи себеси пловејќи во океанот на создадените можности. Нужноста е она кое недостасува, а токму нужноста е онаа ствар која го смирува нашиот дух.

Во вториот случај, кога очајувањето на нужноста е недостаток од можност, на индивидуата и е потребна храброст за да изнајде можност како да ја реализира нужноста. Киркегор, во тој контекст вели, *Тогаш кога човекот очајува во секој момент, потребна му е можност за се оствари себеси. Но, ова секако сè уште не претставува вистинско очајување.* Одовде тој ја имплицира следнава конклузија:

Пресудно е: За Бог сè е можно. Тоа е вистина која важи секогаш и во секој момент. Честопати човекот е доведен до екстремни ситуации во кои отсуствува можноста, кога во животот повеќе не постојат можности. Сепак, сè зависи од тоа дали индивидуата сака да верува во тоа дека за Бог сè е можно. Се зависи од тоа дали сакаме да веруваме во ова. Оваа формула нè доведува до потполно губење на разумот, а да се верува, значи да се изгуби разумот за да се дојде до Бог.¹³⁵

За да може да се сфати ова, неопходен е религиозитет. Затоа што, во објективната стварност, каде луѓето постојано се соочуваат со профаноста, навистина се ретки се оние кои се во состојба да си ја дозволат сопствената нихилација на разумот. Но, за религиозниот човек, тоа е единственото нешто кое е битно за да се дојде до Бог. Губењето на разумот, за

¹³⁴ Op. cit., str.27

¹³⁵ Op. cit., str. 29-30

профаниот човек претставува лудост, исто како и самото укинување на спекулативното мислење.

Индивидуата, во предрелигиозната сфера, е репрезент на спекулативното мислење, цврсто се држи за разумот, слично како давеник за сламка. Религиозната индивидуа се стреми кон слобода, кон контемплативно откровение. Разумот во онаа ригорозна, спекулативна смисла тука само претставува товар и пречка во реализацијата на средбата со Бог. Оттука, јасна е дистинкцијата кај Шестов, дека спекулативниот философ е сосема поинаков од религиозниот, бидејќи религиозниот е секогаш расположен да верува за да може да спознава, што не е случај за првиот.

Киркегор, понатаму истакнува дека очајувањето поради земските ствари е најпримордијален вид очај. Оние луѓе кои очајуваат на овој начин, забораваат за што се способни и не знаат за себеси дека се дух. Тие едноставно не живеат под одредбата на духот, синтезата на конечноста е бесконечноста, на можноста и нужноста. Во младоста, најчесто очајувањето е страствено и мигновено, а старите луѓе имаат лажна претстава за младоста. Во староста, вели Киркегор, тогаш ги губиме илузиите на младоста.¹³⁶

Навистина, човекот очајува во текот на целиот свој живот, со таа разлика што во младоста луѓето мислат дека очајот е т.н потресна и длабока состојба, ја доживуваат мошне интензивно и ја поврзуваат со апатијата, која го претставува безволието кое неретко се појавува кај младите луѓе. Очајот се појавува во секој период во нашиот живот, но од него треба да се ослободиме, исто како што треба да се ослободиме од страдањето и отсушноста на духот. Очајникот треба да ја препознае својата слабост, да ја деструира и на тој начин ќе понири во длабочината на сопственото јас. Очајот претставува *проклетство*, токму поради маките на кои го изложува верникот, но и *неопходност*, бидејќи со негова помош понираме во себеси и се прочистуваме од гревовите на духот до степен на откровение.

Постојат два типа очајување кои се подредени на толкување:

а) *активно очајување на сопственото јас:*

На ова сопствено јас му недостасува сериозност, му недостасува длабочина и во целост е подложно на експеримент. Целата акција која е презентирана низ овој вид на *јас*, е чисто дијалектичка и во голема мера несигурна. Однавгор цврста, но всушност несигурна,

¹³⁶ S. Kierkegaard, *Bolest na smrt*, str. 45

бидејќи „зградата“ на која е изградена ова *јас* лесно може да се деструира и крајниот исход да биде потполна ништост.

б) пасивно очајување на сопственото јас:

Во овој случај, индивидуата не може да се отргне од конкретното постоење, страдалничките маки на индивидуата се зголемуваат сè повеќе и повеќе, и се манифестираат низ демонската природа на очајот. *Во овој вид пасивен очај се избегнува експериментот и наспроти него индивидуата му дава примат на апстрахирањето кое е израз на пасивниот очај*¹³⁷ *Овој вид очај, кога индивидуата сака да биде сопственото јас, таа не сака да се одвои од конкретното постоење. Кулминацијата при пасивниот очај може да премине во т. н. демонско беснило, кое претставува болест на духот.*¹³⁸

Кога станува збор за очајот, сите луѓе кои живеат во овој скромн и мошне разнолик универзум се поделени во овие две групи. Пасивен или пак активен, очајот секако претставува специфична болест која со енормна брзина го метастазира целото нашето суштество. Очајот дисперзира низ нашето тело како една најопасна болест, а лекот за оваа болест го знаат само оние скромните по дух кои поседуваат длабока мудрост во своето суштество. Имено, според христијанството, ние луѓето грешни сме доколку го оставиме нашето суштество да тоне во очај. Во моментот кога очајуваме, ние всушност се сомневаме во сопствената егзистенција. Киркегор ја изложува следнава експликација во врска со сомнежот:

Сомнежот е производ или доведување на стварноста во релација со идеалитетот.

Сомнежот е акт на когниција. Сомнежот, во строга смисла е почеток на етиката, затоа што, штом треба да дејствувам, тогаш интересот станува моја должност. Во колкава мера ја прифаќаме одговорноста, во толкава и важноста.¹³⁹

Сомневањето е почетокот на експлорацијата по вистината, а како ќе биде можна самата вистина, ако таа не е во согласност со етичките начела? Философите поседуваат навистина енормна задача, *да се спознаат себе и светот*. Затоа, тие мора да дејствуваат во рамките на етиката и одговорноста. Оној кој се сомнева, тој истовремено сака да ја мисли

¹³⁷ Op. cit, str. 54

¹³⁸ Op. cit., str.55

¹³⁹ С. Кјеркегор, *Дневници и записи*, стр. 80-81

вистината, поточно сака да размислува за можностите на самата вистина. Очајот и сомнежот се нераздвоиви категории во философијата на егзистенцијата на Сорен Киркегор. Но, сомнежот е категорија присутна пред да настапи безусловната вера во Бог. Оној кој верува, тој не се сомнева во апсолутниот парадокс. Токму апсолутниот парадокс, претставува самата вера во Исус Христос – богочовекот, кој е Синот Божји. Исус Христос станал човек одејќи по светот неприфатен, но несебично вршејќи ја својата мисија – да го проповеда христијанството и да ги насочи своите апостоли на вистинскиот пат кон верата во Бог, без нималку сомнение да ги научи да ги совладаат искушенијата. Искушенијата се најинтензивни кога се наоѓаме во т.н состојба на очај, но по завршувањето на оваа состојба следува вистинско откровение во душата на христијанинот.

Очајот се толкува како страдална состојба, тој претставува состојба кога поседуваме страв да се соочиме со вистината. Тоа несомнено претставува најтешката болест на духот.

Немоќноста на нашиот дух, безволието, тоа е всушност очајот. Незаинтересираноста за сопствената егзистенција, неспособноста да ја заштитиме сопствената духовност од канците на логиката, тоа е очајот. Очајот, понекогаш претставува и привремена смрт. Кога очајува, индивидуата е подложна на сомнежи и единствената ствар која може да нè избави од оваа состојба е цврстата вера и длабокото смирение.

Не постои сомнеж дека очајувањето претставува амбивалентно чувство кое мора да се почувствува пред да настапи целосната доверба кон Бог. Самото дело „Болест на смрт“, всушност е последното дело на Киркегор и тоа претставува едно од најкомплицираните негови дела. Сепак, неповторливиот стил во „Болест на смрт“ претставува само уште еден доказ за неговата беспрекорна генијалност .

Ж. Дистинкција помеѓу сеопштата љубов и љубовта спрема Бог

Многумина се повикуваат на добропознатата изрека од Библијата, *сакај го ближниот свој како себеси*. Да го сакаме ближниот свој, тоа е законот на љубовта. Христијанството пропагира вистинска љубов, сетилните уживања се секогаш секундарни. Киркегор во своето познато дело *Дела на љубовта*, вели:

На поетот му се восхитуваат, му оддаваат почит, тој предизвикува интерес кај другите луѓе, а пасторот кој ја цитира Библијата, не е толку интересен и не му се восхитуваат во таа мера како што му се восхитуваат на поетот. Зборовите на пасторот бидуваат заборавени, а оние на поетот остануваат запаметени.¹⁴⁰

И поетот и религиозниот мислител го носат Бог во себе. Вербата во христијанството подразбира совладување на нагоните и насочување на духовното суштество кон Бог. Да се верува во Бог, тоа значи да се стане мисолог, да се нихилира разумот, верата да биде најважната ствар во животот на христијанинот. Да се верува, тоа значи дека Христос е доволен за нему да му се посвети сета наша вера. *Да го љубиш Бог, тоа сигурно ќе те доведе до вистинскиот пат, да го љубиш Бог, тоа значи да му дадеш приоритет нему.*¹⁴¹

Страста што ја чувствуваат луѓето, секогаш оди во насока *или-или*, страста човечка е секогаш нецелосна и после неа секогаш следува празнина. Страста кон Бог пак, секогаш е доблесна, целесообразна, исцелителна, и никогаш не згаснува. Како што вели и самиот Киркегор:

Или јас постојам и достигнувам највисока форма на постоење, или воопшто не постојам. Или сè или ништо.¹⁴²

Оттука следува дека токму во овој вид на постоење се состои највисоката точка во која се остварува индивидуата - љубовта кон Бог.

За Киркегор, идеал претставува Јов, библиската личност која е најголемиот праведник и која е изложена на најтешки маки и страдања. Јов во ниту еден момент не се посомневал во божјата милост и правда. Јов, гледан од страна на Киркегор, е тема на елаборација во списот *Повторување*, спис кој поседува религиозна содржина. Киркегор на секој христијанин му препорачува да го чита Јов. Јов, кој е целосен и суштински, ги надминува тријадичните шеми на Хегел, и единствено Јов е најелоквентен да му даде поука на

¹⁴⁰ Sine anno, - S. Kierkegaard, *Works of love*, New York, Harperstone, San Francisco, London, p.60

¹⁴¹ вистинскиот христијанин секогаш Бог го става пред себеси и пред било кој друг, кај вистинскиот христијанин не постои его, туку само покајание и смирение.

¹⁴² S. Kierkegaard, *Works of Love*, p. 59

христијанинот. Само Јов го знае значењето на изреката, *Бог ни дава, Бог ни зема*. Ова е мудроста која ги надминува сите мудрости. *Благословено да е името Господово, слично како кога оној што кива го благословува името божјо*.¹⁴³

Киркегор понатаму, во делото *Повторување*, истакнува дека во она време кога бил присутен стравот божји, не би било потребно такво нешто како моралот. Дали можеби стравот се претворил во треперење, или пак можеби моралот претставува оправдување или пак оддалечување од верата во Бог? Дали можеби во денешно време сме оддалечени од љубовта божја, или можеби ова време е она истото време во кое *вредностите се превреднуваат*? Ова истово го тврдеше и самиот Фридрих Ниче, и неговото хулење беше уште поблагословено од пеењето „Алилуја“ на пасторите, можеби токму поради неговата искреност и претензија кон совршената волја за моќ.¹⁴⁴ А вистината, според Ниче, секако е укината, бидејќи одамна веќе сè е дозволено.

Христијанството не мора да биде презентирано како доктрина. Ако христијанството се сведе на доктрина, тогаш резултатите од него ќе бидат слични на резултати од некаков вид учење.¹⁴⁵ Ова е така бидејќи христијаните се Христови следбеници, а не професори. Законот на егзистенцијата гласи: примарен е животот, а после теоријата.

Сеопштата љубов подразбира да го сакаме и да го подржуваме ближниот свој во сите дела кои се благословени од нашиот Бог. Ова време е сепак време во кое трепериме и во кое се плашиме, но токму тој страв и љубовта кон Бог, ни го обезбедува вечниот живот и вечната сплотеност со Бог. Оваа синтеза е можна само со практикување на смирение, пост, молитва и покајание за нештите гревови.

Искажано во духот на Јов, секој може да поседува и многу и малку, но исто така секој оној кој е вистински христијанин треба да биде спремен сè да изгуби, исто како Јов, кој имал седум синови и три ќерки и нив ги изгубил.¹⁴⁶ Но, Јов знаел дека не е христијански доколку го презираме Бог заради тоа што ни ги одземал честа и смислата за живот. Напротив, доколку поседуваме вистинска љубов спрема Бог, тогаш исто така ќе знаеме дека единствено кое е вистинито е следнава изрека, *Бог дава, Бог зема*.

¹⁴³Свето Писмо (Јов 29, 12-15), цитирано според S. Kierkegaard, *Ponavljanje*, Beograd, Grafos, 1975, str. 77

¹⁴⁴Лав Шестов, *Умозрење и откривење*, цит. дело, стр. 196

¹⁴⁵S. Kierkegaard, *Provocations, Spiritual writings of Kierkegaard*, p. 251

¹⁴⁶S. Kierkegaard, *Ponavljanje*, str., 79

Навистина, одовде може да се извлече следниов заклучок, треба да се остане спокоен и мирен, пред сите несреќи и неправди што животот ги носи и кога самите несреќи си ги создаваме, тогаш кога се оддаваме на непослушание. Според христијанската доктрина, гревот доаѓа од непослушание, а не од незнаење, како што тврдеше најумниот од сите философи во античко време, идеалот на Киркегор во етичкиот стадиум – Сократ. Токму поради тоа што ја поседуваме слободната волја, ние знаеме дека имаме способност да го спречиме гревот, со тоа што ќе ги практикуваме законите божји.

Христијанството е доктрина која нè учи како да го сакаме Бог и ближниот наш, тоа ни дава можност да ја запознаеме христијанската љубов. Христијанството нè учи како да му веруваме на Христос безрезервно, со други зборови, нè учи како да останеме спокојни и нерастреперени дури и ако сè изгубиме, исто како што било случај со Јов, единствениот и најправедниот меѓу верниците. Следниов цитат на Киркегор ја истакнува потребата самиот тој да има водач кој ќе го води низ животот:

Зарем нема директор? Кому да му се обратам за своите јанси? Па зарем некој не треба ли да ми го разјасни животот? Зарем најдобро не би било да го спознаеме животот каков што е? Ако би требало да го прифатиме животот таков како што е, тогаш не би требало ли најпрвин да го спознаеме каков е? И уште нешто... Дали вината е фаволска ствар? Само кога мојот разум мирува, тогаш Бог го спознавам, тогаш слегувам од умот.¹⁴⁷

Овие недоумици и таканаречени јанси се дисперзирани низ умот на сите индивидуи кои несомнено поседуваат предиспозиција за духовност, кои се изложени на тешки искушенија. Истите се всушност пречка за здрав и обвистинет духовен развој во рамките на христијанството. Философите пак, сметаат дека воопшто не е грев доколку сакаме да го спознаеме животот. Во никој случај не е грев доколку постапиме слично како Шопенхауер. Имено, *да одбереме да го проживееме животот во размисла за него*. И тој живот во никој случај не претставува изгубено време.

¹⁴⁷ Op. cit., str. 80

3. Јов и толкувањето на религиозната категорија *повторување*

Киркеровото дело *Повторување* содржи поетски и книжевни елементи, тоа е дело кое ги фрапира читателите. Киркегор е инспириран од поглавјето од Библијата - Книга Јов. Според Киркегор, Јов е навистина херој, бидејќи да се познава божјата есенција е далеку повозвишена ствар, отколку да се знае знаењето. Затоа, Киркегор го возвишува Јов и смета дека Јов многу повеќе придонел за неговата духовна трансформација, отколку Хегел. Киркегор поседува извесна почит спрема великанот на германската класична философија – Хегел, поради тоа што се здобил со солидна философска ерудиција. Хегел, воедно му помогнал на Киркегор да ја разбере целата философија воопшто.

Најмудриот праведник, кој бил единствениот кој не се бунтувал против божјата волја е Јов. Бог го искушува Јов на најтешки искушенија, а тој сепак безрезервно верува во божјата милост и справедливост. Кога го читаме Јов, постојано наоѓаме нешто ново. Секој збор на Јов е издржан и поучен. Киркегор, вели дека колку и да ни се чинат апсурдни божјите заповеди, сепак тие ни се потребни, Бог на крајот сè ќе ни објасни. Без оглед на сè, Јов имал право.¹⁴⁸ *Бог за сите и за сè има објаснување. Навистина, ние луѓето би требало да имаме поголемо трпение во однос на Бог.* Бидејќи Бог е праведен и знае колку долго можеме да издржиме во својата болка.

Како што вели и самиот Киркегор, категоријата испит не е ниту етичка, ниту догматска, туку во потполност е трансцендентна. Овој однос би требало да се објасни сосема точно, а не со помош на апроксимативни експликации. Всушност, добро ќе биде да се појасни дека самиот Јов е творец на категоријата испит, истава е создадена низ огромни тешкотии. *Категоријата испит е создадена во времето и исто така се очекува да биде укината во времето.*¹⁴⁹

Всушност, мудроста на Јов се состои во тоа што Јов ја прифатил неправдата пред Бог. Мудроста на Киркегор е инспирирана од онаа на Јов. Во моментот на најтешките искушенија, надежта не згаснува, туку постојано опстојува. Надежта на Јов е неговото најголемо богатство.

¹⁴⁸S. Kierkegaard, *Ponavljanje*, str. 87

¹⁴⁹Op. cit., str. 90

Меланхоличното и апатичното расположение на Киркегор, особено се чувствува кога тој вели дека ѝ припаѓа на идејата.

Кога идејата ќе ме повика, јас во целост ѝ се предавам, и бидејќи немам никого да го напуштам, јас во целост ѝ се предавам; јас сум потполно верен на идејата. Кога се враќам дома, на моето лице ништо не пишува, јас сум безличен. Сеедно ми е дали сум добро или пак сум во неволја, сеедно ми е дали сум го добил животот или пак сум го изгубил.¹⁵⁰

На вистинскиот христијанин, едноставно за сè треба да му биде сеедно, дали е среќен или тажен, дали е богат или сиромав, дали ќе живее или ќе умре. Единствено што треба да стори е да вложува во својот однос спрема Бог, да ја поседува онаа духовна непоматеност (ataraksya) во стоичка смисла, секогаш да биде уверен во божјата справедливост и никогаш да не се посомнева во божјата милост. Ова се мислите на Јов, овие мисли инклинираат кон богопознание, овие мисли на Јов се предуслов за потенцијално откровение. Вистинскиот христијанин секогаш го поседува Бог во мислите, духовната содржина е длабоко вкоренета во неговото битие. Сомнежите, дури и тогаш кога ги има, се сè поретки, а стремежот е насочен кон нивното напуштање.

Можеби Киркегор навистина е еден вид пророчки философ, кој не само што пишува со „својата сопствена крв“, туку и живее во „крв“. Неговото страдање е израз на субјективната вистина. Киркегоровите негодувања и неговите тивки лелеци се интендирани токму против официјалното христијанство. Логично е да се заклучи дека неговиот бунт против официјалното христијанство е пророчки глас, кој одекнува во оваа постмодерна епоха, неговите пророштва дури сега се исполнети, иако „применетото“ христијанство сè уште се осмелува да ги осуди слободоумните мислители, каков што е и Сорен Киркегор.

Повторување, е едно неповторливо дело кое поседува религиозна содржина, пропратена со највозвишени мисли. Според *Повторување*, христијанинот е оној човек, чија што судбина можеби е една и единствена, но маките и страдањата на христијанинот се токму она повторување, она „препуштање“ во рацете на Бог.

¹⁵⁰ Op. cit., str. 99

VI

Стремежот кон вистината, како нужен услов во богопознанието.

Киркегор во своето дело *Философски трошки*, ја реализира синтезата на целесообразноста, која навистина постои во религиозниот стадиум. Всушност, неопходно е да се увиди дека Сократовото познание е всушност богопознание, најпрвин би требало да се познаеме себеси, за да можеме да го познаеме Бог. Всушност, според Киркегор, да се одбива вистината, всушност претставува тенденција кон гревот. *Доколку ние застапуваме или се наоѓаме во т.н невистина, тогаш треба да се чувствуваме виновни за тоа.*¹⁵¹

Понатаму, во своето дело *Философски трошки*, зборува за поуците кои Бог му ги дава на вистинскиот христијанин, како и за условите кои тој ги дава, а ние треба само да ги прифатиме. Бог е единствениот учител кој ја поседува вистината, а ние како негови ученици треба да ги прифатиме неговите услови. Бог единствено знае да ни ги предочи принципите кои треба да ги прифатиме ако сакаме да ја спознаеме вистината, а таа е повторно Бог. Тоа е како магичен круг (*circulum magiae*). Љубовта на Бог е творечка, тогаш кога тој станува учител. Зарем можеме да бидеме измамени од божјата љубов? Секако дека не, бидејќи единствено божјата љубов е целосна.

Понатаму, Киркегор го опишува односот на Бог спрема неговите ученици:

Бог поседува најсеопфатна љубов, само љубовта на Бог спрема ученикот може да го преобрази ученикот, само љубовта спрема Бог може во целост да го преобрази ученикот.¹⁵²

¹⁵¹S. Kierkegor, *Filozofske mrvice*, str. 11

¹⁵²Op. cit., str.27

Колку и да звучи чудно, ние сè му должиме на нашиот учител. Тоа е единствената вистина која постои за нас. Колку и Бог и неговите принципи да звучат парадоксално, сепак тоа е вистината, зад која треба да стои секој христијанин, т. е оној човек кој Бога го љуби безрезервно. Според Киркегор, обидот да се докаже божјото постоење, тоа претставува потешкотија за човековиот разум. Но, доколку Бог не би постоел, невозможно би било тоа да се докаже. Понатаму, кога говориме за Бог и божјото постоење, се очекува да покажеме дека она што е непознато и што постои е Бог. Воопшто, докажувањето води кон надворешно развивање на заклучоците.

Во делот насловен како *Апсолутен парадокс*, Киркегор го цитира Барух Спиноза и се согласува дека Бог е единственото суштетство на кое неговата егзистенција е еднаква на неговата есенција. Понатаму, го цитира Спинозиното дело *Principia philosophiae cartesianae* („Принципите на Декартовата философија”), и секако го приложува својот философски коментар во однос на Спинозините заклучоци:

Колку што е стварта посовршена по својата природа, тоа во себе вклучува повеќе постоење и поголема нужност и обратно; колку што стварта во својата природа вклучува повеќе постоење, толку е истата посовршена.¹⁵³

Имено, идејата дека *постоењето е посовршено од непостоењето*, прв ја истакнува Декарт и експлицитно ја елаборира во петтата медитација од неговото дело *Медитации*.

Киркегор во основа го критикува Спиноза со тоа што му забележува дека тој не прави разлика помеѓу стварното и идеалното постоење. Киркегор вели дека: *Кога се работи за стварно постоење, говорењето за помалку или повеќе постоење е бемислено. И постоечката мува има исто толку постоење колку и Бог.*¹⁵⁴ Стварите едноставно постојат, дури и без разликите кои ја детерминираат суштината. *Во случајот кога на идеален начин говориме за постоењето, тогаш не станува збор за постоење, туку за суштината.*¹⁵⁵

¹⁵³ Op. cit., str.44

¹⁵⁴ Op. Cit., str.45

¹⁵⁵ Ibid

Еминентниот претставник на рационалистичката философија Г. В. Лајбниц, можеби не толку плодно, но сепак јасно го афирмира божјото постоење со следниот став: *Ако Бог е можен, тогаш тој е всушност е eo ipso нужен.*¹⁵⁶ Во контекст на ова, интересен е следниот Лајбницов став, *вонредното учество на Бога е содржано во она што го изразува нашата суштина. Чудата на Бог се секогаш во согласност со универзалниот поредок. Секоја личност или супстанција наликува на мал свет кој го изразува големиот.*¹⁵⁷ Дали Бог поседува реална или пак идеална природа, примарно е за него да поседуваме идеја. Од идејата сè започнува, и оттаму понираме во одредбата на суштината.

а) дефинирање на апсолутниот парадокс во однос на мислењето:

Најголемиот парадокс на секое мислење е обидот да се открие нешто што не може да се мисли. Страста на мислењето се состои во парадоксот. Ние луѓето живееме сосема смирено, сè додека во нас не се разбуди парадоксот на самољубието. Еве што вели Киркегор, ги изложувам неговите позитивни критики во однос на парадоксот:

За парадокот не треба да се мисли лошо, бидејќи парадоксот е извор на страстите на мислителот и без парадоксот тој е сличен на оној кој сака без чувства, со еден збор: просечна личност. Врвот на секоја страст е дека страста всушност си ја посакува сопствената пропаст.¹⁵⁸

Преку парадоксот, всушност тогаш кога го мислиме, таа непосредна генијалност, тоа претставува отаде мислењето. Од онаа страна на разумот, тоа е всушност поентата на парадоксот. А ако парадоксот е антиципација на бесконечното, тогаш нужно е да сфатиме дека мислата за Бог е најголем парадокс, но истовремено и актуелизација на најголемата вистина. Но, всушност мислењето во форма на религиозитет подразбира контемплативна слобода, а не строго притеснета религија врзана за конфесијата. Религијата треба да претставува експанзија на нашите видици, таа треба да биде нешто сосема поинакво од инерцијата и монотонијата.

Се чини дека еминентниот германски писател Томас Ман е во право, кога истакнува дека, *научниците не сакаат да се лишат од умот, па затоа сакаат од смислата за*

¹⁵⁶ *Filozofske mrvice*, str. 46

¹⁵⁷ Г. В. Лајбниц, *Расправа за метафизиката*, Магор, Скопје, 2002, стр. 37-40

¹⁵⁸ *Filozofske mrvice*, str. 40

*бесконечно и од вечните загатки да создадат наука. Тој истакнува дека религиозноста е израз на слобода, а во никој случај не е религија приврзана за конфесија. Рациото се стреми да го покаже или докаже Бог на разумен начин, но токму ортодоксното мислење и го допушта интерферирањето на рациото во религиозното подрачје.*¹⁵⁹

Мислите за бесконечноста и сеопфатното секогаш се иманентни на нашето суштество, тие се исто толку присутни и влијаат врз нас колку и религиозните вистини. Мора и треба да се направи разлика помеѓу практикување на религиски принципи кои подразбираат понизност во рамките на избраната конфесија, и религиозност која секогаш треба да претставува израз на слобода. И никој не смее да интерферира во личносната одредба на религиозитетот. Смелоста во однос на животниот елан, тоа е религиозност во вистинска смисла. Стремежот да се подобри и самиот живот, да се зголеми свесноста, тоа е елементарната поента кон која се стреми и самиот Киркегор.

Томас Ман, во своето дело „Доктор Фаустус“ и понатаму продолжува да го цитира Киркегор:

Знам дека најнадарените меѓу вас го читаа Киркегор, знам дека етичката вистина во потполност е преместена во она субјективното и дека тие со гнасење го отфрлаа животот во стадо.¹⁶⁰

Науката и теологијата, разумот и парадоксот, се толкуваат како конфронтирачки сили. Вербата во парадоксот е содржана во принципите на теологијата, а пак разумот сè уште претставува најмоќниот органон на науката. Разумот претставува најмоќното оружје, но екстремната употреба на разумот понекогаш претставува суспензија на слободното мислење, уништување на способноста на креативното мислење. Се чини дека креативното мислење кулминира со мислата за Бог. Од ова произлегува дека, да се мисли Бог не само што претставува израз на најголемата слобода што постои во контекст на мислењето, туку воедно претставува и актуелизација на „духовната“ страна на мислењето.

¹⁵⁹ Tomas Man, *Doctor Faustus*, Matica Srpska, Novi Sad, 1980, str. 128-129

¹⁶⁰ Op. cit., str. 171-172

б) размисли за религиозитетот и духовноста:

Често, германските мислители го претпочитаат терминот религиозитет. И токму овој термин не е само израз на субјективното мислење во однос на Бог, туку несомнено ја изразува и моќта на идеалната промисла на суштината на овој свет. „Механизмот“ на идеалната природа бил отсекогаш мета на размислите на т. н. метафизички мислители.

Метафизиката отсекогаш се насочувала кон проучување на идеалното суштество, сè со цел да ги дефинира непознатливите суштини, кои несомнено се иманентни на неговата појавност. Можеби, духовноста најдобро ќе ја дефинираме, како исклучиво атеориска активност, ослободена од секакви обврски дека религијата „мора“ да го докаже постоењето на идеалното суштество. Духовноста претставува негација на било каква материја, духовноста се чини дека се движи во сферата на метафизиката, науката сама по себе нема никаква заедничка точка со духовноста. Постоењето на Бог е нужно, но постоењето на другите суштества не е нужно. Креативниот момент што го нуди духовноста е цикличен момент, духовноста е можна, но не е нужна.

Духовноста често е поврзана со слободата на мислата на индивидуата, таа не е строго детерминирана како што е случај со официјалните религии. Колку повеќе религијата е изразена низ призмата на слободното мислење, истава поседува зголемена духовност, која секако имплицира и зголемена мудрост.

Духовноста, претставува грижа за сопствениот дух, а токму овој вид на грижа треба да претставува приоритет во животот на верниците. За духовноста, не треба да се зборува, таа треба да се практикува, исто како што се грижиме за нашето тело. Слично на ова, размислуваше и Платон, во однос на акцентот на грижата на душата (psyches therapei). Духовноста, претставува вонвременска категорија, таа е патот кон ослободувањето. Духовноста значи, посветување внимание на сакралното, таа е далеку од било какви механички ритуали. Најсоодветната дефиниција на духовноста би била следнава, *исполнување на духовна практика, која не приближува до совршената вистина, за која не се потребни дополнителни напори за нејзиното сфаќање*. Исполнувањето на духовноста, не треба да претставува задолжение, туку навика. Нејзиното реализирање претставува исполнетост, со еден збор блаженство.

VII

Христијанството - доктрина или религиозен начин на живот?

Според Киркегор, за да се стане христијанин, неопходни се т.н вежби во христијанството. Тие се можни само тогаш кога верникот е подготвен да понира во сопствениот религиозитет, да се ослободи од метафизичките синцири и да се задлабочи во сферата на парадоксот.

Претпоставката на Сорен Киркегор е дека *христијанството не постои*, а неговата задача е, *повторно да ги воведо христијаните во христијанството*.¹⁶¹ Пред да започнеме со вежбите во христијанството, неопходно е да ги воведеме христијаните во христијанството. За мноштвото киркегоролози, од кои еден од нив е Валтер Лори, Киркегоровата претпоставка не претставува израз на ментална нестабилност, туку напротив, тоа е неговата цел, која преовладува во целото дело *Вежби во христијанството*.

Исус Христос, вели Киркегор, не бил обичен човек, Исус е месијата кој бил дојден на Земјата, за да ги пронајде вистинските христијани и да ги пренесе зборовите од неговиот небесен Татко. Тој поседува енормно трпение и ги води христијаните на патот на вистината. Исусовата личност поседува и човечка интелигенција и бескрајна мудрост, во однос на неговите зборови и дела. Понекогаш, екстремната спекулација може да се окарактеризира со скептично мислење во однос на вистинитоста и хуманоста на делата на Исус Христос.

Понатаму, самиот Киркегор се запрашува кој е всушност Бог и во тој контекст ќе се цитира еден фрагмент од делото *Вежби во христијанството*:

Кој е Бог? Расата, универзалното, тоталитетот, тоа е Бог. Но сигурно не расата како некоја засебна индивидуалност. Генерална карактеристика на субјективната е тоа што индивидуата сака да биде нешто од важност. Лудилото е потврдено со фактот дека индивидуата сака да биде Бог. Ако оваа лудост би

¹⁶¹S. Kierkegaard, *Training in Christianity*, p.p 39

била точна, тогаш индивидуата би била Бог. Ако ова е точно, тогаш логички, некој мора да го вреднува индивидуалното.¹⁶²

Индивидуата се стреми сама по себе да биде обоготворена. Бог е дистанциран од секоја толпа, Бог е онаму каде што е вистината. Името на Бог го идентификуваме со мудрост, праведност, како и оној што ги актуелизира чудата. За човекот е својствено да се стреми кон мудроста, добрината, праведноста. За Бог не постојат граници. Тој е семудар, сеправеден, седобар. Оваа одредба се однесува на безвременоста, што значи дека ја надминува секоја просечност. Ако Бог е настрана од секоја толпа, тогаш вистинската индивидуа, исто така е надвор од толпата. Вистинската индивидуа е во потрага по апсолутната вистина – Бог.

Во Киркегоровата философија, значајно е тоа што егзистенцијата сепак ја остварува средбата со трансцендентното. Самото христијанство претставува верба дека може да се оствари средбата со трансцендентното суштество. Во таа смисла христијанството се стреми кон дофаќање на трансцендентното. Киркегоровата религиозна егзистенција е секогаш во релација со личносниот Бог. Според Киркегор, *не постои рационално поимање на верата, таа едноставно претставува премин кон трансцендентното*. Начинот на кој духот се однесува спрема себеси е истиот начин на кој духот се однесува спрема јансата. Киркегор ја дефинира јансата како страв од ништото. Кога чувствуваме јанса, духот во исто време и ја сака и не ја сака слободата. Тоа претставува амбивалентно чувство.

Ристо Солунчев, во својот есеј за Киркегор, кој носи наслов *Сферите на егзистенцијата кај Сорен Киркегор*, експлицитно ја изложува Киркегоровата дефиниција за јансата, таа *е стварност на слободата изразена како можност за можност*.¹⁶³

Христијанството треба да се чува подалеку од секако интерферирање на спекулативни напори, бидејќи истите внесуваат уште поголема конфузија, наместо можна солуција на онтолошките проблеми. *Спекулативната философија не е карактеристична и за Киркегоровиот стил, иако самиот признава дека му благодарни на великиот Хегел, со чија помош се здобил со издржано философско познание, а оние места кои не ги разбрал, Киркегор се сомнева дека ги има разбрано и самиот Хегел. Да се разбере Аврам, тоа е полесно од сè, но дали некој сака да се интересира за него? Повеќето индивидуи сакаат да*

¹⁶² Training in Christianity, p.p 52

¹⁶³ Р. Солунчев, *Сферите на егзистенцијата кај Сорен Киркегор*, Философија, 3, бр. 12, 2004, стр. 62,

се интересираат и да го трошат своето време на силен напор при размислувањето, а Киркегоровата глава не сакала да го истрпи целото тоа напрегање.¹⁶⁴

Според Киркегор, да се разбере Аврам, да се поништат етичките закони, тоа секако претставува еден навистина комплициран потфат. Силата на соживувањето со парадоксот, бескрајната состојба на резигнација и крајната пресвртница на апсурдот се дел од т.н континуирана сегашност во која се одвива животот на индивидуата. Да се обвини Аврам и да се даде примат на логиката и етиката, зар тоа не претставува нихилација на религиозноста? Во време кога христијанството е сфатено во буквална смисла, а никако во религиозна, тогаш, Аврам се смета за грешник *par excellence*.

Кога верата се заменува со едноличното и строго ratio, тогаш христијанството станува профана доктрина. Токму затоа, Киркегор го одбегнува официјалното христијанство. Библиската личност Аврам нè потсетува дека постои нешто што се нарекува „апсолутна должност спрема Бог“. Ова нешто претставува нужен принцип во животот на секој христијанин, воопшто во животот на секој верник.

Понатаму, ќе го земеме предвид и мислењето на познатиот германски философ и теолог Фридрих Даниел Ернст Шлаермахер, кој вели:

Ако ја земеме предвид највисоката позиција на метафизиката и моралот, ќе се согласиме дека и двете имаат еден суштествен предмет со религијата, тоа е имено вселената и односот на човекот кон неа.... Постојат некои нешта кои се сокриле во метафизиката или моралот под непристојна форма.¹⁶⁵

Од горенаведениот цитат, јасно може да се увиди дека според Шлаермахер, метафизиката и религијата се наоѓаат во взаемен однос, и дека речиси секоја метафизика преминува во религија. Интензивниот метафизички интерес своето познание го наоѓа и завршува во сферата на религијата. И токму вселената е заедничкиот интерес, која воедно претставува и премин кој прави да биде возможна синтезата на метафизичкото и моралното. Тој премин претставува експозиција во полето на религиозноста. Понатаму, во контекст на одредбата на метафизичкото и религиозното, Шлаермахер прави дистинкција помеѓу

¹⁶⁴ парафразирано според Seren Kierkegor, *Strah i drhtanje*, str. 180

¹⁶⁵ Шлаермахер, *За религијата*, „ЛИК“, София, 1994, стр.22

теоретичарите на религијата и оние кои ја практикуваат религијата. Во тој контекст изложуваме цитат од Шлаермахер во однос на таа дистинкција:

Теоретичарите на религијата, кои се стремат кон познанијата за природата на вселената и на едно „повисоко“ суштество кое е дело на вселената се метафизичари. Тие се сепак прилично учтиви за да не преминат во нискиот морал. Практичарите се оние, за кои главното нешто претставува Божјата волја, и тие се моралисти, но малку во стилот на метафизиката.¹⁶⁶

Од овој цитат од Шлаермахер, можеме да се забележи извесна доза на остроумност, бидејќи навистина, метафизичарите се оние кои вообичаено размислуваат за вселената, за почетокот и крајот на универзумот, но таму каде што мислењето за појавностите запира, таму метафизиката го започнува својот повторен почеток, но овој пат мислењето се стреми кон Бог, а Бог е надвор од сферата на појавното. Шлаермахер, во своето дело „За религијата“ искажува револт кон оние што мислат дека се познавачи на религијата и се осмелуваат да говорат за неа, а всушност поседуваат познанија од областа на философијата. Затоа, нужно е да се знае разликата помеѓу философија и философија на религијата. Понатаму, Шлаермахер истакнува дека, *практиката е умеење, умозреењето е наука, а религијата претставува осет и вкус за бескрајното.*¹⁶⁷ Тој исто така вели дека:

Вселената е во непрестајно движење и ни се пројавува во секој момент, во секое суштество, кое пак си има сопствена цел и функција на овој свет.¹⁶⁸

Вселената претставува огромна загатка, сè протекува и се одвива во овој свет на причинско-последични врски. Дури и кога би се забранила метафизиката како начин на мислење, сепак, таа е иманентна на нашето суштество, својствена на сите љубители на

¹⁶⁶ цит. според Шлаермахер, стр. 23

¹⁶⁷ Оп. cit., стр. 28

¹⁶⁸ парафризирано според Шлаермахер, *За религијата*, стр. 28

длабокоумноста, на сите оние кои сакаат да трансцендираат во сферата на религиозното. Вселената е таа која едноставно се случува и не вчудовидува. Вселената, било да е посматрана од научен или пак од религиозен аспект претставува чудо. Единствена разлика е тоа што религиозните индивидуи во поголема мера се акомодираат на тоа т.н чудо. Киркегор, исто така му се чудел на Бог и се запрашувал што мислел Бог во моментот кога го создавал и што уште мисли да стори Бог со него.

Но навистина, дали може да постојат такви смешни нешта, како на пр. систем на созерцанието, вели Шлаермахер. Но навистина, такви нешта не постојат, исто како што не постои систем на егзистенцијата. Созерцанијата за бескрајното и мислите за Бог не можат да се документираат во систем. Бескрајното е она кое не може да се провери, проверките и калкулациите се можни единствено во сферата на спекулативното мислење, а ова пак е својствено за системската философија. Ако се размисли малку подлабоко, лесно може да се увиди дека животот не е секогаш толку промислен и не може систематски и конзистентно да се изведе секоја човечка мисла. Бескрајното и размислата за бескрајното речиси секогаш логички е непроверлива.

Самиот Киркегор, го избегнува системското мислење, тој е приврзаник на индивидуализмот и се обидува да го воведо во христијанството. Киркегор препорачува, луѓето да се поистоветат со божественото, трансцендентното. За таа цел, вели Киркегор, луѓето всушност треба да се откажат од самиот живот. Токму поради таа цел, Киркегор се откажува од својот живот. Вистински духовните луѓе се откажуваат од сите материјални добра и своето тело го гледаат само како привремен дом во кој престојува душата. Христијаните, во суштината на своето учење треба да ја пронајдат скромноста и понизноста како единствен начин на живот. Вистинските христијани, треба да ја пронајдат својата утеха во овоземниот живот преку молитва, пост и покајание.

Според Киркегор, христијанството бидејќи подразбира чесност, токму затоа и вистинските христијани не би требало да прават било што за на себеси да си угодат. Понатаму, тој истакнува:

Не сакам да правам било што за светот. Не сакам да изведувам перформанси. Не сакам да изведувам лажна побожност дека вистината се состои само во Новиот Завет.

Секој би требало да увиди дека Новиот завет не кореспондира со официјалното христијанство.¹⁶⁹

Лариса Чухина, авторката на книгата „Човекот и неговиот вредносен свет во религиозната философија“, вели дека Киркегор претставува најголемиот егзистенцијален поет на сите времиња. Киркегор е мислител во вистинска смисла на зборот, затоа што тој никогаш не се откажува од страста на мислењето. Тој е свесен за дуалитетот на мислењето и секако е достоин да го исполни животот до максимум, подготвен со сите сили да ја вкуси дури и сопствената смрт.

Понатаму, и еден цитат, кој е во релација со човековото двоумење, кое вечно опстојува и го турка умот во можните антиномии:

Човекот секогаш е оставен пред можниот избор, пред *Или-Или*, секогаш сме принудени да избираме помеѓу една или друга ситуација, различни по квалитет.¹⁷⁰

Самото верување во Бог, на своевиден начин иницира бесмртност, религијата секогаш поседува конструктивна сила, вели понатаму Чухина. Големите великани на светската книжевност - Сартр и Достоевски, навистина, во текот на својот живот се сомневале во Божјото постоење, но сепак, на крајот од својот живот и едниот и другиот пројавиле интерес за вечната движечка сила на светот – Бог. Имено, Достоевски *непрекинато се стремел зборот „религија“, да го преведе со зборовите, „совест“, „љубов“ и „живот“.*¹⁷¹

Киркегор континуирано и конструктивно се обидува да докаже дека Христос треба да ги трансформира индивидуите и да внесе морален поредок во животот на христијаните.

Ова, навистина многу потсетува на разумното докажување на Божјото постоење и Декартовиот заклучок во неговите „Медитации“. Имено, според Декарт, да се докаже божјото постоење е полесно и поизвесно од докажувањето на постоењето на некои други ствари, како на пример, постоењето на небеските тела. Нештото пред кое сите клекнуваме и

¹⁶⁹ Kierkegaard's attack upon Christendom, Florida, Ex Libris, p.37

¹⁷⁰ Лариса Чухина, *Човекот и неговиот вредносен свет во религиозната философија*, Скопје, Еин-Соф, 2001, стр.

139

¹⁷¹ цит. дело, стр.175

се откажуваме од помислата истово да биде негирано, тоа е стравот кој стои над нас и цврсто нè уверува дека Бог го претставува степенот на нашата совест. Токму за тој страв говорат и Достоевски, Ками и Сартр, тој страв го запоседнува човековото срце, ако тоа ѝ дозволува на „инсектовидноста“ да понира во него. Според Достоевски, *спротивноста на Бог – ѓаволот, не е некакво онострано суштество, тоа е самото неверие, тоа е нескротливата страст која ги деструира човековите доблести.*¹⁷²

Во животот на вистинските христијани, не постои место за сомнеж. Тие му веруваат на Бог, уште пред да ја проверат неговата мудрост и добрина преку искуствата. Можеби Карл Барт сè повеќе е во право кога вели дека:

До вистините за Бог не може да се дојде по пат на философски спекулации, исто така, вистината за Бог не може ни да се пронајде во практиките на побожниот живот и вистината за Бог не може да се пронајде во Апсолутот на Хегел.¹⁷³

Понекогаш, следството на судбинските настани се чини како да зема сосема поинаков замав, поразличен од конзистентната, обоготворена љубов кон Бог. Тогаш, се чини како „адот“ да ги проголта сите надежи, сите божји ветувања се претвораат во неми воздишки...Тогаш, навистина како да ни се чини дека религијата е само празен збор, без некое есенцијално значење. Ова претставува антиципирање на расказот на Достоевски „Кротка“, кој сам по себе претставува исповед на главниот лик, една страдалничка душа, чија судбина е толку тешка и мачна, нејзините рани се толку екстремни, што дури се чини дека тука, „раката“ на Бог е немоќна да се справи со одлуките што се направени од страна на самиот живот. За да го претставиме спротивниот поим на безрезервната вера во Бог, го изложувам следниот цитат на Достоевски, кој го опишува падот на верата или т.н опустошено битие.

¹⁷² парафразирано според *Човекот и неговиот вредносен свет во религиозната философија*, стр.155-156

¹⁷³ Ор. cit., стр. 426-427

Што ќе ми се мене вашите обичаи, вашиот морал, вашиот живот, вашата власт, вашата вера?...Мртвило! О, природо! Луѓето на земјата се сами – ети ти беда! Само луѓето, а околу нив молк – ети ти ја земјата!¹⁷⁴

Како коментар на овој цитат, го изложувам следниов заклучок, *падот на верата кај секој верник претставува почеток на вистинската потрага по Бог, понекогаш верата ги истрпува животните турбуленции. Тогаш, сигурно и сосема лесно го градиме новиот почеток, а тоа претставува и самата мисла која е содржана од позитивни вибрации вперени кон објектот кој воедно претставува и стабилизатор на сечија мисла, размисла и дејство.*

Проклетството на животните настани ја деформира нашата свесност, но сепак, дел од таа свесност останува да живее, да биде витален и детерминиран кон една чиста свесност, за која не треба доказ, а која сепак го позиционира и одржува светскиот поредок на морално и метафизичко ниво. Тоа е нешто налик на Лајбницовата теодикеја, нешто кое интензивно плови над универзумот и го окупира сечиј ум со можните решенија. Јасно е дека доктрината на христијанството никогаш не го негира постоењето на злото, а ова пак постои со цел да опстои христијанската љубов и верба, која претставува нешто повеќе од ритуал, знаење и моќ.

¹⁷⁴Човекот и неговиот вредносен свет..., стр. 171

VIII

Киркегор, Ниче и Достоевски:

Бунтот против схоластичарското мислење кај овие тројца ингениозни мислителите е транспарентен во однос на нивната мисла. Имено, според Лав Шестов, Киркегор, Ниче и Достоевски во голема мера ја развиваат својата умозречка, антропоцентрична философија. Особено е важно да се нагласи дека заедничко за нив е тоа што се потпираат врз чувствата и укажуваат дека разумот не е доволен да го сфати ниту човекот, ниту животот, ниту светот. Тие иако и самите се претставници на модерната епоха, бунтуваат против неа и се категорични во подвигот да го заменат разумот со некоја друга познавателна моќ. Кај Ниче тоа претставува волјата, бидејќи е добропознато дека тој самиот е еден од претставниците на волунтаризмот. За Киркегор, апсурдот и парадоксот се во улога на вера. Во творештвото на Достоевски е застапена т.н „логика на срцето“ која во голема мера ја штити индивидуата од суровите канџи на сувото *ratio*. Достоевски го велича страдањето на јунаците од неговите дела, бидејќи токму страдањето како резултат на недостаток на вера е клучно во процесот на себепознанието. Во текот на мачното секојдневие, неретко се заборава ужасот кој доаѓа заедно со умот. Логичкото размислување, од типот на Сократовите методи, колку е да се чини утилитаристичко, тоа сепак придонесува за губењето на слободата на индивидуата. Шестов во своето дело *Умозреење и откривање*, истакнува дека умот во себе крие безброј недостатоци и ужаси, кои пак, со еден збор ја оневозможуваат слободата на индивидуата.

Киркегор апсурдот го става на пиедестал пред разумот. Затоа, за него библискиот Јов е многу поголем херој отколку Хегел. Киркегор смета дека вистината на Јов е поубедлива од вистината на Хегел. Да се замени Хегел со религиозниот човек Јов, тоа значи да се постигне вистината, со не толку комплициран метод, дијалектичката шема кој претставува единствено хегелово орудие. Имено, главната причина поради која Јов е сметан за најголемиот праведник, е таа што понизноста му носи на Јов слава и спасение. Понизноста секогаш имплицира мудрост, а мудроста ја забележуваат оние кои го следат Бог.

Се чини како сè уште да се слуша крикот на Ниче во неговата борба со медиокритетите. Ниче, можеби единствено не би ни ја простил потребата за просечност. Затоа, неговиот *гениј*, застапува морал, кој во секоја смисла го надминува моралот на медиокритетите. Токму Ничеовиот иморализам е свртен кон потрагата по Бог, иако самиот не е трансцендентен. Велам, потрага по Бог, бидејќи Ниче истакнува дека, ние самите претставуваме *убијци на Бог*. Да се сака Бог со целото свое суштество, значи да се жртвуваме за него, дури и да бидеме спремни да умреме за него, исто како што го сторил тоа Аврам. Иморалистот Ниче застапува еден поинаков начин на живот, живот на надмоќните, цврстите и силните. Токму за ова, тој ја препорачува философијата, *дури и да пропадне светот, сè уште ќе постои философијата, ќе бидат философите, ќе бидам*.¹⁷⁵

Навистина е охрабрувачки овој Ничеов извик, упатен како пофалба на величината на философијата. Доколку е присутна волјата за философирање, духот на философот и никогаш нема да биде деструиран.

Ниче во секоја смисла се стреми да го замени разумот со волјата, без која тој не би бил можен. *Киркегор, пак, се стреми да биде доследен на својата вера, која за него претставува безумна борба за можностите*.¹⁷⁶ А умот е оној кој бега од животните маки, умот секогаш се стреми кон возвишени нешта. Верата е онаа есенцијалност, која е ставена на пиедестал од страна на Киркегор, затоа тој се држи подалеку од оној кој знае, од она *credo experto*, односно верата на оној кој знае. На Киркегор му е сосема јасно дека зреењето на неговата душа е можно благодарение на Јов. Затоа, во таа смисла можеме да истакнеме, *вистината ја дава верата, а не умот*. Од овој аспект, тогаш грешници се и Сократ и Кант, бидејќи за нив знаењето (gnosis) во извесна смисла е побитно од верата.

Блаженството, како резултат на верата, е најдобрата ствар која би можела да му се случи на верникот. Заедничко и кај Киркегор и кај Ниче, е тоа дека и двајцата истакнуваат дека христијанството можеби во суштина и не постои. Кај Ниче е случај со *смртта* на Бог, кај Киркегор со *смртта* на Христос. Но, Киркегор самиот се бори против *смртта* или забораването на Христос од страна на христијаните. Официјалното христијанство во голема мера, е само збир на морални правила и принципи, додека вистинското христијанство

¹⁷⁵ Според Ниче, не постои такво нешто како *смртта* на философијата.

¹⁷⁶ *Умозрење и откривење*, стр. 204

подразбира свртување кон индивидуалното во човекот, затоа христијанската идеологија во својата целина е антропоцентрична и во неа би требало да преовладува алтруизмот.

Според Фридрих Ниче, христијанската етика го претставува нашето сопствено идентификување со ближните.¹⁷⁷ Самата егзистенција се засновува на индивидуата, затоа индивидуата го претставува мостот помеѓу постоењето и светот. Ниче, понатаму истакнува дека, *не може да се посведочи ниту метафизичкото, ниту етичкото, ниту естетското значење на егзистенцијата.*¹⁷⁸ Егзистенцијата е стварта која претставува идентификација на самиот живот воопшто.

Во христијанството, би требало да е најбитно доброто дејствување, кое секако е во согласност со религиозните императиви. Тука би можело да се вклучи и понизноста како содржински дел на мудроста. Исто така, најбитните карактеристики кои ја конституираат христијанската етика се: почитта и љубовта спрема ближните, понизноста и стравот пред Бог. Само преку стравот од Бога, христијанинот може да се спаси, страдањето и јансите се фази во кои вистинскиот христијанин созрева, контемплира во есенцијата на Христовото страдање. Со посредство на молитва, пост и покајание, христијанинот се приближува до богопознанието, кое претставува кулминација во животот на христијанинот.

Вистинската љубов кон Бог не познава страв, таа е во потполност насочена кон Бог. И самиот Јов, кој имал цврста вера, тој неретко не знаел за сомнеж. Имено, тврдел дека: *совршената љубов го изгонува стравот...Кој се плаши, не е совршен во љубовта.* (1 Јов, 4, 18)¹⁷⁹

Инспирацијата на Киркегор, Св. Јован Лествичник, наречен на негов јазик – Јоханес Климакус, смета дека, *човекот може да се привикне на секоја наука, на секоја уметност, на секоја професија и да ги извршува без некој особен напор. Но никому, никогаш не му било дадено да се моли без труд, особено ако се има предвид нерасејаната молитва, која се извршува со умот во срцето.... Оваа молитва го соголдува самото јадро на душата, јадро кое не поднесува никакво допирање, освен раката на нашиот создател.*¹⁸⁰

Молитвата е навистина битна на патот кон богопознанието. И навистина, само оние кои научиле искрено да се молат, можат да ја спознаат суштината божја. Молитвата, во која

¹⁷⁷ Fridrih Niče, *Knjiga o filozofu*, Grafos, Beograd, 1987, str. 31

¹⁷⁸ Op. cit., str. 37

¹⁷⁹ Архимандрит Софрониј, *За молитвата*, Библиотека Небесни цветови, Манастир „Свети Атанасиј Велики“, Журче, Демир Хисар, 2009, стр. 72

¹⁸⁰ Op. cit., стр. 98

се усогласени умот и срцето прави да се стопат негативните карактеристики на индивидуата и да се доживее потполна понизност пред Бога. Сосредоточената молитва претставува сигурен столб во богопознанието, во која душата станува најсуптилното нешто кое претставува воедно и најголем благодет за христијанинот.

Навистина, да се запрашаме само колкумина од луѓето можат да се наречат вистински христијани? За вистинскиот христијанин најбитното нешто треба да е Бог, а не другите луѓе. Во оваа смисла, разбирлива е причината поради која Киркегор ја остава својата вереница и го посветува остатокот од својот живот на Бог. Да се биде вистински христијанин, значи да се жртвуваме себеси за Бог, токму поради оваа причина, т.н идеали на Киркегор му се Аврам и Јов, бидејќи тие биле едни од ретките луѓе кои го проживеале својот живот во благословена смисла, во молитва, вера и покајание. Сомнежот претставува непожелна категорија во животот на христијанинот, а да се елиминира сомнежот, тоа едноставно за малкумина е возможно.

IX

Влијанието на Сорен Киркегор врз дијалектичката теологија на Карл Барт

Бартовото учење, кое елементарно е изразено како контрарно од она на либералната теологија, која доминирала во текот на ширењето на протестантизмот во XIX век. Дијалектичката теологија, уште можеме да ја дефинираме како “теологија на словото“. Всушност, теологијата на словото претставува либерално изложување на словото божјо, без оглед на теоријата, психологијата и философијата. Според швајцарскиот философ и теолог Карл Барт, до вистините за Бог, не може да се дојде по пат на философски спекулации, поаѓајќи од апстрактните поими. Според Барт, карактеристично е мислењето во парадокси, а ова несомнено многу потсетува на стилот на пишување кој го поседува Киркегор. Барт целиот свој опус го посветува со цел да ја нагласи совршеноста на божјото суштество. Имено, според него, Бог е тој кој ја сака слободата, тој е оној кој го воспоставува т.н пријателски однос помеѓу Него и човечките суштества. Во продолжение го изложувам следниот цитат кој ја потврдува поентата дека Бог е љубител на слободата:

Не е дека Бог живее, па потоа љуби. Туку Бог љуби и во таа смисла тој живее. Доколку ја интерпретираме божественоста на неговото дело или божественоста на Бог како слобода, не би можеле со оваа дефиниција за слободата да ја перцепираме како нешто различно од Него - Оној кој љуби.¹⁸¹

Сличностите помеѓу Киркегор и Барт се следниве: и двајцата ја потврдуваат трансцендентноста на Бог, контрарно на хегелијанизмот, кој учи дека Бог може да биде сфатен, разбран. Како за Киркегор, така и за Барт, Бог не може да биде спознаен преку

¹⁸¹ *The perfection of God in the theology of Karl barth: A consideration of the formal structure*, Eric J. Titus, Evanđeoski teološki fakultet, Osijek, 2010, p. 208

логиката или интелектот. Според нив, залуден е обидот да се поима Бог во сферата на логиката. Тоа може да биде потврдено со следниов цитат:

Вистинското трансцендентно суштество не може да биде опфатено со обичен човечки напор. Откровението и вербата бараат нешто повеќе од интелектуално разбирање.¹⁸²

За Киркегор и за Барт, поважно е она спиритуалното, отколку историското. Со други зборови, Исус во сегашноста е поважен од Исус во минатото. Тие го делат мислењето дека историското знаење, само по себе, не го приближува човека до Бог. Напротив, човекот сè повеќе се оддалечува од Бог, токму поради тоа што им робува на предметите. Како резултат на ова, доаѓа до замена и первертирање на вредностите. Значи, *во текот на егзистирањето на самата реалност, на човекот му станува сè понеудобно во овој свет*. Барт нè уверува дека човекот е инхибиран во себеси, тоа е состојба кога човекот е блиску до смртта. Во продолжение, да го изложиме следниов цитат од Барт:

Светот, тој затвор на човекот, станува нешто апстрактно, неуверливо, проблематично и иреално.¹⁸³

*Киркегор и Барт, исто така, се согласуваат со Лутеровата разлика помеѓу deus absconditus (скриениот) и deus revelatus (откриениот) Бог.*¹⁸⁴ Ова воопшто не е изненадувачко, бидејќи Киркегор е израснат со татко лутеријанец, а Барт, пак, е роден во протестантска Германија.

Егзистенцијалистите веруваат во следново: *Бог како нематеријално суштество во поголемиот дел е надвор од човечкото разбирање.*¹⁸⁵

¹⁸² Kierkegaard and Barth: *Similarities, complexities, and differences*, an essay by John Jupp, Deerfield, IL, December, 2010, p. 4

¹⁸³ *Човекот и неговиот вредносен свет...*, стр. 424

¹⁸⁴ John Jupp, *Kierkegaard na Barth: Similarities, complexities, and differences.....*, p. 5

¹⁸⁵ Ibid.

Киркегор е егзистенцијалист, а не рационалист. Слично на него, Барт вели дека:

Библијата не е божји збор, сè додека не постане тоа за индивидуата.¹⁸⁶

Со други зборови, Барт, како и Киркегор, го истакнува субјективниот пристап кон Библијата. Киркегор и Барт признаваат дека животот на христијаните воопшто не е лесен. За ова Киркегор говори во своето дело „Напад кон христијанството“, а Барт во своите „Црковни догми“, III/4. Подоцна во својот живот, Барт ја изложува следнава критика во својот есеј, упатена кон Киркегор: „Ти благодарам и ти си поклонувам“. Барт, исто така, смета дека во системот на Киркегор нема место за објективност. Токму ова, Барт го смета за грешка при толкувањето на христијанската мисла.

За оние кое веруваат во Бог, се чини дека се издвојуваат од толпата, токму поради тоа што истиве не се изразуваат со обичен јазик. Длабочината на верата, или пак она што претставува самата содржина на верата, Барт ја презентира низ синтезата на следнава тертулијановска максима, *credo qua absurdum est* (верувам затоа што е апсурдно).

Понатаму, Карл Барт дава остра критика на овоземниот живот на човекот во телото, бидејќи тој секогаш се појавува како ниска борба на постоење, која е лишена од иманентната цел и смисла. Ова несомнено многу наликува на основните начела на источните религии, според кои, нашето материјално тело е само привремена обвивка, токму затоа за него не е потребна екстремна грижа. Она за кое навистина треба да се грижime, тоа е душата, бидејќи таа е единствено вечна.

Карл Барт во голема мера е заслужен за толкувањето на христијанството, бидејќи тој претставува маркантен херменевтичар на Стариот Завет. Особено фасцинантно е Бартовото толкување во однос на откровението, кое е претставено виз ликот на Исус Христос. Следниов цитат го потврдува тоа:

Што всушност значи „христијанскиот живот“? Кога, каде, како, и од кого живеенето станува христијанско? Ние имаме потреба да одговориме на ова прашање, не во историска, психолошка и социолошка смисла, туку во

¹⁸⁶ Ibid.

теолошка, и одговорот на ова прашање не треба никако да се доведе во двоумие; доаѓа, се мисли на одговорот, во време кога Бог милува да биде дарежлив.¹⁸⁷

Разликите кон насочувањето на интересот кон толкувањата на Библијата се разликуваат во голема мера. Во своите интереси, Барт акцентот го става врз Исус Христос, додека Киркегоровите интереси се фокусирани на библиските личности Аврам и Јов. Според ова, може да се заклучи дека делата на Барт во поголема мера се христијаноцентрични, во споредба со оние на Сорен Киркегор.

Според Карл Барт, Божјиот благослов е навистина дарежлив за нас. Кога Бог го изговара Неговиот збор кон луѓето, токму тогаш Исус е тука за нив како распнат и воскреснат. Можеме ова да го опишеме како момент одбран од Бог, како настан кој се случува за време на Господовата слобода, и исто така, можеме да го опишеме како човечка состојба на отвореност, на подготвеност за примање благослов од Бог, кој постои за Исус и го слуша зборот Божји. Токму затоа, не говориме за ова како за некој случаен потег, туку доколку го погледнеме ова како субјективна страна на централниот концепт за откровението, можеме да го видиме делото на Бог како Дух, како прекрасна еманација на љубов од Светиот дух. Според Карл Барт, Светиот дух е “прстот божји под чија казна сме ние“. Тој е параклит, Светиот дух, кој не само што дејствува во наше име, туку ни говори дека мора да ги слушаме зборовите Божји. Токму затоа, надвор од прашање е да се мисли дека ние некако се отвораме, т.е. се подготвуваме за учество во овој настан. Нашето учество во настанот на откровението е само по себе отелотворувачки настан, божјо дело. Ова е фундаменталното значење на Светиот дух во христијанскиот живот.

Според христијанството, примарно е да ја исчистиме нашата душа од сторените гревови, за потоа да можеме да го примиме Божјиот благослов. Единствено со поседување чиста душа и смирен ум, ние ќе бидеме во состојба да го примиме тој благослов. А тој претставува неопходност и сигурен услов за да го доживееме откровението. Доколку ние сме во состојба да ги прифатиме и практикуваме Божјите совети, откровението набрзо ќе го доживееме, како резултат на Божјата безгранична милост.

¹⁸⁷ Sine anno, Karl Barth, *The holy Spirit and Christian life*, translated and annotated by Michael Raburn, p.

Х

Берѓаевото поимање на религијата и откровението

Според рускиот философ Николај Берѓаев, религијата е откровението на Бог и на Божјиот живот, во човекот и во светот. Толкувањата на Берѓаев во однос на Божјото постоење преминуваат во мистицизам, токму поради тоа што невозможно е богопознанието да се соопшти на другите. Верувањето во Бог, тоа е една интимна и специфична врска во која се сплотуваат Бог и човекот. Религиозниот живот, за Берѓаев, претставува зближување на човекот со Бог. Преку оваа состојба, човекот бега од својата осаменост, изолација и сепарираност од фундаменталните елементи на неговото суштество. Но, иако Бог може да биде откриен во религиозниот живот, Бог исто така може да биде и скриен. Навистина, таа блискост на човекот со Бога, претставува раскинување на метафизичките синцири и јанси и потполно ослободување на човекот од егзистенцијалните грижи. Берѓаев интензивно верува во длабочината и моќта на откровението, кое се појавува како резултат на темелна религиозност. Следниов цитат го потврдува тоа:

Откровението не ѝ става крај на мистеријата; всушност ги разотрива нејзините реални длабочини, во целата нејзина големина. Откровението е дијаметрално спротивно на рационалната мисла. Ова не означува дека возможно е Бог да биде разгледан од страна на разумот и концептуалното размислување, токму затоа е присутен елементот на мистерија.¹⁸⁸

Понатаму, Берѓаев истакнува дека религијата претставува комбинација помеѓу она што се открива и она што останува скриено. Паралелно на егзотеричното, секогаш е

¹⁸⁸ Nikolas Berdyaev, *Freedom and the Spirit*, Geoffrey Bless: The centenary press, Two Manchester Square, London, 1935, p.90

езотеричното. Целта на егзотеричното во религијата е секогаш видлива, додека целта на езотеричното е бескрајна. Берѓаев е сосема категоричен кога вели дека: *религијата претставува верба во човекот и во неговата повисока природа, која создава можност, религиозно воскресање кое го нарекуваме откровение*.¹⁸⁹ Тоа претставува раѓањето на Бог во човека и средбата на човекот со Бог. Ова подразбира дека откровението имплицира иманенција на божественото во човечкиот дух, но не и на човековата душа.

Сите искуства кои ги доживуваме во сферата на духовноста, ни помагаат да се ослободиме од сопствените сомнежи. Ова е можно, само кога навистина сакаме да му се приближиме на Бог. Во текот на ова т.н приближување, ние го доживуваме т.н мистично искуство.

Откровението ги открива најголемите длабочини на духот, и истовремено ги сплотува со надворешниот слој на душата. Нашето лично религиозно искуство е секогаш иманентно. При напорот да се мисли Бог, нашата мисла Бог е секогаш автентична во обидот да го дофатиме Бог. Според Берѓаев: *мистичното искуство, кое претставува највисоката форма на спиритуалното искуство, подразбира конечно совладување на трансценденцијата и реализирање на совршената состојба на иманентноста*.¹⁹⁰

Дескрипцијата на феноменот на верата е следнава, *состојба на апсолутна пасивност*. Единствено активна е милоста на Бог, додека при чинот на верување, човекот останува мирен и воодушевен. Едноставно, кога ние веруваме во Бог, со полна воодушевеност и целосно смирение, чекаме да започне говорот на Бог. Во моментот кога го слушаме говорот на т.н совршено суштество, ние целосно се ослободуваме од сомнежите, и нашата душа е во атараксична состојба.

Според Берѓаев, *верата претставува слободен спиритуален акт. Без слободата, верата не е можна*.¹⁹¹ Нужна е дистинкцијата помеѓу знаењето на верата, и исто така треба да се напомене дека знаењето претставува примитивна интуиција.

Од следниов цитат се чини дека поимот вера ја потенцира и појаснува својата претходна дефиниција:

¹⁸⁹ Ibid

¹⁹⁰ ...*Freedom and Spirit*, Op. cit., p.95

¹⁹¹ Op. cit., p.107

Верата произлегува од длабочините на нашата душа, од дното на потсвесноста и од врвот на надсвесното. Таа ги деструира сите претходни форми на свесност. Таа е она искуство, кое ги креира свежите можности да се спознае духовниот и божествениот свет.¹⁹²

Од погоре изложеното, можеме да го заклучиме следново: оние кои веруваат, ја напуштаат претходната состојба на свесност, тие ја напуштаат профаната состојба на свесноста. Тогаш индивидуата понира во божествениот свет, тоа е светот во кој отсуствуваат причинско-последичните врски и во кој царува слободата. Едноставно, тоа е состојба кога ние му веруваме на светот, уште пред да го искусиме. Во светот каде божественоста царува, слободата е таа која е најбитна. Онаму каде што верата постои, сомнежите се отстранети од силната рака на Бог.

Христијанството претставува религија на покајанието и токму затоа го подразбира постоењето на злото и страдањето. Затоа, залудно е нив да ги претставуваме како докази против христијанската вера.

Вистинската причина поради која Христос дошол на земјата е гревот, а христијанството нè поучува дека светот и човекот мораат да го носат гревот. Берѓаев понатаму вели дека, *ако страдањето е резултат на злото, тогаш исто така страдањето е патот преку кој се ослободуваме од злото.*¹⁹³ Оваа формула, се чини дека е општо прифатена во христијанскиот начин на живот, токму затоа христијаните не би требало никогаш да бидат со вознемирени души, бидејќи страдањето е патот кон ослободувањето. Оној кој верува, тој се покорува пред страдањето. Несомнено, оној кој верува постојано мисли на тоа дека сè што прави нашиот Творец е за наше добро. Христијанството, вели Берѓаев, е онаа религија која ги препознава позитивните вредности од страдањата, и кои човекот ги поднесува на земјата.

Секогаш би требало да имаме на ум дека страдањето го јакне нашиот дух, а Бог е единствениот кој ја знае вистинската причина за страдањето. Сè што се случува со нашиот дух, тоа претставува цврст фундамент за да станеме помудри и да се приближиме кон Божјото блаженство.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ *Freedom and the spirit*, p.171

Христијанството препознава слобода на човечкиот дух на многу висок степен, и се обраќа кон реализацијата на божјото царство.

Навистина, мудро ќе биде доколку се согласиме со следнава конклузија. Имено, дека единствено љубовта е онаа сила која може да го исчисти нашиот дух од секаков грев. Откровението доаѓа кога сме со чиста душа и тогаш кога нашиот ум е подготвен да се „спушти“ во срцето. Најдрагата жртва, која Бог би сакал Нему да му ја принесеме, е нашата искрена љубов во својата најсуптилна, прочистена форма.

Она што е заедничко и кај Киркегор, и кај Берѓаев, тоа е дека, *преку гревот стекнуваме увид во сопствената индивидуалност*. Во светот на верата, треба буквално да се отпушти знаењето за свеста. Тоа е афирмирано преку следниов цитат на Берѓаев:

Целата наша свесност, треба да се стопи пред Божјата милост. Само на тој начин ќе исчезне дуалитетот, кој прави процеп помеѓу слободата, како состојба кога веруваме во Бог и злободата, кога го спекулираме Бог.¹⁹⁴

Кога ќе ја отпуштиме нашата свесност и кога ќе престанеме да ги оправдуваме нашите сомнежи за Бог, само тогаш ќе бидеме подготвени да му се приближиме. Само тогаш кога во целосност ќе се укине свеста за себе и за светот, тогаш би го направиле нашиот вистински избор, слободата - состојба кога веруваме во Бог.

Да се спознае Божјата милост, преку делата на љубовта, зар не е тоа најблаженото нешто на светот? Сите непотребни мисли, да ги отфрлиме како непотребен товар, тоа е слободата кој Бог ја нуди, на оние кои веруваат во него.

За оние кои истражуваат во сферата на науката, појавниот свет му се чини енормен и простран, тие напосто се восхитени од големината и комплексноста на појавниот свет. Слично на нив, и верниците се воодушевени од ширината на своето срце, во оној момент кога ја спознале безрезервната и непоимлива слобода, која Бог им ја нуди. За мудрите е потребен само еден единствен збор, само едно единствено дело, за да поверуваат. За некои пак, и илјада докази се премалку за да се сфати Божјото постоење. Тоа е дистинкцијата помеѓу слободата и

¹⁹⁴ Op. cit., p. 199

мислата за Бог. Да се стекне навика за Бог, тоа претставува најсигурниот влог на индивидуата за нејзиното сопствено спасение. Кога индивидуата верува во Бог, тогаш сите ствари стануваат можни, и човечката душа е подготвена да го доживее откровението.

Заклучок:

Киркегор, како втемелувач на егзистенцијализмот, претставува еден од најоригиналните мислители на XIX век, кого многумина го сметаат за поет-мислител *par excellence*. Вечно во потрага по себството, тој се откажал од своето его, дури и од својот живот, бидејќи знаел дека философите се всушност оние индивидуи, кои навистина умеат да се подготват за смртта. Всушност, единствено смртта претставува извесност, сè друго е една голема неизвесност и илузија. Згазени од чекорот на времето, ги оставаме сопствените животи недовршени.

Егзистенцијалистичката философија го елаборира самиот живот и неговата интринсична, седвижечка сила, која примарно претставува свест за себе, а потем и свест за светот. Можеби на прв поглед, Киркегор заличува на еден очајник, кој во суштина и не ја знае причината за своето очајување, но тој е сепак поет, кој одлучил својот живот да го посвети на расветлувањето на клучните поими: *очај, страв, треперење, јанса* и т.н во егзистенцијалистичката философија. Егзистенцијалистичката философија, онаа теистички ориентираната, претставува експресија на апсолутната самосвест, која станува возможна единствено во богопознанието.

Киркегор не се стреми кон достигнување на знаењето во апсолутна, системска смисла. Тој ѝ придава приоритет на религиозната егзистенција, која е можна тогаш кога во умот на индивидуата отсутствуваат логичките следства и разумното разбирање. Религиозната егзистенција е таа која се жртвува за вистината. Но, тука вистината не е логички термин, туку нешто за кое вреди да се жртвува разумот со цел да се достигне верата.

Егзистенцијалистичката философија потполно е спротивставена на онаа спекулативната. Спекулативната философија претставува обид за реализација во поглед на разумската перципирачка моќ, а егзистенцијалната философија е вонвременска, во смисла на тоа дека излегува надвор од границите на субјектот. Киркегор го толкува поимот *егзистенција* не само од философска, туку и од психолошка и од антрополошка гледна точка.

Според Киркегор, постои голема квалитативна разлика помеѓу стварите, човекот и Бог. Имено, стварите постојат, човекот егзистира, а Бог е вечен.

Во естетската и етичката егзистенција, сè уште не постои умозречкиот момент кој ја трансформира свеста на индивидуата - тој се реализира дури во религиозната егзистенција.

Киркегор прави мошне илустративен пример кога го опишува светот на естетот. Естетот е заробен во светот на страстите, но непосредно после оваа страст, следува празнина. Тој одлучува никогаш да не избере, да си игра со можностите. Дали тоа значи никогаш да не се остари?

Естетскиот стадиум понира во љубовта. Но тука љубовта поседува одредени граници. Ова истово заслужува дополнителна експликација, *во смисла дека само љубовта кон Бог е вечна*. Етичкиот стадиум е оној во кој разумот е целосно присутен и во овој стадиум не постои место за парадоксниот начин на мислење, бидејќи тука сè се одвива според строго детерминирана шема. Етичарот ја претставува онаа индивидуа, која копнее да го систематизира своето знаење и притоа да биде прагматична.

Според данскиот мислител, *противречноста е израз на длабок интелектуален живот*. Единствено големите мислителите се афирмираат во сферата на противречностите, и единствено страстните мислителите се изразуваат парадоксално.

Што навистина е Сорен Киркегор, светец или херој? Во текот на својот релативно кус животен век, тој бил еден од ретките мислителите кој живеел без да се потчини, без да припаѓа на системот. Негирајќи ги шемите како начин на живот, тој одбира да живее слободно. Најпосле, тој ја пронаоѓа слободата во религиозниот начин на живот.

Киркегор претставува неспоредливо оригинален мислител, кој едноставно не би можел да понира во богопознанието, без неговата воздржана вера во Бог. Во религиозниот стадиум, вистината претставува ослободување, т.н. олеснувачка состојба. Нужно е да се заклучи дека: *оној кој верува, за него сè е поедноставено, сè се одвива со леснотија*.

Прашањето е дали Киркегор би бил истиот тој без Аврам и Јов како негови идеали? На Киркегор, Аврам и Јов му биле од голема помош во актуелизацијата на верата. Без нив, тој би останал да живее без своите животни вредности и очекувања и со дисперзиран интегритет. Самиот тој признава дека без Јов не би бил она што е. Киркегор од библискиот Јов извлекува навистина длабоки поуки. Трпението и смиреното што го поседувал Јов,

можеби не кореспондираат со логичките принципи, но тоа не значи дека не претставуваат сигурен услов за богопознание.

Идентитетот на секој вистински христијанин, претставува рефлексija на Христовата Личност. За секој вистински христијанин, објектот на неговата љубов треба да биде Христос. Кога ова би ни било јасно, тогаш лесно би можеле да констатираме дека нашата љубов спрема Бог е всушност рефлексija на нашиот сопствен карактер.

За оној кој верува, Бог е најголемиот уметник, оној кој ги ваја човечките души, сè до степен на совршенство. Бог во исто време претставува и слобода на мислата, и сета онаа дисциплина која нам ни е потребна, за да ја почувствуваме состојбата на среќа и атараксија.

За да веруваме во Бог, нужно е да го почувствуваме стравот Божји, преку кој се реализира улогата на катарзата во процесот на богопознанието. За богопознанието мора да постои одредена предиспозиција за духовност, бидејќи не секоја индивидуа може да зачекори по патот на духовноста. Според Киркегор, *во духовниот живот е слично како што се случува со многу билки, срцето последно се отвора.*¹⁹⁵ Но токму ова, претставува најубавиот момент во животот на еден верник. Слично како ливчињата на цветот, што се отвораат едно по едно, така полека, но сигурно верникот го доживува блаженството, кое е од Бог дадено. И на крајот ова блаженство резултира со откровение.

Навистина, многу е битно да се потенцира дека, кога една индивидуа се изразува поетски, тоа значи таа го носи Бог во себеси. Поексплицитно изложено, *во моментот кога стануваме луѓе, сме го нашле Бог во себе.*

Вербата во Бог, нужно следува после страдањето. Кога индивидуата понира во своето себство, тогаш таа од сопственото страдање создава поука. Страдањето кое го чувствува една индивидуа секогаш претставува една амбивалентна состојба, која во исто време, стравот е во реципрочен однос со гревот, и воедно страдањето претставува антиципација на откровението.

Во оној момент, кога христијаните се трансформираат во зрели индивидуи, тие поседуваат индиферентен однос кон страдањето. Овој однос претставува сигурен темел врз кој се конституира религиозноста. Кога говориме за вера, нужно е заклучиме дека, верата ги иницира размислите за бесконечноста. Тоа е така, бидејќи мислата за Бог не познава граници, а истово важи и за милоста Божја.

¹⁹⁵ S. Kierkegaard, *Ponavljanje*, str. 33

Според Сорен Киркегор, навистина постои голема сличност на вљубениот со верникот. Таа сличност е нивната страст. И двајцата, со часови можат да зборуваат за својата страст. Киркегор понатаму го произнесува своето следно мислење, *ако на верникот му падне на ум, да ја брани својата љубов со разлози, тоа значи дека тој допушта таа да не му биде апсолут*.¹⁹⁶ Особено охрабрувачки и алтруистички е Киркегоровиот став околу консеквентноста на верникот. Имено, тој вели дека, *верникот секогаш е во консеквенција со Доброто и дека тој се плаши дури и од најмал грев. Тоа е така, затоа што верникот има бескрајно што да изгуби*.¹⁹⁷

Верата претставува начин на живот, кој поседува своја *utillitas* и своја цел. Верата секогаш е во корелација со највисокото Добро, затоа што нејзиниот појдовен принцип ѝ е љубовта кон вистината. Верата, според Киркегор го претставува патот до автентичната егзистеција. И тој пат, секоја индивидуа го пронаоѓа на својот начин.

Кога се искачуваме по скалилата Божји, на истиот тој пат се сретнуваме со бројни искушенија, и токму тие искушенија го прават нашиот ум да биде поспособен, за да го разликува Едното од Другото. Кога во било кој момент сме подготвени да го отфрлиме гревот и да постапиме правилно, тоа претставува знак на духовна зрелост.

Во текот на духовниот живот, искушенијата постојано нè обиколуваат. Прашањето е: што треба да направиме со сопствениот живот? Индивидуата знае дека животот не смее да помине незабележено. Индивидуите се стремат кон вистината, и секогаш имаат на ум дека животните вистини не се однесуваат на светот на стварите, туку секогаш се однесуваат на специфичното постоење. Истиот оној обид на Киркегор да се извлече од лажната толпа, воедно е и повик, на Сократовото, *спознај се себеси*.

Доколку сакаме да го спознаеме Бог, најпрвин треба да се спознаеме себеси. И во тој познавателен процес, субјектот е оној кој ја поседува главната улога. Киркегор вели, дека луѓето пред Бог се еднакви, но меѓу себе не се еднакви. Според него, на врвот има место само за еден. Киркегор постојано е во борба со медиокритетите, тој чувствува аверзија кон нив. И во таа смисла, религиозноста е вон секоја просечност, таа претставува специфичен начин на живот. Според Киркегор, религиозниот човек - Јов, е оној кој секогаш е во право.

¹⁹⁶ S. Kierkegaard, *Bolest na smrt*, str.79

¹⁹⁷ Op. cit., str.82

Јов е самиот претставник на категоријата испит, *која не е ниту, етичка, ниту естетска, туку потполно трансцендентна.*

Она што навистина имплицирало интерес во очите на Киркегор, тоа е индивидуалитетот. Тој исто така, сметал дека зборувањето за општото претставува непотребност. Вистинската индивидуалност е ретка, исто како што малкумина оние кои не се плашат од смртта. Единствено што треба да сториме во текот на животот, тоа е да ги разјасниме сопствените јанси. И единствениот на кого можеме да му се обратиме за истите, тоа е несомнено Бог.

Киркегор претставува еден од ретките мислители кои понираат во најдлабоките тајни што ги нуди егзистенцијата. Во нашите сопствени раце се наоѓа оружјето кое е способно, барем во одредена мера, да ги демистифицира тајните што самиот живот ги носи со себе.

Навистина есенцијално прашање во религиозниот стадиум е следново: на кој начин можеме да го оствариме богопознанието? Примарно е, да се вклучиме во Христовите страдања и да доживееме сè, ако е тоа возможно. Следниов цитат, во голема мера тоа го потврдува:

Во Оној момент, кога христијаните ќе дознаат кој е Христос, во тој момент престануваат внатрешните конфликти кои ги доживуваме во сопствената иманенција. Единствено, свеста за сопствената телесност, е она кое нè ограничува.¹⁹⁸

Религиозниот начин на живот претставува повторување. Категоријата *повторување*, тоа е всушност самиот живот. Во обидот да се расветли супериорноста на совршеното суштество, нужно е да се заклучи дека страдањето и ослободувањето од гревот е од пресудно значење. Индивидуата, во исчекување на откровението доживува хибернација пред Бог, и токму ова е корисно, бидејќи човекот е потполно мирен и тивок при „средбата со Бог“.

¹⁹⁸ Парафразирано според Архимандрит Софрониј, *За молитвата*, стр. 107-108

Да се верува, значи да се напушти сферата на профаноста, и да се елиминираат мислењата на медиокритетите. Да се верува, тоа значи да се избере и почувствува апсолутната вистина. Кога веруваме, ние сме вечно во закрила на Бог. Вежбите во христијанството претставуваат контемплација, тие претставуваат потсетување дека условот за богопознанието е сплотувањето со Бог. Вежбите во христијанството, подразбираат борба против обидот Христос да се сведе на општ силогизам. Нужно е да се сфати, дека во религијата, најпарадоксалните ситуации во животот се оние кои носат трансформација на личносно ниво.

Трансформацијата од човек во индивидуа е можна единствено со Божја интервенција. Ние се трансформираме во индивидуа, само доколку му се приближиме на Бог. Да се чувствува Бог, тоа значи да се носи апсурдот во длабочините на себството. Да се верува во Бог, тоа значи да се оддалечиме од сите сомнежи, да се напуштат сите можности, сите логички недоследности, кои на своевиден начин ѝ наштетуваат на нашата вера. За да се реализира ова, неопходна е потполна вера и предаденост на Бога. Тоа значи дека Бог треба да биде примарен во нашиот живот. Истово го сторил и самиот Киркегор, кога сфатил дека душата на овој свет е Бог.

Библиографија:

1. Архимандрит Софрониј. *За молитвата*. Библиотека Небесни цветови, Манастир "Св. Атанасиј Велики", Журче, Демир Хисар, 2009.
2. Атанасовски, Иванчо. *Магија на егзистенцијализмот*. Скопје, Метафорум, 1994.
3. Јасперс, Карл. *Философска вера*. Београд, Плато, 2000.
4. Ками, Албер. *Митот за Сизиф*. Скопје, Панили, 2007.
5. Кјеркегор, Серен, *Дневници и записи*. Нови Сад, Светови, 2003.
6. Кјеркегор, Серен. *Појам стрепње*. Београд, Српска књижевна заедница, 1970.
7. Конфучие. *Аналектите на Конфучие*. Скопје, Култура, 1994.
8. Лајбниц, Готфрид Вилхелм. *Расправа за метафизиката*. Скопје, Магор, 2002.
9. Маџиров, Никола. *Преместен камен*. Скопје, Магор, 2007.
10. Саркањац, Бранислав. *Идеалологијата и субјективитетот*. Скопје, Метафорум, 1993.
11. Сартр, Жан Пол. *Тегобност*. Скопје, Култура, 1966.
12. *Свето Писмо*.
13. Солунчев, Ристо, *Сферите на егзистенцијата на Сорен Киркегор*. Философија 3, бр.12, Скопје, декември, 2004.
14. Чухина, Лариса. *Човекот и неговиот вредносен свет во религиозната философија*. Скопје, Еин-Соф, 2001.
15. Шестов, Лав, *Умозрење и откривење*. Београд, Плато, 2002.
16. Шестов, Лав. *Кјеркегор и егзистенцијална философија*. Београд, Плато, 2002.
17. Шлајермахер, Даниел Ернст. *За религијата*. Софија, Лик, 1994.
18. Barth, Karl. *The Holy Spirit and Christian life*, translated by Michael Raburn, 2002.
19. Berdyaev, Nicolas. *Freedom and the spirit*. Geoffrey Bless, The centenary press, Two Manchester Square, London, 1935.
20. Bofre, Zan. *Uvod u filozofije egzistencije*. Beograd, BIGZ, 1977.
21. Caputo, John. *How to read Kierkegaard*, New York, WW Norton & Company, 2008.

22. Clare Carlisle. *Kierkegaard's philosophy of becoming*. State University of New York Press, Albany, 2005.
23. De Krešenco, Lučijano. *Pretsokratovci*. Novi Sad, Svetovi, 1991.
24. De Mopasan, Gi. *Neobične priče*. Novi Sad, IP Svetovi, 1993.
25. Depoe, John. *Kierkegaard – Apologetics, Taking hints from Søren Kierkegaard*, Baylor University, 2002.
26. Gill, Jerry, *Essays on Kierkegaard*, USA, Florida Presbyterian College, 1969.
27. Heidegger, Martin. *The end of philosophy*. London, A Condor book, LTD, Harper & Row, Inc, 1973.
28. Hong, Howard & Hong, Edna. *The essential Kierkegaard*. New Jersey, Princeton University Press, 2000.
29. Jupp, John. *Kierkegaard and Barth: Similarities, complexities, and differences*, Deerfield, IL, 2010.
30. Kierkegaard, Søren. *Bolest na smrt*. Beograd, Maldost, 1980.
31. Kierkegaard, Søren. *Philosophical fragments*. New Jersey, United States of America: Princeton University Press, 1967.
32. Kierkegaard, Søren. *Ponavljanje*. Beograd, Grafos, 1975.
33. Kierkegaard, Søren. *Training in Christianity*. Princeton, Princeton University Press, 1967.
34. Kierkegaard, Søren. *Works of love*. Harper & Row, New York, sine anno.
35. *Kierkegaard's attack upon Christendom*, (translated by Walter Lawrie), New Jersey, Florida, Ex Libris, Princeton University Press, 1946.
36. Kjerkegor, Seren. *Čovek i duh*. Beograd, Partenon, 2009.
37. Kjerkegor, Seren. *Filozofske mrvice*. Beograd, Grafos, 1980.
38. Kjerkegor, Seren. *Ili-Ili*. Beograd, Grafos, 1989.
39. Kjerkegor, Seren. *In vino veritas*. Beograd, Gradac, 1994.
40. Kjerkegor, Seren. *Strah i drhtanje*. Beograd, BIGZ, 1975.
41. Kjerkegor, Seren. *Dve kratke etičko-religiozne rasprave*. Beograd, Grafos, 1990.
42. Lukač. Georg. *Duša i oblici*. Beograd, Nolit, 1973.
43. Man, Tomas. *Doctor Faustus*. Novi Sad, Matica Srpska, 1980.

44. Moore, Charles, compiler, *Provocations*, Spiritual writings of Kierkegaard, Farmington, USA, Plough Publishing house, 2007.
45. NIče, Fridrih. *Knjiga o filozofu*. Beograd, Grafos, 1987.
46. *Parables of Kierkegaard*. Compilation of all Kierkegaard's writings, edited by Thomas C. Oden, New Jersey, Princeton University Press, 1978.
47. Popkin, Richard, Ph.D, Stroll, Avrum, Ph.D. *Philosophy*, Oxford, Buttersworth-Heinemann, Ltd, 1994.
48. Šlegel, Fridrih. *Ironija ljubavi*. Beograd, Biblioteka Slovo, Zepter Book World, 1999.
49. Teplic. Karol. *Kjerkegor*. Beograd, Grafos, 1980.
50. Thulstrup, Niels. *Philosophical fragments, Comentator's introduction*, New Jersey, United States of America, Princeton University Press, 1967.
51. Titus, Eric, *The perfection of God in the theology of Karl Barth*. Evanđeoski teološki fakultet, Osijek, 2010.
52. Vesey, Godfrey & Faulkes, Paul. Collins - *Dictionary of philosophy*. London & Glasgow, 1990.